

Nasjonal Samling i Stange og Romedal 1933 – 1945

- Hvem var de, hva gjorde de og hva motiverte dem?

Av Magnus Prestaasen

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Våren 2019

Innhold

Forord

Kapittel 1: Innledning.....	s. 6
1.1 Problemstillinger.....	s. 7
1.2 Personvern.....	s. 8
1.3 Avgrensninger og definisjoner.....	s. 8
1.4 Metode og kilder.....	s. 10
1.5 Historisk teori og forklaringsmetode.....	s. 12
1.6 Forskningslitteraturen.....	s. 14
Kapittel 2: Nasjonal Samling 1933 – 1940.....	s. 15
2.1 Bakgrunn og opprettelse.....	s. 15
2.2 Bøndernes krise.....	s. 18
2.3 Oppslutning og valgresultater nasjonalt.....	s. 19
2.4 Det politiske bildet i Stange og Romedal i 1930-årene.....	s. 20
2.5 NS i Stange og Romedal 1933-1939.....	s. 20
2.6 Oppslutning og valgresultater lokalt i 1933 og 1936.....	s. 23
2.7 Oppslutning under krigen.....	s. 24
2.8 Oppsummering.....	s. 25
Kapittel 3: Medlemmene fra Stange og Romedal – hvem var de?.....	s. 26
3.1 Kjønn og alder.....	s. 26
3.2 Bøndernes representasjon i partiet.....	s. 27
3.3 Oppsummering.....	s. 27
Kapittel 4: Nasjonal Samlings myndighet i Stange og Romedal.....	s. 28
4.1 Lensmannen i Stange.....	s. 28
4.2 Russeraksjonen i Stange.....	s. 31
4.3 Per Oppegaard – Sipos lakei.....	s. 32
4.4 Lensmannen i Romedal.....	s. 35

4.5	Russeraksjonen i Romedal.....	s. 37
4.6	Lagførerne i Stange.....	s. 37
4.7	Lagførerne i Romedal.....	s. 38
4.8	Ordførerne i Romedal.....	s. 40
4.9	Ordførerne i Stange.....	s. 40
4.10	Oppsummering.....	s. 41

Kapittel 5: Årsaker og motiver – veien inn i NS.....s. 43

5.1	Bondelaget lokalt.....	s. 44
5.2	Fedrelandslaget lokalt.....	s. 44
5.3	Arbeiderkamp og krise på 1930-tallet.....	s. 45
5.4	Bondefascisme.....	s. 48
5.5	Før 9. april.....	s. 48
5.6	Etter 9. april.....	s. 49
5.7	Nazi-ideologi.....	s. 53
5.8	Anti-kommunisme.....	s. 54
5.9	Geososiale forholdene.....	s. 54
5.10	Oppsummering.....	s. 55

Kapittel 6: Stangesokninger og romedøler i fronttjeneste.....s. 57

6.1	Hva var SS?.....	s. 58
6.2	Verving, budskap og avdelinger.....	s. 59
6.3	Alder og bakgrunn.....	s. 61
6.4	NS-medlemskap.....	s. 62
6.5	Kampen mot bolsjevismen.....	s. 63
6.6	Nasjonalistisk motiv.....	s. 64
6.7	Nasjonalsosialistisk sympati.....	s. 65
6.8	Ikke-ideologisk motiv.....	s. 65
6.9	Sosialt miljø.....	s. 68

6.10	Knut Baardseth – NSUF-leder og frontkjemper.....	s. 69
6.11	Knut Nøkleholm – frontkjemper og Sipo-mann.....	s. 71
6.12	Arne Mickelson – nazisten i kompisgjengen.....	s. 73
6.13	De falne.....	s. 74
6.14	Oppsummering.....	s. 76

Kapittel 7: Konklusjon.....	s. 78
------------------------------------	--------------

Litteraturliste.....	s. 85
-----------------------------	--------------

Kildeliste.....	s. 87
------------------------	--------------

Forord

Arbeidet med denne masteroppgaven har vært inspirerende, ekstremt lærerikt og ikke minst svært utfordrende. Når en ser hvor lite som er skrevet fra før om dette snevre tema, kan en fort bli forskrekket, men med god hjelp fra flere hold har jeg nådd et vellykket resultat. Mesteparten av mitt forskningsarbeid har funnet sted på arkivene på Statsarkivet på Hamar og Riksarkivet i Oslo. Jeg vil dermed rette en takk til arkivinstitusjonene for god hjelp med å finne fram i de tusener av dokumenter jeg har gjennomgått. Når arbeidet stort sett har bestått av dypdykk i arkivene og granskning av primærkilder, kan motivasjonen settes på spill. Det er derfor på sin plass å takke min familie som har bidratt med motivasjon, praktiske innspill og korrekturlesing. Jeg vil også takke historiker og leder for seksjon for sivil-militære relasjoner ved IFS Sigurd Sørli, som tidlig i prosessen bidro med forslag til problemstillinger, perspektiver og teorier og hjalp meg i gang med arbeidet, støttet underveis og bidro under avslutningen av dette masterarbeidet. En stor takk må rettes til forfatter, lokalhistoriker og ildsjel i Stange Historielag Egil M. Kristiansen, for gode samtaler, uvurderlig hjelp og fri tilgang i sitt private arkiv ved Statsarkivet på Hamar. Herunder takkes også Solveig Nordal, Per Sande og Marius Langberg ved Stange Historielag for støtte og interessante dialoger. Sist, men ikke minst, vil jeg takke min veileder og faglige mentor Terje Emberland ved HL-senteret. Allerede under bachelorstudiet hadde jeg Terje som veileder, et samarbeid jeg var så fornøyd med, og en veileder jeg så så opp til, at jeg ønsket videre veiledning også i masterstudiet. Med hans ubegrensede kunnskap, og gode samtaler oss imellom, har jeg fått gode råd, både faglig og litterært, og i høyeste grad blitt ledet på rett vei.

Oslo, april 2019

1. Innledning

Tidlig om morgenen den 19. april 1942 fikk lensmann Oppegaard i Stange meldinger fra politimesteren på Hamar. Rømte russiske krigsfanger var på flukt i hans kommune. Lensmannen agerte umiddelbart. I morgentimene arresterte han flere russere i områdene de først ble observert, på Espå, Tangen og Bekkelaget i Ottestad.¹ Sammen med en kollega fra lensmannskontoret og to hirdmenn dro han så rundt på gårder sør for Stange, på jakt etter de øvrige russiske rømlingene. Han sendte også ut andre lokale NS-folk på jakt, blant annet to unge hirdgutter, som han utstyrte med hver sin skarpladde rifle. De russiske fangene skulle fanges, koste hva det koste vil, og for de som kunne finne på å hjelpe dem, ventet konsekvenser av ytterste alvorlighet.

Samtidig fikk lensmann Bahus i nabokommunen Romedal samme meldinger fra politihuset på Hamar, russiske fanger var på rømmen i hans kommune også. Bahus forhastet seg ikke og igangsatte ingen fangejakt. I løpet av kort tid fikk lensmannen en telefon fra journalist Adolf Skjegstad. Skjegstad bodde på Uthus gård i Romedal, og hadde hjulpet og huset to russere på gården. Da rømlingene hadde kommet seg videre og var ute av rekkevidde, visste han at hvis han ikke var forsiktig, kunne han bli arrestert og fengslet. Han ringte derfor til lensmann Bahus og naivt sa at «det hadde vært noen forkomne tyskere på Uthus og spurt etter mat».² Lensmannen skjønnte, og trolig allerede visste, at det slett ikke var tyskere, men russere det var snakk om. «Ååå, det var nok russere det», svarte Bahus på en måte som understreket at dette måtte holdes hemmelig.³ Noe mer skjedde ikke og dermed var den saken avsluttet. Både Bahus og Oppegaard var NS-medlemmer, og var godt etablerte i sine stillinger i hver sin kommune, med kontorer kun 6 kilometer fra hverandre. Likevel agerte de svært forskjellig, og deres handlinger gjennom okkupasjonen ble lagt godt merke til av lokalbefolkningen. Under rettsoppgjøret fikk Oppegaard 4 og et halvt års straffearbeid, mens Bahus fikk en storslått gave av romedølene, med notatet «med takk for godt arbeide i 30 år».

Det å være NS-medlem var like nyansert som befolkningen generelt. I denne studien vil jeg se nærmere på Nasjonal Samling i jordbrukskommunene Stange og Romedal, med primært fokus på fremtredende personer, lokale ledere og myndighetspersoner, ved å undersøke og drøfte deres relevante bakgrunn i tillegg til deres handlinger under okkupasjonen. Hvem var de, hva gjorde de og hvorfor?

1 Kristiansen, «Romedølingene ble spart – stangesøkningene fikk lide», s.164

2 Ibid, s. 166

3 Ibid.

1.1 Problemstillinger

Etter at krigen var slutt, ble det fortalt lite om krigen i Stange og Romedal. I det relativt lille lokalsamfunnet har NS-sympati og kollaborasjon blitt kraftig tabubelagt og i stor grad hysjet ned. Heller ikke de som lokalt kjempet mot det tyske regimet og NS' tyranni har fortalt i noen nevneverdig grad om det som skjedde. Under overflaten var det ofte en isfront mot dem som sympatiserte med Quislings parti, mens andre ganger kunne eks-motstandsmann og eks-frontkjemper delta i samme selskap og tilsynelatende være upåvirket av det hele.⁴ For de fleste var det viktigst å prøve å glemme, og la livet gå videre. Dette var tendensen også i de fleste av landets lokalsamfunn. Historien om de norske sympatisørene og kollaboratørene var i lang tid en mørk flekk i nordmenns erindring, men fra 1970-tallet begynte en rekke forskningsverk å dukke opp, både om NS-medlemmer og frontkjemper, sistnevnte i aller størst grad de siste 15 årene.

Med årene blir vi mer og mer mottakelige for de fakta som finnes om okkupasjonsårene, og flere og flere opplysninger blir tilgjengeliggjort. Det er derfor viktig å kunne gi svar på noen sentrale spørsmål som disse reiser. I denne studien vil jeg gi svar på de mest sentrale spørsmålene knyttet til den nazi-sympatiserende siden i Stange og Romedal: Hvem var medlemmene? I første rekke vil jeg undersøke hvem de sentrale NS-skikkelsene var, men jeg vil også undersøke medlemsmassen som helhet, med fokus på faktorer som alder, yrke og kjønn. Hva gjorde de? Her vil jeg undersøke og drøfte hendelser og situasjoner der de lokale myndighetene har utøvet sin makt overfor befolkningen, samt trekke fram NS-medlemmer som hadde lokale verv i respektive NS-lag. Hva motiverte dem? En sentral del av denne oppgaven blir å undersøke NS-medlemmenes relevante bakgrunn, å finne svar på og forklare hvorfor de valgte den tysklands- og NS-sympatiserende siden av krigen. Også her vil de sentrale NS-skikkelsene få hovedfokus, men medlemmene som helhet vil naturligvis bli inkludert, for å kunne finne de lokale tendensene. Denne studien er også en komparativ undersøkelse. Det vil si at funnene vil bli lagt fram komparativt for å finne særegne kommunale eller lokale tendenser og andre forskjeller mellom de to nabokommunene.

Denne oppgaven handler derimot ikke kun om NS-medlemmene, men av hele den kollaborative siden. Dermed vil frontkjemperne også få en sentral rolle. Liknende spørsmål som gjelder NS-medlemmene vil også reises her. Jeg vil da se på alder og bakgrunn, samt se på NS-medlemskap eller tilknytning til partiet. Også i frontkjempernes tilfelle vil fokus være på deres motiver for å tjenestegjøre for den tyske militærmakt. Ettersom de var en usedvanlig stor del av det lokale

⁴ Basert på muntlig beretning fra min far, om forholdet mellom min bestefar som var i Milorg og tidligere frontkjemper og hirdmann Knut Baardseth.

kollaborative NS-miljøet, og forholdet mellom NS' oppslutning og antall frivillige i krigstjeneste var noe disproportjonalt, leder dette til et viktig spørsmål: Hvorfor var det så mange frontkjemper fra Stange og Romedal? Gjennom undersøkelser av landsviksaker og hva de forteller om de relevante aktørenes sosiale bakgrunn vil jeg se om jeg finner svar på dette. Kort oppsummert blir hovedproblemstillingen slik: Hva motiverte dem til NS-medlemskapet og hvilke drivkrefter lå til grunn for at de vervet seg frivillig til krigsdeltakelse for NS og okkupasjonsmakten Nazi-Tyskland?

1.2 Personvern

På tidspunktet denne oppgaven blir skrevet, er det gått 74 år siden 2. verdenskrig var slutt, og de fleste av de som opplevde okkupasjonen, og forstod hva som skjedde, er gått bort. Likevel er det viktig å ha en bevisst framgangsmåte med hensyn til personvern. Jeg har betrebet meg på å skrive objektivt og upartisk som mulig. Likevel er det trolig flere i lokalsamfunnet som fremdeles vil stille spørsmål ved denne oppgavens åpenhet. Det er imidlertid forfatterens mål å øke leserens forståelse, ved å formidle den empiriske historie og framstille et så kildenært bilde av fortiden som mulig. Samtlige navn på – og informasjon om – sentrale NS-skikkelser som nevnes her er tilgjengelig for alle i landssvikarkivet på Riksarkivet i Oslo og vil derfor ikke anonymiseres. Dette er på ingen måte for å åpne for et nytt oppgjør mot dem, men derimot svært viktig for å svare på oppgavens problemstillinger, for, på deres egne premisser, å forstå NS-medlemmenes handlinger og motiver. Likevel vil ingen overdreven og unødvendig navnbruk forekomme. Men om forståelse av kontekst og sammenheng avhenger av å bruke navn, vil dette naturligvis skje. Ingen personinformasjon som i denne oppgaven formidles er på noen måte klausulert eller taushetsbelagt, så jeg vil benytte meg av de navn og den personinformasjonen som jeg ser som relevant for til oppgaven, men kun i den grad som er i henhold til de forskningsetiske retningslinjer. Ingen navn eller personsensitiv informasjon vil fremkomme dersom det ikke har relevans for oppgavens problemstillinger.

1.3 Avgrensning og definisjoner

Denne oppgaven skal altså handle om det lokale NS-miljøet i Stange kommune, som under krigen, og før kommunesammenslåingen i 1964, var to kommuner, nemlig Stange og Romedal. Når Stange blir omtalt, innebærer det hele kommunen, grovt sett Stange sentrum, Ottestad og Tangen, og ikke tettstedet Stange. Det samme gjelder Romedal, som da inneholdt Romedal sentrum, Vallset, Ilseng og Åsbygda. Det lokale NS-miljøet innebærer samtlige som ved kapitulasjonen i mai 1945 stod som medlemmer av Nasjonal Samling, samt de lokale frontkjemperne. Listen over frontkjemperne inneholder også menn som tjenestegjorde i Hirdens alarmerhet og Hirdvaktbataljonen, som senere

ble SS-vaktbataljon Norge og SS-vaktbataljon 6. Disse vil også bli inkludert i undersøkelsen, til tross for at disse ikke kjempet på Østfronten. Det som her omtales som sentrale NS-medlemmer, omfatter personer som på en eller annen måte har hatt en framtrædende rolle i forhold til NS' styre og maktutøvelse lokalt. Det vil si lensmenn, ordførere, samt betydningsfulle NS-medlemmer generelt. Samtlige personer som omtales og undersøkes i denne oppgaven er fra Stange eller Romedal, enten født og oppvokst eller vært boende i såpass lang tid at deres primære tilknytning under okkupasjonen var til en av disse kommunene.

Underveis i oppgaven vil jeg bruke et utvalg begreper som omfatter personer som på ett vis eller et annet stod på samme side som Nasjonal Samling og den tyske okkupasjonsmakt. De mest brukte begrepene vil være sympatisør, kollaboratør og tyskervennlig. Begrepet frontkjemper har røtter i 1. verdenskrig, som da var en betegnelse på soldater som hadde deltatt i kamphandlinger på fronten. Å definere begrepet presist kan være utfordrende, da det er noe usikkert hvor man skal trekke linjen for hvem som har «rett» til å bli plassert under dette begrepet. Bør alle som vervet seg til de tyske militære styrkene betegnes som frontkjemper? Eller bør kun de soldatene som kjempet Østfronten få denne betegnelsen, noe som snevrer inn antall frontkjemper i forholdsvis stor grad? I denne oppgaven vil begrepet ha den bredere betydningen av begrepet som ble tillagt under 2.verdenskrig, altså alle ikke-tyske kvinner og menn som meldte seg til tysk tjeneste på Østfronten, i størst grad i Schutzstaffel (SS). Som nevnt vil også væpnede soldater i Hirdens Alarmenhet og Hirdvaktbataljonen inkluderes i begrepet. Dette innebærer dermed at frontkjemperbegrepet har en noe bredere betydning enn det som er den gjengse bruken. Dette er en bevisst beslutning som ble tatt med et tidsøkonomisk hensyn, og som etter min oppfatning kan legitimeres ved at de som tjenestegjorde i Hirdens Alarmenhet og Hirdvaktbataljonen i stor grad innehadde de samme motiver som de som vervet seg til krigstjeneste på Østfronten. Videre er det også sannsynlig at flere av denne håndfullen soldater i vaktavdelingene i utgangspunktet ønsket å verve seg til avdelinger som skulle settes inn på Østfronten, men som av forskjellige årsaker ikke ble regnet som tilfredsstillende stridsdyktige, og dermed ble plassert i vaktjeneste. Det var lenge planen at frontkjemperne, uansett hva man legger i begrepet, skulle få en noe mindre omtale i denne oppgaven enn det som nå er tilfellet i det ferdige resultatet, og i den forbindelse ble begrepets omfang bestemt at måtte inkludere samtlige som på et vis eller annet meldte seg frivillig til væpnet tjeneste for okkupasjonsmakten. Ettersom det ble klart at frontkjemperne fra Stange og Romedal fortjente mer plass enn det som først var tenkt, ble dermed denne betegnelsen gjeldende videre i oppgaven.

Tidsperspektivet vil i hovedsak omfatte årene 1933-1945, basert på Nasjonal Samlings levetid. Da

en sentral del av studien er bakgrunnene og årsakene til NS-medlemskap, blir 1930-årene en viktig del av undersøkelsen. I enkelte tilfeller vil perspektivet også strekke seg til 1920-tallet, i forbindelse med enkelte individers politiske aktivitet som kan forbindes til senere medlemskap i Nasjonal Samling.

I undersøkelsen av frontkjemperne har det kommet fram overraskende høye tall, og jeg har dermed måttet beslutte å fokusere på 25 av dem, altså cirka halvparten. Dette er på grunn av at å gjennomgå landssvikmaterialet til alle frontkjemperne, samt et signifikant antall NS-medlemmer, blir for omfattende for denne type oppgave. Når man undersøker så mange som 25 bør disse kunne antas å være tilnærmet representative for resten av gruppen, selv om dette ikke tas for gitt.

Underveis vil også presentasjon av enkeltpersoner forekomme. Disse er utvalgt fordi de er typiske representanter for både NS og frontkjemperne, i tillegg til at de var blant de mest innflytelsesrike individene i lokalsamfunnet når det gjelder NS' og frontkjemperne. De er dermed viktige eksempler for å forklare oppslutningen og motivene til NS og frontkjemperne.

Et sentralt begrep i denne oppgaven, er nasjonalisme. Nasjonalisme som politisk ideologi, har flere sider, både moderate og ekstreme, og finnes i begge sider av det politiske spekteret. Denne ideologien var historisk svært viktig i blant annet etablering av moderne nasjonalstater, samt demokratiseringen av disse, og har vært et svært viktig element i norsk historie, spesielt under unionsoppløsningen i 1905. I denne oppgaven har begrepet derimot en annen betydning, nemlig nasjonalisme i radikal og høyreautoritær form. Det vil si en ideologi der man sterkt avviser marxisme, sosialdemokrati, liberalisme, kapitalisme og parlamentarisme. Det var denne type nasjonalisme som NS stilte seg bak. Også de som gikk imot NS, spesielt motstandsbevegelsen, anså seg selv som nasjonalister. Dette var derimot en demokratisk og til dels liberal nasjonalisme, så det er derfor svært viktig å adskille disse to formene. Når jeg bruker begrepene «nasjonalisme» og «høyre-nasjonalisme», eller omtaler nasjonalistiske motiver og holdninger, er det essensielt å huske på at det da gjelder den høyreautoritære formen.

1.4 Metode og kilder

Til min oppgave har jeg brukt en rekke forskjellige kilder og metoder. Mye av grunnlagsarbeidet på dette feltet ble lagt ved hjelp av en omfattende forskningslitteratur/faglitteratur som dekker det meste av okkupasjonshistorien i Norge. Forskningslitteraturen som er relevant i mitt prosjekt, er dermed relativt stor. Litteraturen om Nasjonal Samling og nordmenn i tysk tjeneste har vokst seg

stor, spesielt de siste årene. Det finnes derimot relativt lite forskningslitteratur om Nasjonal Samling og frontkjemperne, og deres aktive virke, som berører denne oppgavens geografiske lokal-nivå. Det er her jeg derfor har måttet gå til arkivmateriale for å skaffe en nærmere oversikt. Dette arkivmaterialet har i størst grad bestått av rettsprotokoller, rapporter og andre skriv fra de lokale NS-myndighetene vedlagt i landssviksakene. Samtlige dokumenter er fra Riksarkivet i Oslo og Statsarkivet på Hamar. I tillegg har et stort antall avisartikler i Hamar Arbeiderblads digitaliserte arkiver vært til stor hjelp, både angående den lokale situasjonen i mellomkrigstiden, den lokale okkupasjonspolitikken under krigen og rettsoppgjøret etter frigjøringen.

I lesingen av kildene og arkivmaterialet har jeg støtt på empiriske utfordringer. Et viktig arkiv i mitt prosjekt er som nevnt Landsvikarkivet, og her kan selv sentrale opplysninger være feil.

Landssviksakene på Riksarkivet er det beste og mest komplette arkivmaterialet vi har angående NS-medlemmene. Mappene oppgir en stor mengde personinformasjon, og en del av det må behandles kritisk. Informasjonen som oppgis er normalt fødselsdato, fødested, utdanning, yrke og opplysninger om NS-tilknytning og -verv. Ofte kan man også finne forklaringer på motiver, altså hvorfor det aktuelle individ meldte seg inn i NS og/eller til fronttjeneste. Under rettsoppgjøret var det mange kollaboratører som pyntet på sannheten eller unnlatt viktige opplysninger for å unngå de strengeste straffene. Det var mange som skulle stilles for retten, så myndighetene drev sjelden grundig utspørring av de tiltalte og nøyde seg for ofte med for lite. Disse utfordringene har gjort viktige spørsmål i mitt prosjekt vanskelige å svare på, men da disse opplysningene langt på vei er de eneste beretningene som finnes vil jeg inkludere dem, i tillegg til å tolke og vurdere informasjonen som ellers oppgis så godt det lar seg gjøre.

Ved siden av Landsvikarkivet har også et annet arkiv vært viktig for innhenting av informasjon. Dette er Egil M. Kristiansens privatarkiv, som er en samling dokumenter som gjennom mange år og ved hjelp av mange forskjellige kilder har vokst seg til å bli det mest innholdsrike arkivet angående den lokale okkupasjonstiden i Stange og Romedal. De viktigste kildene fra privatarkivet som blir brukt er månedsrapporter fra lagfører i Stange til kretsfører i Hedemarken krets, samt NS-medlemslister for både Stange og Romedal kommuner. Månedsrapportene stammer fra journalist A. Skjeggstad i Aftenposten som dekket landssvikoppgjøret, blant annet saken mot Quisling. NS-listene kommer fra Hjemmestyrkene i Romedal, og var i utgangspunktet arrestasjonslister som ble brukt rett etter frigjøringen i mai 1945. Disse listene, som tidligere var en del av områdesjef Håkon Maagaards arkiv, har også blitt supplert i ettertid. Historikerne Per Sande og Terje Moshaug har gjort en kildekritisk vurdering av disse listene og sammenlignet med lister som de fant i

Fylkesmannsarkivet. Dette gjør de grundig rede for i sin artikkel, ”NS i Stange og Romedal”, i Stange Historielags årbok for 2016.⁵

Videre har også intervjuer vært en viktig del av forskningsarbeidet. Da det er svært få gjenlevende vitner, har jeg måttet støtte meg på eldre personer i lokalmiljøet. Dette har vært både innenfor min egen familie, samt gjenværende bekjente av NS-medlemmer, og andre som sitter på ulik kunnskap om temaet. Kommunikasjonen har stort sett foregått i direkte samtale, men også på mail. Disse personene har vært viktige informasjonskilder. Muntlige kilder, som da ikke er primærkilder eller vitner, har, av empiriske årsaker, blitt behandlet med kritisk forbehold, siden noe kan være feilinformasjon og feilerindringer. Det meste av informasjonen som blir presentert fremkommer av arkivmaterialet. Likevel har samtalene vært viktig for min egen forståelse, spesielt angående de sosiale forhold mellom min oppgaves aktuelle aktører.

På grunn av det begrensede kildematerialet som finnes, og hvilken type kilder det dreier seg om, har kildekritikken vært i fokus under hele arbeidet. Medlemslister, uttalelser, de dømtes forklaringer og annet materiale kan være mangelfulle, upålitelige og inneholde ren feilinformasjon. Mye av behandlingen av disse kildene har dermed innebåret en stor del tolkning og kritisk vurdering i forhold til andre kildeinformasjoner for å kunne gi så gode svar og forklaringer som mulig.

1.5 Historisk teori og forklaringsmetode

Begrepet «teori» blir brukt på flere ulike måter innen vitenskapelig forskning. Historieforskere bruker ofte en teori om historiske handlings- og hendelsesforløp som et strukturert bilde på det som skal studeres.⁶ Brukt på denne måten kan teori sammenliknes med hypotese. Brukt annerledes kan teori bety de overordnede perspektivene som historikere tar når man forsker. Også her kan teoribegrepet fungere på flere og ulike nivåer. Hva som er selve arten av historisk kunnskap er et sentralt teoretisk spørsmål, og i historiografien har det eksistert forskjellige meninger og retninger.⁷

En sentral diskusjon er om fortiden er et gitt element hvor historikere har som oppgave å gjengi så realistiske skildringer som mulig, eller at fortiden kun eksisterer i historieskrivingens språk og representasjon. Litt mindre abstrakt så er historieteori et historiesyn, en individuell oppfatning av

⁵ Moshaug og Sande, «NS i Stange og Romedal», s.195

⁶ Institutt for arkeologi, konservering og historie, UiO. «Vi forsker på historie: Historisk teori og metode.

<https://www.hf.uio.no/iakh/forskning/vi-forsker-pa/historievitenskap/historisk-teori-metode/>

⁷ Ibid.

hva som ligger til grunn for den fortiden historikeren skal gjenfortelle eller framstille.⁸ Historikere har i de fleste tilfeller forholdsvis pragmatiske holdninger til teoribruken, og de teoretiske perspektiver vil sjelden være gjensidig utelukkende. For eksempel kan en materialistisk orientert historiker som fokuserer på arbeid, produksjon og økonomi dermed trekke inn elementer fra andre teoretiske perspektiver.

Ved siden av de historiske teorier er det også viktig å se på historiske forklaringsmetoder. Å forklare i vanlig språkbruk kan ha flere betydninger, det kan være å forklare hva noe betyr, forklare hvordan noe skjedde, eller forklare hvorfor noe er som det er. I historisk faglig sammenheng vil man gjerne avgrense begrepet kun til spørsmål om «hvorfor».⁹ Det vil si årsaker, motiver og grunner. Videre kan man skille mellom intensjonale motiver og grunner på den ene siden, og kausale årsaker på den andre, hvor motivene baseres på forskningsobjektene sine interne ønsker og hensikter, og årsakene er forutliggende hendelser, altså at noe skjedde, fordi noe annet skjedde tidligere.¹⁰

I en oppgave som denne masteroppgaven, er det viktig å anvende både årsaksforklaringer og intensjonale forklaringer. I tillegg vil forklaringene være ta utgangspunkt i flere måter å forstå og forklare hendelser på. Dette kan være psykologisk pregede, hvor jeg ser på eventuelle traumatiske hendelser i barndommen, eller preget av et marxistisk eller materialistisk historiesyn, hvor jeg undersøker lokale klassekonflikter, mer spesifikt strid mellom arbeidere og landeiere, eller et fokus på sosiale relasjoner, der bekjentskap, vennskap og sosiale nettverk kan være forklaringer på NS-medlemskap og verving til fronttjeneste. Hovedmålet her er uansett å forklare: NS-medlemskapet, ønskene om krigstjeneste og handlingene forskningsobjektene utførte o.l.

Videre er det nødvendig å forklare slike fenomener som oppgaven tar for seg på forskjellige nivåer. Disse nivåene kalles gjerne makro-, meso-, og mikronivå. Disse forklaringsnivåene blir anvendt i en rekke disipliner og fagfelt, men i den sosiologiske betydningen, som blir anvendt i denne oppgaven, er disse nivåene ulike nivåer i samfunnet. Makronivå er nivået hvor man ser på helheten i samfunnet og ser hvordan mindre deler samspiller og påvirker hverandre til å utgjøre helheten. I denne oppgavens henseende vil det si å forklare med et nasjonalt perspektiv, der jeg blant annet ser på Nasjonal Samling som et nasjonalt parti og deres oppslutning og eksistens på landsbasis.

8 Institutt for arkeologi, konservering og historie, UiO. «Vi forsker på historie: Historisk teori og metode. <https://www.hf.uio.no/iakh/forskning/vi-forsker-pa/historievitenskap/historisk-teori-metode/>

9 Dahl, «Historie og teori», s.71

10 Ibid, s.72

Mesonivå er et trinn «lavere», der man undersøker fenomener fra et regionalt eller lokalt perspektiv. Å undersøke mesonivået blir dermed å se på Nasjonal Samlings lokale miljø i Stange og Romedal, å undersøke tendenser blant den nazisympatiserende delen av befolkningen og NS-lagets posisjon overfor resten. Hendelser som landbrukskrisen på 1920- og 30-tallet blir for eksempel også behandlet på mesonivå, da det er viktig å redegjøre for hvordan krisen påvirket Stange og Romedal som lokalsamfunn.

Mikronivå blir dermed det laveste nivået i denne sammenheng. Forklaringer på mikronivå går inn på små grupper eller enkeltindivider og ser på deres personlige bakgrunn og motiver. Som det kommer til å komme frem av oppgaven, blir mikronivået mest anvendt her da det er dette forklaringsnivået som gir best svar på problemstillingene og spørsmålene som blir reist. Studie av små sosiale grupper og enkeltindivider er essensielt for å kunne forklare NS-medlemmene og frontkjempernes motiver. Det som dermed blir viktig, blir å se sammenhengen mellom disse nivåene, hvordan individene og de mindre sosiale gruppene til sammen utgjør deler av en større enhet, hvordan mikronivået påvirker mesonivået. På samme måte må man også se hvordan mesonivået, NS-miljøet i Stange og Romedal, settes inn i en større sammenheng og settes opp mot tilsvarende fenomener på nasjonalt nivå, nemlig makronivået.

1.6 Forskningslitteraturen

Forskningslitteraturen som har vært relevant i mitt prosjekt er som nevnt stor. Litteraturen om Nasjonal Samling og nordmenn i tysk tjeneste har vokst seg omfattende, spesielt de siste årene, og forskningslitteratur som har kommet i vårt nåværende tiår, med Eirik Veums bokserie *Nådeløse nordmenn* og Emberland og Kotts *Himmlers Norge* som sentrale verk, har satt de nazi-sympatiserende nordmenn i nytt lys. Tidligere har okkupasjonstidens sår trolig gjort en del forskningsområder vanskelige, men nå som avstanden til krigsårene er blitt stor, har dette blitt lettere. Åpningen av landssvikarkivet i 2015 kan sees som et tegn på at okkupasjonshistorien ikke lenger er så sensitiv.

I 2004 var det en debatt om spørsmålet om nordmenns deltakelse i krigsforbrytelser på Østfronten. På oppdrag av justisminister Odd Einar Dørum satte forskere ved Holocaust-senteret på Bygdøy i gang arbeidet, og resultatet ble Terje Emberland og Matthew Kotts nevnte verk *Himmlers Norge* som kom i 2012 og Sigurd Sørli's doktorgradsavhandling *Solkors eller Hakekors* fra 2014. Sørli's avhandling tar for seg frontkjemperne fra et nedenfra-perspektiv med fokus på verving, motiver, militær utdanning m.m, og er til dags dato det viktigste forskningsarbeidet om norske frivilliges

krigsdeltakelse.

Det finnes derimot langt mindre forskningslitteratur om Nasjonal Samling og frontkjempere, på lokalt nivå. Enda mindre er det skrevet om mitt tema, nemlig nevnte aktørers aktivitet i Stange og Romedal kommuner. Det eksisterer dog noen enkelte akademiske verk, i hovedsak masteroppgaver, som omhandler NS og frontkjempere på lokalt nivå, blant annet Gudmund Morens *Nasjonal Samling i Dovre 1933-1945* og Reidulf Ørjaviks *Frontkjemperne fra Møre og Romsdal 1940-1945*, som kan være til inspirasjon.

En stor del av forskningslitteraturen – i hvert fall det som forteller om nazisympatisører på individ- og lokalnivå – er, som nevnt over, skrevet på 2000-tallet. Litteraturen som omfatter de mer politiske sidene, som oppslutning, ledelse og ideologi, kan vi finne allerede tilbake på 1970- og 80-tallet, f.eks. Øystein Sørensens *Hitler eller Quisling. Nasjonalsosialistiske i Nasjonal Samling 1940-45* fra 1989. Men vi ser at med den mengden empirisk forskning på frontkjempere og andre individer i aktiv tysk tjeneste som har kommet på 2000-tallet, er dette feltet mer forsket på de siste 10-15 årene enn tidligere.

En litteraturtype som har vært svært viktig og til stor hjelp i mitt prosjekt, er den lokalhistoriske litteraturen. Aller viktigst her har vært Stange Historielags årbok «Gammelt frå Stange og Romedal», som inneholder en rekke historiske artikler. Ved siden av Jon Vegard Lundes bokserie *Hjemmefronten på Hedmarken og i Østerdalen*, som så vidt berører den kollaborative lokaladministrasjonen i Stange og Romedal, er årbøkene den eneste litteraturen som omhandler denne oppgavens tema.

Kapittel 2 – Nasjonal Samling 1933-1940

2.1 Bakgrunn og opprettelse

Nasjonal Samling, eller NS, var et politisk parti som offisielt ble opprettet den 17.mai 1933 av Vidkun Quisling. Gjennom dets praksis, partiledelsens taler og propaganda hadde partiet et utpreget høyre-nasjonalistisk preg, i hele dets levetid, forankret i partiprogrammet fra 1934.¹¹ Fra 1935 ble antisemittistiske idéer mer fremtredende i NS. Ideologisk hevdet partiet at de var nasjonalister, men

¹¹ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s.27

organisatorisk var det i stor grad inspirert av fascismen og nasjonalisme og Hitlers parti NSDAP. Blant annet lå det tyskinspirerte førerprinsippet til grunn i partiet, og i 1934 ble den paramilitære avdelingen Hirden opprettet, ikke ulikt Hitlers Sturmabteilung (SA) og senere SS (Schutzstaffel). I tillegg var det også en kvinne- og ungdomsorganisasjon, henholdsvis NSK og NSUF, samt en rekke andre underavdelinger. Nasjonal Samling var derimot ikke det første uttrykket fascistiske strømninger i Norge. Hva lå til grunn for opprettelsen av Quislings NS?

Ifølge Quisling selv var NS en fortsettelse av Norsk Folkereising, en fascistisk organisasjon med veldig kort levetid, da Quisling rett etter stiftelsen ble utnevnt som forsvarsminister i bondepartiregjeringen i 1931.¹² Andre organisasjoner og partier ble derimot virkeliggjort, dog uten særlig oppslutning og innflytelse. Disse var blant andre Karl Meyers National Legion, etablert i 1927, et anti-marxistisk og fascistisk parti, som aldri fikk noen suksess. Mer direkte nazistisk var Norges Nasjonal-Socialistiske Arbeiderparti (NNSAP), etablert i 1932, som tydelig var inspirert av Hitlers NSDAP, men heller ikke dette partiet opplevde særlig suksess. De fascistinspirerte partier og organisasjoner hadde i liten grad noen grobunn i det norske samfunn, men det var ett unntak. Allerede tiåret før NS så dagens lys, i 1925, oppstod den høyre-nasjonalistiske og delvis fascistinspirerte organisasjonen Fedrelandslaget. Blant de sentrale stifterne var tidligere statsminister Christian Michelsen og polfarer Fridtjof Nansen.¹³ Organisasjonens mål var å samle borgerlige og nasjonalistiske krefter i kampen mot den sovjetinspirerte sosialismen. Rundt 1930 hevdet organisasjonen å ha hele 100.000 medlemmer i Norge, men den opplevde nedgang gjennom 1930-tallet.¹⁴ Fedrelandslagets leder Joakim Lehmkuhl og organisasjonsavisen *ABC* uttrykte sterk skepsis til det parlamentariske demokratiet, begeistring for Mussolinis fascistiske styre og Hitlers nasjonalsosialistiske diktatur, og ønsket en sterk regjering over partiene. Lehmkuhl selv har i senere forskning blitt fraskrevet mye av ansvaret for organisasjonens ideologi. Etter Hitlers maktovertakelse i 1933, ble også raseideologi en del av organisasjonens politikk. De rasepolitiske ideene fra NSDAP i Tyskland ble velvillig gjengitt i *ABC*, inkludert hyllest av den norske rasehygieniker Jon A. Mjøen.¹⁵ Fedrelandslaget overordnede mål var å lede Norge inn på den nasjonale vei, med hjelp av en sterk statsmakt for å sikre de nasjonale verdier. I årene 1933 til 1936 deltok organisasjonen i forhandlinger med blant andre Nasjonal Samling og Bondepartiet, med mål om å danne en nasjonal blokk i norsk politikk. NS gled derimot fort ut av forhandlingene, da partiet nektet å anse seg som et borgerlig parti.¹⁶ Deres politikk var mer tilspisset enn hos Fedrelandslaget:

12 Brevig, *NS – fra parti til sekt*, s.12

13 Sørensen, *Solkors og solidaritet*, s. 48

14 Brevig, *NS – fra parti til sekt*, s.13

15 Sørensen, *Solkors og solidaritet*, s.61

16 Sejersted, Francis og Daniel Sjulseth, «Fedrelandslaget»

Viljen til autoritære løsninger og tvang var mer direkte, skepsisen til partistyret enda sterkere med et ønske om en autoritær samfunnsledelse.¹⁷ Noen i Fedrelandslaget, særlig de unge medlemmene, gikk til Nasjonal Samling allerede på 1930-tallet, og da okkupasjonen kom var veien til NS kort for de gjenværende ideologisk overbeviste medlemmene.

En annen organisasjon som avga en del medlemmer til Nasjonal Samling, var Bondelaget. Bondelaget var nært tilknyttet Bondepartiet i mellomkrigstiden, men etter kriseforliket mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet i 1935, gled Bondelaget i en mer høyreorientert retning.¹⁸ Organisasjonen uttrykte en klar støtte til høyreradikale og nasjonalistiske strømninger, ikke minst under valget i 1936 da de oppfordret lesere av bondeavisen *Nationen* til å stemme på Nasjonal Samling.¹⁹ Bondelaget var sterkt preget av idéen om bondereisningen, den nasjonale økonomiske gjenreisning og selvbergingsprinsippet. Det ble uttrykt at landets selvstendighet var i ferd med å glippe taket og skylden ble lagt på de såkalte jødiske kapitalkrefter. Disse holdningene var å finne i *Nationen* allerede i første halvdel av 1920-tallet. Går man inn i noen av artiklene som er skrevet på 1920 og '30-tallet, ofte av personer fra sentralt hold i Bondelaget, eller Bondepartiet selv, finner man utilslørt og kraftig antisemittisme og raseideologi.²⁰ Ifølge organets redaksjonelle artikler var det jødene som hadde makten i den bolsjevikiske statsledelsen i Russland, de stod bak en sammensvergelse der jødene skulle sikre herredømme på kloden. I *Nationen* kunne man da finne de fleste former for antisemittiske og fremmedfiendtlige holdninger.²¹ Det var dog ikke bare i avisen Bondelaget uttrykte sin begeistring for de nazistiske holdninger: Under landsmøtet på Gjøvik i 1934 ble en professor Wolgast, omtalt i Hamar Arbeiderblad som en tysk nazileder, invitert som hedersgjest som skulle tale om «den tyske bondes stilling under nazistyrer». ²² I 1938 skrev samme avis en artikkel som uttrykte bekymring for at Bondelagets leder Johan E. Melbye skulle delta under det nazikontrollerte Det nordiske selskaps samling i Lübeck:

Hr. Mellbye, som skal tale om «De norske bønders stilling og Tyskland», kommer i utsøkt nazistisk selskap. Av de andre talerne på møtet, merker vi oss den fremste representant av for nazismens raceteori, Alfred Rosenberg, og sjefen for det hemmelige politi, Himmler. Når hr. Mellbye optrer på

17 Sørensen, *Solkors og solidaritet*, s.80

18 Simonsen, «Den store jødebevegelse», s.26

19 Foskum, «Nationen og antisemittismen», s.28. *Nationen* var Bondepartiets hovedorgan, men på dette tidspunktet i stor grad kontrollert av Bondelaget.

20 Simonsen, «Den store jødebevegelse», s34-48

21 Ibid.

22 «Bondelaget og nazi.», Hamar Arbeiderblad, 05.06.1934

samme talerstol som slike folk, er det enda større grunn enn før til å spørre:

Hvor går Norges Bondelag?²³

De utvalgte organisasjoner som er omtalt i dette delkapittelet var både viktige for opprettelsen av NS, da som samlingspunkt for likesinnede personer som til slutt opprettet partiet, og sentrale som «gateway»-organisasjoner som ledet folk inn i partiet etter opprettelsen. Medlemskap i Bondelaget ble til og med påpekt i Milorgs lokale arrestasjonslister for Stange og Romedal. Om dette ble ansett som en forbrytelse i seg selv, eller om det kun var for generell opplysning om politisk orientering, er usikkert.²⁴

2.2 Bøndernes krise

Mellomkrigstiden var en periode sterkt preget av nedgangstider og gjeldskriser, ikke bare i de økonomiske sentra i byene, men også på landsbygda. I Hedmark var antall tvangssalg hele fem ganger så høyt som snittet i resten av landet, med hele 103,5 solgte hushold per 1000 hushold i 1932. Snittet for resten av landet var 23,5.²⁵ Og som Hagtvedt og Myklebust foreslår i *Who were the Fascists*, så er en sannsynlig tese at dess større gjeld og sårbarhet i krisetiden, dess sterkere var NS.

De som i størst grad var rammet av gjeldskrisen var småbrukerne. Dette var blant annet fordi småbrukerne stod i dypere gjeldsforpliktelse til bankene enn det storbøndene gjorde. Bønder og småbrukere hadde forholdsvis stor gjeld fra før, noe som ble ytterligere forverret av krisen. De hadde lavere produksjon og færre ressurser enn eierne av storgårder og stod dermed på svært ustødig grunn. Den rådende krise som rammet østlandsbøndene så hardt på 30-tallet, la til rette for framveksten av nasjonalistiske organisasjoner. Den viktigste organisasjonen i denne sammenheng, var Bygdefolkets Krisehjelp. Krisehjelpen, ofte forkortet til BK, skulle «vareta jord- og skogbruksbefolkningens økonomiske interesser under den nuværende krise».²⁶ BK hadde som oppgaver å jobbe for å lette gjeldsoppgjør, en mer rettferdig skattelegging for bøndene og å hindre at gård-, skog- og småbrukere ble kastet ut av sine eiendommer ved tvang. Organisasjonen var tenkt til å være upolitisk, men ble fra våren 1932 mer og mer lik en tverrpolitisk kamporganisasjon, med klare aksjonistiske og antiparlamentariske trekk, med en opprørs holdning til styresmaktene og den

23 «Hvor går Bondelaget?», Hamar Arbeiderblad, 28.05.1938

24 Liste over medlemmer av NS i Romedal og tilsvarende liste i Stange, Egil M. Kristiansens arkiv, mappe nr. 394, SAH

25 Hagtvet og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling», i *Who were the Fascists?*, s.633

26 Nerbøvik, *Bønder i kamp*, s. 89

eksisterende partipolitikken. Krisehjelpens oppfordret bondebefolkningen til å stå samlet, da folkets skjebne var knyttet til bondesamfunnet, som nå var truet på livet.²⁷ Nasjonalistiske tendenser vokste fram i organisasjonen litt etter litt, med bonden og bondesamfunnet i fokus. Ledende skikkelser i Krisehjelpen var heller ikke fremmede for å bruke antikapitalistiske og til og med antisemittiske uttrykk. Under ønsket om å forbedre forholdene for de kriserammede bøndene, lå en dypere agenda. Pengepolitikken i det rådende statsstyret var årsaken til den store krisen, mente de, og denne folkelige antikapitalismen og populismen satte ofte opp den bofaste bonden og den rotløse jøden som rake motsetninger.²⁸

En av de ledende skikkelser i Bygdefolkets Krisehjelp, var David Seierstad. Han var storbonde og politiker fra Østre Toten, var med på å opprette Norges Bondelag og kjent som en konservativ mann. Seierstad var en av de viktigste talsmennene for et samarbeid mellom NS og BK, noe som også flere steder ble gjennomført, ved at de stilte sammen på lister ved valget i 1933. I 1935 ble Krisehjelpen tatt opp i Nasjonal Samling, og ble formelt oppløst i 1936. Da organisasjonen ikke lenger eksisterte, var det flere som fant veien inn i NS. Og for mange av bøndene som ikke umiddelbart meldte seg inn, var interessen vekket og de hadde trolig fått opp øynene for Quislings politikk.²⁹

2.3 Oppslutning og valgresultater nasjonalt

Innen høsten 1933 var det opprettet regionale NS-lag de fleste steder i Norge. Under stortingsvalget dette året stilte NS med liste i 17 av de 29 valgkretsene, noe de stort sett gjorde alene, bortsett fra noen få felleslister med Bygdefolkets krisehjelp og Høyre i enkelte kretser. Partiet hadde ingen stor suksess, med kun 2,2% av stemmene (27.850), og fikk dermed ingen representanter på Stortinget.³⁰ Heller ikke kommunevalget i 1934 gikk særlig godt for Nasjonal Samling, som kun fikk 16.130 stemmer, altså 1.5% av stemmene.³¹ Under stortingsvalget i 1936 fikk NS kun 1,8 prosent av stemmene.³² I 1935 og '36 rapporterte partiet at de hadde 8.542 medlemmer.³³ Ugelvik Larsen opererer derimot med et medlemstall på 2.200 på samme tidspunkt, basert på tall fra Bergensprosjektet – et elektronisk datamateriale basert på Erstatningsdirektoratets kortarkiv.³⁴

27 Nerbøvik, *Bønder i kamp*, s.121

28 Ibid. s.126

29 Se s.16

30 Hooek, «Support for Nasjonal Samling in the Thirties», i *Who were the Fascists?*, s. 668

31 Ugelvik Larsen, «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945», i *Who were the Fascists?*, s.595

32 Hooek og Ugelvik Larsen i *Who were the fascists* opererer med to forskjellige tall på antall stemmer i 1936, 20.577 (Hooek) og 26.577 (Ugelvik Larsen), dog samme prosentandel på 1,8%

33 Ugelvik Larsen, «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945», i *Who were the Fascists?*, s.597

34 Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45», s.6

Partiets ledelse kan da se ut til å ha kraftig overdrevet partiets størrelse. Nasjonal Samling satte ikke opp mange listene ved kommunevalget i 1937, og fikk kun 0,06% av stemmene. Med nederlagene i 1936 og '37 kollapset ledelsen, en rekke medlemmer meldte seg ut og NS var nå tilnærmet utradert som parti og stod igjen som en liten sekt. Totalt var det 2.691 personer som meldte seg inn i Nasjonal Samling mellom 1933 og 1939. Om vi godtar 2.200 som legitimt antall innmeldelser i 1935/36, kan man også ut fra medlemstallet tolke årene 1937-39 som svært svake, med kun noen få hundre innmeldelser.³⁵ Totalt stod årene 1933-39 for 4,6% av NS' totale medlemstall.

2.4 Det politiske bildet i Stange og Romedal i 1930-årene

I både Stange og Romedal var det ett parti som i stor grad hadde politisk hegemoni i 30-årene, nemlig Arbeiderpartiet. Under stortingsvalget i 1933 stod AP støtt med 58,3% av stemmene i Romedal og hele 65,4% av stemmene i Stange, ellers var det også jevnt mellom Høyre og Bondepartiet som hadde cirka 10-15% i begge kommunene.³⁶ Bondepartiet hadde til og med lavere oppslutning i Stange og Romedal enn snittet i Hedmark fylke, som i 1933 og 1936 lå på henholdsvis 21,4% og 18,4%. Både Høyre og Bondepartiet opplevde svak nedgang i disse to nabokommunene fra og med valget i 1930, mens Arbeiderpartiets popularitet økte. I 1936 fikk Arbeiderpartiet 67,8% av stemmene, mens i Romedal fikk de 68,3%, en økning på cirka 10 prosentpoeng. Tilsvarende tall er representative også for kommunevalgene i 1934 og 1937. Stange og Romedal, og hele Hedmark som sådan, var klart røde. Dette gjorde at enkelte lokale storbønder følte seg truet, spesielt de som var knyttet til organisasjoner som Bondelaget og Fedrelandslaget, for ikke å nevne de som allerede var medlemmer av NS. Men Arbeiderpartiet med Hamar Arbeiderblad som organ, stod sterkt imot de nazistiske bevegelser: «For N.S. er valget i Hedmark, som for landet ellers, et dundrende og velfortjent nederlag, som viser hvor isolert de nazistiske skrikhalser står».³⁷ Artikkelen, som er fra valget i 1936, viser at Nasjonal Samling allerede på dette tidspunktet ble av arbeiderpressen sett på som nazistiske utskudd i det norske samfunn.

2.5 NS i Stange og Romedal 1933-1939

Som nevnt tidligere var det allerede høsten 1933 opprettet lokale NS-lag de fleste steder i Norge. Å spore lag for Stange og Romedal har vært vanskelig, men det har kommet fram av kildene at et NS-lag for Stange ble opprettet i 1934, med Aksel Baardseth som initiativtaker. Noe NS-lag for Romedal har jeg ikke funnet, noe som kan bety at romedølene enn så lenge meldte seg enten inn i

35 Hagtvet og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling», i *Who were the Fascists?*, s.622

36 «Resultatene fra det røde fylke», Hamar Arbeiderblad, 17.10.1933

37 «Valgseiren», Hamar Arbeiderblad, 20.10.1936

Stange NS-lag eller direkte fylkeslaget. Derimot kan det tyde på at det var NS-organisatorisk aktivitet blant ungdommen, da det den 27. januar 1935 ble avholdt et møte på Herredsvang i Romedal, hvor arrangøren angivelig var Ilseng NSUF.³⁸ Det kan bety at det ble etablert lag i Romedal i januar 1935, men ingen kilder bekrefter dette. NS-aktivitet var det likevel mye av i Stange og Romedal på 1930-tallet, i form av foredrag, taler og lokale foregangsmenn. Allerede den 2. juli 1933 holdt Nasjonal Samling stevne i Skøyenlunden på Ilseng i Romedal, hvor NS-føreren selv holdt tale. Stevnet tiltrakk seg omtrent 500 deltakere. Den 12. oktober samme år, i sluttspurten før stortingsvalget, holdt senere kultur- og opplæringsleder i NSK Ragna Prag-Magelssen fra Løten foredrag på Tangen og i Stange by.³⁹ Utover dette var det flere møter og foredrag, spesielt i årene 1933-36, før NS' kollaps.⁴⁰

Allerede de første månedene etter NS opprettelse i mai 1933, var det en håndfull menn i Stange og Romedal som stod frem initiativtakere for det nye partiet. I et lukket møte på Hamar møttes 60 representanter fra hele Hedmark for å danne et fylkesstyre for Nasjonal Samling, med 6 styremedlemmer og 6 varamedlemmer.⁴¹ Hele 4 menn fra Stange og Romedal var blant disse 12 medlemmene. Formannen i Hedmark fylkesstyre for NS ble en storbonde fra Sør-Bryhn gård i Romedal, Trygve Dehli Laurantzson. Laurantzson var en sentral person innen norsk jordbruk fra 30-tallet av, som ble involvert i det lokale miljøet i Stange og Romedal da han i 1931 flyttet til Dalfarmen gård på grensen mellom Ilseng og Vang. Denne drev Laurantzson fram til 1935 da han kjøpte Sør-Bryhn gård i Romedal, hvor han ble værende resten av livet. Laurantzson hadde flere ledende stillinger innenfor landbruket under krigen, blant annet som leder av Landbruksdepartementet i krigens siste to uker.⁴² Han deltok også i opprettelsen av Norges Bondesamlag, han satt i styret i Kulturtinget og var redaktør av de nazistiske tidsskriftene *Norsk Jord* og *Nationen*.⁴³ Til tross for Dehli Laurantzsons sentrale og aktive rolle i nasjonal NS-politikk, får han ikke videre omfattende omtale her grunnet at han ved krigsutbruddet kun hadde bodd i Romedal i noen få år og at det meste av hans kollaborasjonsaktiviteter foregikk utenfor kommunen og distriktet.

En annen av de 6 som utgjorde NS' fylkesstyre var Ole Lie. Ole Johnsen Lie var storbonde på Lie gård i bygda Vallset i Romedal kommune, og ble under krigen kjent som en av de mest iherdige

38 Moshaug og Sande, «NS i Stange og Romedal», s.192

39 Hamar Arbeiderblad, 12.10.1933

40 Se s.18

41 «Hedmark-kaksene danner Quisling-parti», Hamar Arbeiderblad, 31.05.1933

42 Torpen, «Trygve Dehli Laurantzson».

43 «To Q-'ministere' for lagmannsretten i morgen», Hamar Arbeiderblad, 04.11.1946

kollaboratørene i distriktet. Som ungdom var Ole aktiv i ungdomslagsbevegelsen på Hedemarken og ikke minst i Bondelaget. Han var også initiert i Romedal kommunes herredsstyre gjennom det meste av 20- og 30-tallet. I det hele var han organisatorisk svært engasjert i mellomkrigstiden, spesielt gjennom opprettelsen av Vallset Bondelag i 1922 hvor han selv stod for mye av initiativet og var formann i både ungdomslaget og hovedlaget i Vallset. Hans arbeid i organisasjonen ble lagt merke til og prissatt av ledelsen, hvilket ledet til at han ble formann i Sør-Hedmark krets av Norges Bondelag.⁴⁴ Ved siden av å være organisatorisk aktiv, var han også politisk aktiv som medlem av Bondepartiet og satt i partiets bygdestyre før han meldte seg inn i Nasjonal Samling. Han var også etter all sannsynlighet sentral i opprettelsen av et lokalt NS-lag i Romedal. Lie vil bli ytterligere og mer omfattende omtalt senere i oppgaven.

De to varamedlemmene var ikke like sentrale og aktive som Lie og Laurantzson, verken før eller under krigen. Varamann Karl S. Lang-Ree fra Hoberg gård i Stange var medlem av Bondelaget, og NS-medlem fra 1933 til krigens slutt.⁴⁵ Olav Nikolai Hals var bonde og bankbestyrer fra Romedal og stod som 3.mann på NS' liste for Hedmark ved stortingsvalget i 1933.⁴⁶ På medlemslisten for NS i Romedal står det at Hals meldte seg inn i partiet 16.10.1940. Det kan bety at han avbrøt medlemskapet ved NS' nedgangsperiode, for så å melde seg inn igjen ved okkupasjonens første høst.

En annen stangesokning som var foregangsmann for det nye partiet var Aksel Baardseth. Aksel bodde på storgården Guåker Søndre rett utenfor Stange sentrum, og var den viktigste pådriveren for NS i Stange kommune. Også han meldte seg inn i partiet i 1933, da i Hamar NS-lag siden noe mer lokalt lag ennå ikke eksisterte på det tidspunktet. Allerede året etter ble Stange NS-lag opprettet, med Baardseth som initiativtaker og stifter.⁴⁷ Han ble også et naturlig valg til vervet som lagfører. Før innmeldelsen i NS var Baardseth også medlem av Fedrelandslaget, og var ifølge hans sønn Knut ivrig medlem i både Bondelaget og Bondepartiet.⁴⁸ De meldte seg inn fordi «det var Quisling som hadde de reneste linjer når det gjaldt det nasjonale og motstand mot kommunismen».⁴⁹

Utover dette knippet av foregangsmenn, var det ikke omfattende NS-aktivitet i bygdene i Stange og Romedal før krigen, med bare 13-15 medlemmer som meldte seg inn før 9. april 1940, i henhold til

44 Rettsbok for Sør-Hedemarks Herredsrett, 30.09.46, RA, L-sak Ole J. Lie

45 Liste over medlemmer av NS i Stange, Egil M. Kristiansens arkiv, mappe nr. 395, SAH

46 «Nominasjoner i Hedmark», Hamar Arbeiderblad, 04.09.1933

47 Rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, RA, L-sak Aksel Baardseth

48 Memoar, «Knut Baardseth Del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

49 Ibid.

medlemslistene. 13-15 er noe diffust, men med tanke på at listene som er brukt kan være noe ukomplette, er det ut fra kildene vanskelig å være mer spesifikk. Videre i oppgaven vil jeg operere med tallet 13, da det er antallet navn som det er mer eller mindre sikkert at var medlemmer før 1940.

2.6 Oppslutning og valgresultater lokalt i 1933 og 1936

Under stortingsvalget i 1933 fikk NS som kjent 2,2% av stemmene på landsbasis, men hvor sterkt stod partiet lokalt? I Hedmark lå snittet en tidel over landsgjennomsnittet, på 2,3%. Ved NS' første stortingsvalg fikk det nye partiet forholdsvis høy oppslutning i Stange og Romedal, med 3,5% i Stange og hele 5,0 % i Romedal.⁵⁰ Noen eksplisitt årsak til de relativt sterke resultatene her, er vanskelig å finne. En medvirkende faktor til oppslutningen, først og fremst i Romedals tilfelle, kan være at bygda hadde en lokal mann på NS-lista, nemlig Olav Nikolai Hals, og at en del sambygdingar kan ha syntes at han fortjente deres stemme. Ser vi på det lokale klientellet som Nasjonal Samling samlet i det første året, er brorparten storbønder. Hvilken del av NS' politikk som appellerte sterkest, er vanskelig å si, men det er naturlig å tro at det gjaldt partiets hyllest av bøndene som nasjonens livskilde. Det gjør det naturlig å tro at de totalt 243 stemmene NS fikk i Stange og Romedal 1933, stort sett var bønder og andre tilknyttet jordbruket.

Det skuffende stortingsvalget i 1936, som ga NS 1,8% av stemmene nasjonalt, var også en nedtur lokalt. I Romedal sank oppslutningen fra 5,0% til kun 1,0%, men i Stange sank tallet kun fra 3,5% til 3,3%. Det totale antall stemmer sank dermed fra 243 i 1933 til 152 i 1936. Hva som skyldes denne kraftige nedgangen i Romedal, og tilnærmede stabilitet i Stange, er det vanskelig å si. I deler av fylket hadde det vært streiker innen skogbruket i forbindelse med «kampen om retten til å organisere seg og inngå bindende kollektive avtaler.»⁵¹ I noen tilfeller valgte småbrukere og skogsarbeidere å følge sine skogeiere, i stedet for å slutte seg til arbeiderorganisasjonene. Dette kunne føre til større oppslutning til NS, eller hvert fall å opprettholde stemmeantallet. I Stange kan en annen medvirkende årsak ha vært at kommunen hadde en medbygding på valglista, hvilket kan ha gitt flere stemmer til partiet. Romedal hadde ingen lokale skikkelser på NS' liste under dette valget, og det kan tenkes at flere av de streikende skog- og jordarbeiderne her kanskje heller valgte arbeiderbevegelsens side av striden, hvilket resulterte i en svak oppslutning om NS. Utover dette var nok generelle kollaps viktigste årsak for låber oppslutning i Romedal, som ellers i landet. Vi må derfor anta at makroforklaringen på nasjonalt nivå også gjelder for lokalsamfunnet på mesonivå.

50 Norges Offisielle Statistikk, *Stortingsvalget 1933*, s.45. Hentet fra SSB, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_026.pdf

51 Moshaug og Sande, «NS i Stange og Romedal», s.194

2.7 Oppslutning under krigen

Det er dokumentert at oppslutningen til NS kom i to bølger: Først i forbindelse med partiets opprettelse i 1933, og så etter 1940 med tyskernes okkupasjon, og særlig etter Terbovens nyordning av 25. september da Norge ble en ettpartistat.⁵² I løpet av året 1940 meldte hele 22.448 seg inn i landets nå eneste tillatte parti.⁵³ Det utgjør 41,1% av NS' totale medlemsmasse på cirka 55.000.⁵⁴ Denne innmeldingsbølgen varte i grove trekk fram til 1943, og bar med seg til sammen 83% av det totale antall innmeldelser, altså i overkant av 45.000 medlemmer.⁵⁵ I årene 1943-45, tilkom kun 4524 nye medlemmer, henholdsvis 3.010 i 1943, 1.179 i 1944 og 335 i 1945. Dette mønsteret skyldes flere ting, i hovedsak at de fleste som støttet Nasjonal Samling og stilte seg bak deres politikk allerede var innmeldt i partiet, samt den aktuelle krigsutviklingen. Situasjonen på frontene i Europa ser ut til å kunne gjenspeiles i oppslutningen til kollaboratørene og sympatisørene her hjemme. Etter de alliertes vellykkede invasjon av Sicilia i 1943, landgangen i Normandie i 1944 og de tyske troppers kontinuerlige tilbaketrekking på Østfronten, kunne man merke NS-folkenes bekymringer og motstandernes håp: lagfører i Stange rapporterte til kretsfører i Hedemarken at «motstanderne er nærmest forventningsfulle».⁵⁶

Hvordan passer så Stange og Romedal inn i dette mønsteret? Vi må da skifte perspektiv fra makronivå til mesonivå. Som vi har sett meldte 4,6% av den nasjonale medlemsmassen seg inn før krigen. Dette passer også bra i vår lokale undersøkelse, hvor 13 personer var medlemmer før april 1940. Det tilsvarer 5,1%. Av disse 13 er 12 menn og én kvinne. Sommeren og høsten 1940 skjedde den store innmeldingsbølgen i Stange og Romedal, som i resten av landet. Ifølge listene meldte 123 medlemmer seg inn i denne perioden, henholdsvis 41 fra Romedal og 82 fra Stange. Av totalt 253 medlemmer utgjør det 48,6 prosent, et noe høyere tall enn på landsbasis. I Romedal blir tallet 48,2%, og i Stange 49,1%. Til sammen i bølgen fra årene 1940-42 blir medlemstallet for Romedal 74, altså 87,1%, og i Stange 135, altså 80,8%. Regnestykket tilsier da at det i årene 1943-1945 tilkom tilsammen 44 nye medlemmer i Stange og Romedal, altså 17,4% av totalen. I Romedal vil det si 6 nye medlemmer i 1943, ett i 1944 og ingen i 1945. I Stange var tallene 8 nye medlemmer i 1943, 4 i 1944 og ett i 1945. Forøvrig står 6 medlemmer fra de to kommunene med ukjent år for opptak i partiet.

52 Njølstad, «NS-medlemmene: hvem var de?»

53 Ugelvik Larsen, «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945», i *Who were the Fascists*, s.595

54 Ibid. s.606

55 Ibid. s.603

56 Månedrappport fra lagfører til kretsfører, juli 1943. Egil M. Kristiansens arkiv, mappe nr. 224, SAH

17,4% for 1943-45 er et forholdsvis høyt tall i forhold til landsgjennomsnittet for samme periode, noe som kan skyldes feil eller mangelfulle opplysninger i kildene som er anvendt. Uansett kan man med trygghet si at Stange og Romedal i stor grad fulgte mønsteret ellers i landet. Høsten 1940 drev de lokale NS-lagene svært aktiv rekruttering med møter og foredrag ved prominente skikkelser innen NS. I oktober og november 1940 ble det holdt minst tre foredrag i Stange sentrum, hvor trolig både Romedal og Stange NS-lag møtte opp. Disse ble holdt av propagandaleder i Hedmark og senere sosialminister Christian Astrup, Hirdstabsjef Orvar Sæther og politiminister Jonas Lie.⁵⁷ Disse møtene og foredragene bidro med stor sannsynlighet til noe økt oppslutning rundt NS i de to kommunene.

2.8 Oppsummering

Nasjonal Samling var et fascistisk og etter hvert klarere nasjonalsosialistisk parti, dannet i 1933. Partiet sprang ut av en fascistisk tradisjon som tidligere hadde gitt opphav til flere organisasjoner, som Den Nationale Legion, Norges Nasjonal-Sosialistiske Arbeiderparti, og Quislings egen Norsk Folkereisning. Ingen av disse hadde særlig suksess. Fedrelandslaget hadde derimot en stor oppslutning og var et samlingssted for de høyre-nasjonalistiske og fascistisk pregede strømningene i Norge. Det samme var til dels Bondelaget, som i sin høyre-nasjonalistiske og raseorienterte ideologi hyllet bonden og bygdekulturen og arbeidet for en restaurasjon av bondens posisjon i samfunnet. Mellomkrigstiden var nemlig krisetid for landsbrukssamfunnet. Særlig hardt rammet dette Hedmark, hvor antall tvangssalg av eiendom og gårdsbruk var fem ganger så høyt som i resten av landet. Som protest mot dette ble Bygdefolkets Krisehjelp dannet, for å hjelpe bøndene i den pågående krisen ved å kreve lettere gjeldsoppgjør, mer rettferdig skattelegging for bøndene og ved å hindre at de måtte selge hus og hjem for å kunne overleve. Krisehjelpens upolitiske utgangspunkt ble endret fra våren 1932, da de antiparlamentariske og nasjonalistiske tendensene trådte ble mer tydelige. Da Krisehjelpen ble tatt opp i NS i 1935 og oppløst i 1936, var bøndenes vei inn i NS kort.

NS opplevde aldri noen suksess ved stortingsvalgene på 1930-tallet, med 2,2% stemmer i 1933 og 1,8% i 1936. Fra 1936/37 opplevde partiet kraftig nedgang, i samsvar med partiets stadig tydeligere nazistiske holdninger, og med indre konflikter og en rekke utmeldelser endte partiet opp som en sekt. Heller ikke i Stange og Romedal ble NS noe populært parti på 1930-tallet. Arbeiderpartiet hadde politisk hegemoni i begge kommunene, og økte også sin oppslutning fra valget i 1933 til 1936. I de røde kommunene var det likevel et knippe personer som så den sosialistiske bevegelsen som en trussel, og sluttet seg til Nasjonal Samling. 13 personer fra Stange og Romedal meldte seg

⁵⁷ Moshaug og Sande, «NS i Stange og Romedal», s.197

inn i 1933 og 1934, hvorav 4 satt i NS' fylkesting allerede fra mai 1933. Flere av disse 13 var viktige initiativtakere til opprettelser av lokale NS-lag, og var sentrale aktører i de lokale NS-administrasjonene under okkupasjonen. Men NS ble aldri populært lokalt, men med 3,5% stemmer i Stange og 5,0% i Romedal var oppslutningen i 1933 høyere enn i resten av fylket. Ved valget i 1936 sank stemmetallet til 3,3% i Stange og 1,0% i Romedal. Det forholdsvis høye tallet i Romedal i 1933 kan skyldes at en lokal skikkelse stod på NS-lista der, og tilsvarende var en stangesokning på NS-lista i Stange i 1936. I løpet av året 1940 hadde 41,1% av den totale medlemsmassen på landsbasis og 48,2% lokalt i Stange og Romedal meldt seg inn i NS. Innen året 1942 var omme, hadde 87,1% av medlemmene i Romedal meldt seg inn og 80,8% i Stange. Fra og med 1943 gikk antallet nye innmeldelser kraftig ned. Totalt gikk 253 personer fra Stange og Romedal inn i NS.

KAPITTEL 3 – Hvem var medlemmene fra Stange og Romedal?

På folkemunne blir Hedemarken trukket fram som et rendyrket nazidistrikt, en periferi hvor nazismen blomstret med grobunn i bygdekulturen. Teorien om at bøndene på bygdene i Stange og Romedal var særskilte tilhengere av den bonderomantiske nazi-ideologien, er utbredt. Dette er derimot en feiloppfatning. Blant bøndene her fant man minst like mange motstandsmenn som NS-medlemmer. Under krigen lå den samlede prosentandelen for NS-medlemmer i Stange og Romedal godt under landsgjennomsnittet. I krigsårene lå innbyggertallet i Stange og Romedal på totalt cirka 15.000, henholdsvis 9000 i Stange og 6000 i Romedal.⁵⁸ Basert på flere lister over NS-medlemmer, kan vi telle 253 navn. Dette gir en oppslutning på 1,69%, over et prosentpoeng under landsgjennomsnittet på 2,8%.⁵⁹ I en slik undersøkelse er forklaringer på mesonivå det mest fruktbare, for å se tendensene i et lokalsamfunn.

3.1 Kjønn og alder

Olav Njølstad slår fast i sin artikkel «NS-medlemmene: Hvem var de?» at ved frigjøringen var hvert tredje NS-medlem kvinne.⁶⁰ I Stange og Romedal, med det totale antall medlemmer på 253, var 177 menn og 76 kvinner. Det vil si 70 prosent menn, og 30 prosent kvinner, hvilket gir et tall nokså nær fordelingen på landsbasis.⁶¹ Aldersmessig har NS ofte blitt omtalt som et forholdsvis ungt parti,

58 Dokument angående regulering av forvaltningsinndelinga i Hedmark og Opland, RA, L-sak Ole J. Lie

59 Myklebust og Hagtvedt, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling», i *Who were the Fascists*, s.627

60 Njølstad, «NS-medlemmene: Hvem var de?»

61 Moshaug og Sande, «NS i Stange og Romedal», s.199

sammenliknet med andre partier. Omtrent en tredjedel av medlemmene på nasjonal basis meldte seg inn før fylte 25 år. Fordelingen stemmer nokså godt overens med tallene fra Stange og Romedal. Om vi hever grensen med kun 5 år, inneholder denne gruppen hele 110 medlemmer, altså 43,5% av medlemmene. Listene viser at 143 medlemmer var over 30 år, og hele 102 var over 40 år, så relativt sett var den voksne medlemsmassen like sterk som den unge. Likevel kan man si at NS i Stange og Romedal hadde en noe større andel ungdom enn på landsbasis.

3.2 Bøndenes representasjon i partiet

Som nevnt innledningsvis, er teorien om at bøndene på Hedemarken i stor grad var nazister lite nyansert. Kun 68 av de 253 medlemmene i Stange og Romedal var oppført som bonde eller gårdbruker, altså 26,9% av medlemsmassen. Inkluderer vi derimot disse 68 medlemmenes nærmeste familie, havner andelen på 57%.⁶² Slik kan man si at bondemiljøet i Stange og Romedal hadde et flertall i den lokale NS-medlemsmassen. At alle de som besatte vervene som ordførere og lagførere kom fra bondemiljøet, er også viktig å nevne. Selv om bøndene var godt representert innad i partiet, var det kun en brøkdel av det totale antall bønder og gårdbrukere i Stange og Romedal som faktisk var medlemmer. Ved folketellingen i 1930 stod 778 som bønder eller gårdbrukere i Stange og Romedal, et tall som trolig er representativt også for okkupasjonsårene.⁶³ Hvis kun 68 av bøndene var NS-medlemmer, gir det en andel på kun 8,7% av alle bøndene. Sammenlikner vi dette med antall motstandsmenn i Stange og Romedal, som under samme folketelling var oppført som bønder, er det svært store forskjeller. Cirka 400 menn var tilknyttet Milorg i dette området, og hele 70% av de sentrale lokale lederne kom fra bondemiljøet, enten som bønder eller bondesønner.⁶⁴

3.3 Oppsummering

Av 253 medlemmer i Stange og Romedal, kan vi telle 177 menn og 76 kvinner. Dette stemmer overens med Olav Njølstads beregning, hvor hvert tredje medlem var kvinne. Aldersmessig ble NS regnet som et forholdsvis ungt parti. Dette stemmer også for Stange og Romedal, hvor 43,5% av medlemmene var under 30 år. Kun 68 av de 253 medlemmene var i de anvendte medlemslistene oppført som bonde eller gårdbruker, altså 26,9%. Inkluderer vi de nærmeste familiemedlemmene havner prosentandelen på 57%. Flertallet av personene som besatte sentrale stillinger i det lokalet NS-styret, tilhørte bondemiljøet. Til tross for bøndenes flertall innad i partiet, kan man på motsatt

62 «Storbønder og nazisme», Hamar Arbeiderblad, 18.12.2010

63 Ibid.

64 Ibid.

side si med sikkerhet at NS ikke var godt representert innad i bondemiljøet. Ved folketellingen i 1930 var antall bønder og gårdbrukere sammenlagt 778 i begge kommunene. Hvis 68 av disse var NS-medlemmer under krigsårene, utgjør det kun 8,7 prosent av den totale bondestanden. Setter vi dette tallet opp mot oppslutningen om Milorg og hjemmestyrkene i Stange og Romedal, er NS i kraftig undertall. Omkring 400 var tilknyttet Milorg i Stange og Romedal, og cirka 70% av de lokale lederne var tilknyttet bondemiljøet.

KAPITTEL 4 – Nasjonal Samlings myndighet i Stange og Romedal

Som i resten av landet ble de fleste administrerende stillingene i Stange og Romedal, besatt av medlemmer av Nasjonal Samling. Som vi skal se i løpet av dette kapitlet, var det stor variasjon i hvordan de respektive myndighetspersonene oppførte seg overfor lokalbefolkningen, spesielt i situasjoner der illegalitet var involvert. En sentral hendelse i denne sammenheng, er det jeg vil omtale som russeraksjonen, hvor en mengde russiske, ukrainske og hviterussiske krigsfanger rømte fra fangetransporten som gikk på jernbanen gjennom Stange og Romedal våren 1942. Mange fanger fikk hjelp av lokalbefolkningen, og ble deretter jaktet på av de lokale NS-myndighetene. I dette kapitlet vil jeg undersøke hvem myndighetspersonene var, og hvordan de forholdt seg overfor lokalbefolkningen. For å belyse dette vil jeg redegjøre for oppfølgingen av saken hos de respektive NS-mennene i de to nabokommunene. Jeg vil også inkludere et hendelsesforløp av russeraksjonen, for å kontekstualisere og underbygge myndighetenes handlinger. Jeg vil vise hvorfor nazimyndighetene i Stange ble så fryktet og beryktet, og hvorfor det var så annerledes i Romedal. Hvem var disse lensmennene, lensmannsbetjentene og ordførerne? Hvilke holdninger hadde de, og hvordan utførte de sin makt? For å gi gode forklaringer og svar på disse spørsmålene, må vi gå inn på mikronivå og se på disse sentrale individenes motiver og handlinger.

4.1 Lensmannen i Stange

Stange kommunes lensmann under okkupasjonen var Martin Oppegaard. Oppegaard ble født i 1894 i Løten og vokste opp i Grønnegata i Hamar.⁶⁵ Lensmann Oppegaard var ikke nevneverdig politisk og organisatorisk aktiv før okkupasjonen. Han meldte seg riktig nok inn i Arbeiderpartiet i 1930, men besatte aldri noen politiske verv.⁶⁶ Etter å ha jobbet i lensmannsetaten flere steder på Østlandet,

⁶⁵ Digitalarkivet, Folketelling 1910 for 0401 Hamar kjøpstad, <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036393003362>

⁶⁶ M. Oppegaards egen uttalelse i rettsoppjøret, rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, RA, L-sak Martin Oppegaard, eller «Liste over NS-medlemmer i Stange» i Egil M. Kristiansens arkiv i SAH/ARK/340

fikk han jobben som lensmann i Stange i 1934. Dette vervet hadde han helt til frigjøringen i 1945.

Det er vanskelig å finne høyre-nasjonalistiske eller nazistiske holdninger hos Oppegaard før han meldte seg inn i NS 12. oktober 1940. Under tyskernes jakt på kong Haakon og regjeringen gjennom Hedmark, ble han beordret til Espa for å plante eksplosiver og sprengte ei bru. Dette for å sabotere tyskernes gjennomfart. Oppdraget ble ikke gjennomført, da lensmannen ikke hadde noe erfaring med slikt arbeid, og dermed ikke visste hvordan det skulle gjøres.⁶⁷ Om dette er sannheten eller om det var boikott av den norske innsatsen, er vanskelig å si, da dette kun er basert på hans egne utsagn. Videre var lensmannen også med på en rekke arrestasjoner av NS-folk i Stange og omegn i april dagene 1940.

Det skulle ikke gå lenge før lensmann Oppegaard vendte om og meldte seg inn i Nasjonal Samling. Hvilke motiver Oppegaard hadde for å melde seg inn i partiet, er vanskelig å peke ut. Ifølge hans egen forklaring i rettsoppgjøret, gjorde han det av nødvendighet for å beholde stillingen som lensmann i kommunen. Dette nyanseres derimot i rettssaken mot sønnen Per, da han forteller at faren «mente det som jeg at det var rett og riktig».⁶⁸ Nøyaktig hvilket aspekt av NS' ideologi og politikk som her omtales som «rett og riktig» er usikkert, men de stilte seg begge bak partiet ideologisk. Martin Oppegaard forteller også at han ble sett på med mistillit av tyskerne og NS, og derfor meldte seg inn i partiet, uten politiske interesser. Basert på Oppegaards dokumenterte handlinger og titalls vitneutsagn under rettsoppgjøret, gir dette utsagnet et svært misledende bilde på hans posisjon og rykte etter oktober 1940.

Martin Oppegaard ble, sammen med sin sønn, sett på som to av nærområdets og østlandets mest beryktede og nidkjære nazister. I lensmannens daglige virke stod politiske saker sentralt. I størst grad gjaldt dette saker hvor lokale skikkelser uttrykte opposisjonelle holdninger overfor NS. Oppegaard fulgte føringene gitt fra NS-ledelsen til punkt og prikke, og arresterte personer om de gikk med rød nisselue, om de bar en blomst i knappehullet på Haakon 7. sin fødselsdag eller andre bagatellmessige årsaker. I samarbeid med NS-lagfører i Stange satte lensmannen opp ei lang liste over personer han mente hadde gjort seg negativt bemerket overfor Nasjonal Samling. Som følge av disse «jøssinglistene», ble en rekke sentrale skikkelser i lokalmiljøet arrestert eller avhørt i 1941 og 1942. Blant annet ble sittende ordfører i Stange Kristian Fjeld i 1941 avsatt og beskyldt for å være «et farlig medlem av den bolsjevikkommunistiske leir innen folket».⁶⁹

67 Rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, RA, L-sak Martin Oppegaard

68 «Oppegaard og Saatvedt for lagmannsretten», Hamar Arbeiderblad, 15.08.1945

69 Kristiansen, «Romedølingene ble spart – stangesokningene fikk lide», s.163

Oppegaard var medlem av NS' kamporganisasjon fra 30. august 1941, og var personalleder i Stange NS-lag fra 1. juli 1941 til 12. mars 1943. Fra 6. juni 1942 var han også medlem av Rikshirden, og han søkte medlemskap i Germanske SS Norge våren 1943. Han ble derimot ikke tatt opp i SS-organisasjonen på grunn av for høy alder. Til tross for at han ble nektet medlemskap, var han støttende medlem av GSSN resten av krigen.⁷⁰ Han var også medlem av Norsk-Tysk Selskap.⁷¹ I tillegg til de nevnte forbrytelsene, ble Oppegaard også dømt for angiverier, blant annet av Kristoffer Hansen i 1942, i forbindelse med russeraksjonen. Arrestasjonen av Hansen endte med deportasjon til Sachsenhausen og Dachau i Tyskland, hvor han døde 31. januar 1945.

Martin Oppegaard var som nevnt kjent som en svært farlig mann, i den grad at han ble vurdert likvidert av det lokale motstandsmiljøet. Det var ikke bare hos motstanderne lensmannen hadde et dårlig rykte. Til og med innad hos de mer sentrale NS-myndighetene, mente de at Oppegaard i mange tilfeller gikk for langt. Lagfører Baardseth og fylkesfører i Hedmark, Axel Aass, mente lensmannen var så pågående i sin tjeneste, at de forsøkte å få ham avsatt. I et skriv til NS generalsekretær Fuglesang, skrev fylkesfører Aass at «no står jeg på det standpunkt at han uten nåde må fjernes fra Stange. Det er helt likegyldig hva det ellers måtte gjøres med ham, bare vi kan bli kvitt ham her».⁷² Oppegaard, med tyskerne på sin side, satte seg imot, og lensmannen ble sittende.⁷³ Aksel Baardseth, som ble ført som vitne i rettsaken mot Martin Oppegaard, fortalte at lensmannen enkelt kunne forhindre flere av arrestasjonene og påfølgende deportasjoner av russerhjelperne.⁷⁴ Under rettsakene mot lensmann Oppegaard var hans deltakelse i russeraksjonen og jakten på, og behandlingen av, deres hjelpere det alvorligste tiltalepunktet. Selv forsvarte han seg ved å fortelle at hans rolle i denne saken var beskjeden, men vitnene i rettsaken kunne fortelle en helt annen historie. Hans medlemskap i Rikshirden, samt positive innstilling overfor GSSN, bør kunne bevise at den nazistiske ideologien var noe lensmannen hadde tiltro til. Oppegaard ble i rettsoppgjøret dømt til 4 og et halvt års tvangsarbeid.

4.2 Russeraksjonen i Stange

Da meldingene kom inn til NS-myndighetene i Stange den 19. april 1942, var lensmann Oppegaard snar med å dra ut på «russerjakt». Fra politimesteren på Hamar politikammer fikk Oppegaard

70 Rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, RA, L-sak Martin Oppegaard

71 Skriv med kvittering fra Norsk-Tysk Selskap, 4.1.43, RA, L-sak Martin Oppegaard

72 Rapport til N.S Generalsekretær fra Aass, 13.04.1943, RA, L-sak Aksel Baardseth

73 Lunde, *Hjemmefronten på Hedmarken og i Østerdalen*, Bind 1, s.62

74 Kristiansen, «Romedølingene ble spart – stangesokningene fikk lide», s.164

melding om at rømte russiske krigsfanger var på flukt i hans kommune, og han agerte umiddelbart. I morgentimene den 19. april, arresterte han krigsfanger i områdene de først ble observert, på Espa, Tangen og Bekkelaget.⁷⁵ Sammen med en kollega fra lensmannskontoret og to hirdmenn, dro han rundt på gårder sør for Stange sentrum, på jakt etter rømlingene. Han sendte også ut andre lokale NS-folk på jakt, blant annet to unge hirdgutter, som han utstyrte med hver sin skarpladde rifle. Allerede samme formiddag begynte han oppfølgingen av de som hadde rukket å hjelpe russerne.⁷⁶ På Misjonshuset på Tangen ble Arne Olsby arrestert, og det samme ble Thorvald Haugen senere på ettermiddagen. Begge var ansatt på Solberg gård, og ble tiltalt for å ha hjulpet en russer med klær og mat. Begge guttene ble tatt med til lensmannskontoret til forhør hvor de ble møtt av gestapist Adolf G. Kirsebom. Kirsebom var på dette tidspunkt ansatt ved sikkerhetspolitiet på Lillehammer, og deltok under krigen i en mengde aksjoner, mishandlinger og angivelser. Forhøret av gårdsguttene startet på Stange lensmannskontor, og fortsatte dagen etter på Ridehuset på Hamar. Midlene som ble brukt skal ha vært svært harde. Lensmannens sønn, Per Oppegaard, var også med på russerjakten, først og fremst i samarbeid med Kirsebom i Vang ved Hamar, men også lokalt i Stange.

Etter en rekke arrestasjoner av russere og deres lokale hjelpere, roet det seg midlertidig ned noe i Stange. Derimot ble det igangsatt en razzia i kommunen i august samme år. Småbruker Kristoffer Hansen fra Lindstadsveen sør for Stange sentrum, ble angitt for å ha huset og hjulpet russere over lengre tid, for så å ha eskortert dem til Nord-Odal. Han ble dermed arrestert og brutalt behandlet av lensmannsbetjent Per Oppegaard og partneren Kirsebom. Hjemme hos Hansen fant de ei liste med navn over personer som hadde hjulpet russerne, sannsynligvis ment som en oversikt til bruk etter krigen, slik at hjelperne kunne hedres. Denne listen gjorde dessverre jakten på russernes hjelpere mye enklere, og førte til at far og sønn Oppegaard og deres folk arresterte omtrent 30 personer i kommunen de neste dagene.⁷⁷ Blant dem var tre av Kristoffer Hansens sønner.

En annen brutal pågripelse skjedde på Gammelsaga i Stange allmenning. Gustav Tangen, Ludvig Høgsveen og Kåre Hersjøen var tre sagarbeidere som jobbet på Gammelsaga, og ved ren tilfeldighet hadde de fått et glimt av to russere som passerte. Sagarbeiderne fortsatte med sitt, uten å ringe lensmannen. Da dette kom lensmannskontoret for øre, ble Tangen og Høgsveen umiddelbart arrestert. Da lensmannsbetjent Oppegaard kom til Hersjøen, Kåre Hersjøens bosted rett ved saga, der han jobbet, klarte han å stikke av. I rent raseri lot Per Oppegaard det gå ut over Kåres to brødre og en nabogutt. De ble banket og slått, mens de hadde skarpt våpen pekende mot seg. Fengslet på

75 Kristiansen, «Romedølingene ble spart – stangesokningene fikk lide», s.140

76 Ibid, s.141

77 Ibid, s.144

Ridehuset på Hamar satt de tre guttene, helt til Kåre meldte seg til lensmannen i Stange. Det hadde kommet ham for øre at brødrene og nabogutten skulle holdes som gisler helt til Kåre ble tatt. Det han ikke visste, var at han aldri skulle få se Hersjøen og Gammelsaga igjen. Av de totalt 34 arresterte stangesokningene i forbindelse med russeraksjonen, ble 21 av dem sendt til Tyskland i konsentrasjonsleir. I denne forbindelse er det logisk og viktig å stille spørsmålet: Hvorfor dem? Kan vi finne noe grunnlag for at nettopp de 21 fangene ble sendt til tyske konsentrasjonsleire? Hvis vi ser på hvilke midler de utvalgte fangene brukte da de hjalp flyktningene i april 1942, hvordan og i hvor stor grad de hjalp dem, finner vi ingen klare forskjeller fra de som ikke ble sendt til Tyskland. Ifølge intervjuer av overlevende gjort i ettertid, blant annet av Ole Petter Aasen, som ble arrestert i opprullingene i august 1942, kom avgjørelsen som lyn fra klar himmel.⁷⁸ Man kan da anta at deportasjonene var tilfeldige, og ment som skremselspropaganda. Etter omtrent et halvt år i fangenskap på Grini fangeleir ble de nevnte 21 ropt opp under morgenappellen den 27. februar 1943. Fra Grini, via Vipptangen, Århus og Oranienburg, gikk turen til Sachsenhausen. Et utvalg av stangesokningene ble sendt videre til Natzweiler, Dachau og Neuengamme i månedene som fulgte, fram til kapitulasjonen. Kun 13 av de 21 fangene overlevde.

4.3 Per Oppegaard – Sipos lakei

Per Oppegaard var født i 1921, og var sønnen til lensmannen i Stange. Han meldte seg inn i NS i november 1940 etter å ha deltatt som sanitetsmann i kampene mot tyskerne i april dagene hvor han ble tatt til fange.⁷⁹ Per fungerte som lensmannsbetjent under farens ledelse fra november 1940 til februar 1942, og som lensmannsfullmektig fra 1. februar 1945 til 7. mai samme år. Når det gjelder NS-medlemsskapet, var Per overbevist om at NS var rette vei å gå i veien mot frihet. Tyskernes tilstedeværelse ble av ham legitimert av regjeringens mangelfulle handlinger ved britenes aktivitet og minelegging i Nordsjøen, og han fikk sympati for omgjengelige tyskere som befant seg i Stangeområdet.⁸⁰ I sin forklaring fortalte Per at han også ble påvirket av Paal Bergs radiotale der han «takket Quisling for utvist fedrelandssinn ved å gå av samt stortingsmennenes holdning i riksrådsforhandlingen».⁸¹ Per Oppegaards personlige motiver for NS-medlemskap og nazi-sympati baseres da på lojalitet til Quisling og mistillit til britene og regjeringen Nygaardsvold. Hans svært voldelige opptreden derimot, kan ikke kun forklares ut fra disse faktorene.

Fra 1941 til 1943 søkte Per seg til fronttjeneste ved to anledninger, men ble boikottet begge ganger

78 Kristiansen, «Romedølingene ble spart – stangesokningene fikk lide», s.145

79 Rettsbok Straffesak 104/1945, RA, L-sak Per Oppegaard

80 Ibid.

81 «Oppegaard og Saatvedt for lagmannsretten», Hamar Arbeiderblad, 15.08.1945

av sin far, som ønsket å beholde Per i sin tjeneste. I årene 1943 til 1945 jobbet Per på det tyske sikkerhetspolitiets kontor i Lillehammer. I denne perioden deltok han i en lang rekke arrestasjoner og mishandlinger, som strakk seg over store deler av østlandet, fra Espa til Vågå. Som nevnt var Per Oppegaard og faren to beryktede og fryktede nazister i lokalmiljøet rundt Stange, men for å forstå brutaliteten og voldeligheten Per utsatte sine medmennesker for, må vi se på hans tjeneste for sikkerhetspolitiet på Lillehammer. Selv om mesteparten av hans tjeneste i denne perioden foregikk utenfor Stange kommune, var han uansett en stangesokning og er derfor viktig i dette kapittelets og denne oppgavens sammenheng.

Underveis i krigen ble det ansatt flere nordmenn i stillinger som tolker og etterforskere ved sikkerhetspolitiets avdeling på Lillehammer, og det viste seg at dette var en av avdelingene der bruken av tortur og vold kom særlig ut av kontroll.⁸² En av de ansatte som var involvert i flere tilfeller av tortur og brutalitet, var nettopp Per Oppegaard. Jeg vil nå undersøke ett av disse tilfellene, og se hvor omfattende voldeligheten var. Eksempelet jeg vil se på er arrestasjonen og avhøret av Kristian Bakken fra Hamar. Bakken var i januar 1944 55 år gammel, og var tidligere varaordfører i Hamar kommune.⁸³ Han var nå mistenkt for å bidra i motstandsmiljøet og for å være kommunist, på grunn av at han var med å starte et sosialistisk ungdomslag 33 år tidligere. Etter arrestasjonen den 11. januar ble han tatt med til Hamar kretsfengsel. Der ble han satt i et avhørsrom av Per Oppegaard og hans tidligere nevnte partner Adolf Kirsebom. Avhøret startet med innledende spørsmål hvor de oppfordret Bakken til å tilstå med en gang, i tillegg til å gi ham et par slag i ansiktet og i hodet. Bakken tilstod foreløpig ingenting. «Vi vet alt og det nytter ikke å jule. Det blir verst for deg sjøl» ropte Oppegaard og Kirsebom til ham.⁸⁴ Da de ikke fikk noe ut av Bakken, tok de avhøret et steg videre. De kledde av ham og undersøkte alle plaggene, i tillegg til å konfiskere alt av verdisaker. Han ble så kommandert til å stå i rett med ansiktet mot veggen i avhørsrommet, og ble stående der i mange timer, før han ble lagt på ei celle der han sov en kort stund.⁸⁵ Et par timer senere hentet Oppegaard ham inn til avhørsrommet igjen, der brutaliteten tok seg opp. Avhørsmennene var svært aggressive, og sparket og slo Bakken, mens de ropte og skrek spørsmål og trusler. Voldeligheten gikk hardt ut over hodet og brystet på Bakken, som ble stadig svakere. Da han var nær ved å kollapse, ga de seg midlertidig.

48 timer senere fortsatte avhøret, nå med bistand fra en tysk tjenestemann, en kollega av Oppegaard

82 Veum, *Nådeløse Nordmenn – Gestapo*, s.586

83 Ibid. s.595

84 Ibid.

85 Ibid.

og Kirsebom fra sikkerhetspolitiet på Lillehammer. I mellomtiden hadde Oppegaard også deltatt i et annet avhør, hvor han hadde bidratt til mishandlingen av fabrikkarbeideren Harald Lundgård med en 150cm lang lyskabel. Da Bakken ble hentet inn igjen, økte brutaliteten ytterligere, og han ble nå banket til blods av køller og batonger fra nakken og ned. De var litt mer forsiktige med hodet, trolig for å unngå å ta livet av ham.⁸⁶ Den tyske kollegaen var også deltakende i mishandlingen, og ble instruert av Oppegaard i hvordan man skulle holde batongen for å gjøre slagene kraftigere og mer smertefulle. Bakken kollapset en stund, men kom til bevissthet da de kastet vann i ansiktet på ham. Han hadde nå store gapende sår på kroppen, men avhørmennene hadde gitt ham opp. Bakken ble sendt til Sachsenhausen sommeren 1944.

I rettsbøkene fra straffesakene mot Per Oppegaard finner vi flere liknende skildringer fra andre avhør, blant annet én der mistenkte, Ludvig Daae Løvestad fra Oslo, døde av mishandlingen.⁸⁷ Dette tilfellet ble et av de viktigste tiltalepunktene i rettsakene mot Oppegaard etter krigen, hvor han ble dømt til livsvarig fengsel.

Hvilke motiver Oppegaard hadde for å opptre så brutalt og voldelig i nazismens navn, er utfordrende å finne. En mulig faktor er at han kan ha vært tilhenger av NS' idé om å gjøre Norge til en politistat, som legitimerte fysisk voldelighet. Han besatte maktstillinger både som lensmannsbetjent og gestapist hos det tyske SD, som slik legitimerte hans handlinger. Man kan dermed tolke det dithen at Per Oppegaard var en aggressiv og voldelig mann, som nå utøvde en voldelig makt som ikke var lovlig før okkupasjonen. I sin forklaring under rettsoppjøret skyldte han på en tøff barndom, med en fordrukken far som mishandlet moren, Harda, på det groveste. Ved flerer tilfeller hadde han observert moren og hennes forsøk på å ta sitt eget liv.⁸⁸ Faren, Martin, var nemlig en aggressiv mann også på privaten. Han var i perioder preget av alkoholisme og påfølgende voldsovergrep på kona og hadde forhold med flere elskerinner.⁸⁹ Dette blir en form for psykoanalytisk forklaring, som i første rekke må sees som årsaken til hans voldelige opptreden. Med tanke på hans holdninger og handlinger, må man også regne med at den nazi-ideologiske overbevisningen må ha vært til stede. Videre er hans samarbeid med tyske soldater og politimenn i SD, er et naturlig tegn på positiv oppfattelse og vennlig innstilling overfor tyskerne.

86 Veum, *Nådeløse Nordmenn – Gestapo*, s. 596

87 Rettsbok Straffesak 104/1945, RA, L-sak Per Oppegaard

88 Veum, *Nådeløse Nordmenn – Gestapo*, s. 586

89 Kristiansen, «Romedølingene ble spart – stangesokningene fikk lide», s. 163

4.4 Lensmannen i Romedal

Når man ser hvor kraftfull pågangen og brutaliteten på lensmannskontoret i Stange var, skulle man tro at tilsvarende NS-myndigheter i nabokommunen Romedal, hvor kontoret lå kun cirka 6 kilometer fra kontoret i Stange, benyttet liknende metoder og hadde liknende innstillinger. Historien til lensmannskontoret i Romedal skulle derimot vise seg å være en helt annen. I Romedal kommune var det Gustav Olaussen Bahus som besatte i lensmannsstillingen. Bahus ble født i Nannestad i Akershus i 1883 hvor han skal ha jobbet som lensmannsbetjent allerede som 17-åring, før han flyttet til Romedal 5-6 år etter, og tok over lensmannsjobbet der i 1916.⁹⁰ Før krigen var Bahus medlem av Venstre og Arbeiderdemokratens organisasjon, og satt i herredsstyret i Romedal som venstremann.⁹¹

Da krigen kom til Romedal, var Bahus dermed en erfaren, anerkjent og godt likt lensmann, men som de fleste andre tjenestegjørende myndighetspersoner, sto han overfor valget om NS-medlemskap for å beholde daværende stilling. Bahus var motvillig til NS-medlemskap, og kunne ikke stå for noen av partiets verdier, men etter press fra både NS-siden og de sivile romedølene, meldte han seg som frivillig medlem inn i partiet den 28. desember 1940. «Jeg var forvisset om at romedølerne ønsket jeg skulde fortsette som lensmann, og med mitt kjennskap til folk og forhold mente jeg under aaket av de raadende tyranner aa kunne gjøre min insats for befolkningen bedre enn en ny lensmann».⁹² Bahus forble gjennom hele okkupasjonen et passivt NS-medlem, han betalte ikke kontingenter, og ble ofte oppfattet som en stein i skoen for NS-administrasjonen i distriktet. Han eide aldri våpen eller radio, fordi han ville ikke ha fordeler som ikke tilkom alle, og han møtte aldri opp på NS-lagets møter eller partistevner, da han stod støtt imot partiets politikk og fremgangsmåte. Da han ble oppnevnt som ordfører, nektet han og videre truet med å melde seg ut dersom tvang ble anvendt.⁹³ Grunnen til at Bahus ikke ble ekskludert fra NS kan være nettopp fordi han var så godt likt i kommunen, og at partiet dermed var redde for massiv motstand og misnøye blant lokalbefolkningen, om han skulle miste sin stilling.

I rake motsetning til sin kollega i Stange, Martin Oppegaard, var Bahus svært sjelden en agerende part i lokalbefolkningens overtredelser av NS' reglene, hvilke lensmannen mente var tøvete. De gangene noen i kommunen skulle arresteres for slike overtredelser, utsatte han det så lenge han

90 Folketelling 1910 for 0238 Nannestad, Digitalarkivet, 25.09.2014,

http://xml.arkivverket.no/folketellinger/hefter/1900/02Akershus/f00238_hefte.pdf

91 Kort vedlagt i rettsbok, Ole J. Lies uttalelse om Gustav Bahus, RA, L-sak Gustav Olaussen Bahus

92 Bahus' egenforklaring, 15.08.45, RA, L-sak Gustav O. Bahus

93 Ibid.

kunne. Å være i besittelse av en illegal radio, var som regel ikke noe problem for Bahun, og han utvekslet rett som det var radio-nytt med lokalbefolkningen.⁹⁴ Derimot gjorde han heller ingen direkte innsats for å bistå motstandsbevegelsen, og hadde ingen direkte kontakt med den. Den rollen ga han heller til sin lensmannsfullmektig, Oskar Pedersen, Bahun' nærmeste kollega siden 1928.

Fullmektig Pedersen var av nødvendighet medlem av NS, men hadde mange kontakter innenfor illegale grupper i lokalmiljøet. Blant annet hjalp han enkelte personer med å flykte til Sverige. Et spesielt tilfelle var da lensmannskontoret fikk føringer om å arrestere lokale skikkelser som NS så på som jøssinger, og ta dem som gisler. Lensmannsfullmektig Pedersen fikk oppgaven, og bar med seg den 16 navn lange listen på arrestasjonene. Et av de første stedene Pedersen dro til, var Irstad Gård på Ilseng.⁹⁵ Der skulle han arrestere Arne Bretten, men han visste godt at Arne ikke var hjemme, og slo heller av en prat med broren Birger. Underveis i samtalen måtte Pedersen på toalettet, og lot gissellista ligge igjen på stuebordet. Birger benyttet sjansen til å notere navnene på lista før Pedersen kom tilbake, og varslet de fleste da han var dratt, i tide før han fikk tak i dem. I Romedal fantes mange NS-medlemmer og angivere, så Arne Bretten meldte seg likevel, så broren ikke skulle bli fengslet. Dette gjorde Pedersen nedfor, siden han mente at Arne enkelt kunne sluppet unna. Bretten ble likevel fengslet, og på vei til fengselet ble en konfiskert illegal radio symbolsk levert av Pedersen til reparasjon hos en radioreparatør og senere levert tilbake til eieren.⁹⁶ Lensmannsfullmektigens innsats under krigen førte til at han ble konstituert lensmann etter frigjøringen.

Lensmann Bahun var dermed en godt likt og høyt ansett mann både før, under og etter okkupasjonen. Da freden kom i mai 1945, ble Bahun arrestert og fengslet på Hamar, i likhet med de fleste andre lokale NS-medlemmer. I dagene som fulgte kom det en rekke skriv og oppfordringer fra Romedals befolkning, til politimesteren. Fungerende ordfører Karl Petersen skrev «(...) Hadde vi hatt en nidkjær NS-lensmann i Romedal de dage som rasingen pågikk i Stange og de nærmeste måneder senere så hadde her sett ille ut».⁹⁷ Flere oppfordret politimesteren til å få gjeninnsatt Bahun som lensmann, da tilsynelatende hele kommunen ønsket dette. Til og med HS-staben i Romedal sendte slik oppfordring, med underskrift av samtlige romedøler som var aktive i Milorg.⁹⁸

94 Lunde, *Hjemmefronten på Hedemarken og i Østerdalen*, bind 1, s.63

95 Ibid.

96 Ibid.

97 Skriv fra Karl Petersen til politimester på Hamar, 28.5.45, RA, L-sak Gustav O. Bahun

98 Skriv fra HS-stab i Romedal til politimester på Hamar, 12.5.45, RA, L-sak Gustav O. Bahun

4.5 Russeraksjonen i Romedal

Da det ble kjent for lensmann Bahus at det var rømte russiske krigsfanger på flukt i Romedal i april 1942, forhastet han seg ikke, igjen i rak motsetning til sin kollega Oppegaard. Et godt og representativt eksempel finner vi i hendelsen på Uthus gård, der journalist Adolf Skjegstad holdt til. Skjegstad var en av bygdas «verste» jøssinger, og aktiv motstandsmann. I april 1942 hjalp og huset han to russere på gården, noe det ble snakk om i bygda. Da rømlingene hadde kommet seg videre og var ute av rekkevidde, visste han at om han ikke var forsiktig, kunne han bli arrestert og fengslet. Han ringte derfor til lensmann Bahus og sa naivt: «det hadde vært noen forkomne tyskere på Uthus og spurt etter mat».⁹⁹ Lensmannen skjønnte, og trolig visste allerede, at det slett ikke var tyskere, men russere det var snakk om. «Ååå, det var nok russere det», svarte Bahus på en måte som understreket at dette måtte holdes hemmelig.¹⁰⁰ Noe mer skjedde ikke og dermed var den saken avsluttet. I likhet med nabokommunen, var det mange lokale personer som huset og hjalp de russiske fangene våren 1942, trolig minst like mange i Romedal som i Stange. Mange av tilfellene kom også lensmannen for øre, men i motsetning til Stange-lensmannen, grep Bahus aldri inn mot hjelperne. Som nevnt ble over tretti personer arrestert i Stange i forbindelse med russeraksjonen. I Romedal var det ingen.

4.6 Lagførerne i Stange

Vervet som lagfører i Stange kommune var først og fremst besatt av én mann under mesteparten av NS' levetid, nemlig Aksel Baardseth. Baardseth ble som tidligere nevnt lagfører i Stange i 1934, og besatte vervet fram til sommeren 1940, da senere ordfører Ottar Opsand tok over i noen måneder. I denne perioden var Baardseth organisasjonsleder i samme NS-lag, før han igjen tok over lagførerstillingen 1. januar 1941, da Opsand tok over ordførervervet.¹⁰¹ Baardseth satt nå som lagfører i to år før stillingen ble tatt over av Johs. Myhr fram til 14. april 1944, da Baardseth igjen tok over og ble stående som lagfører fram til kapitulasjonen i mai 1945.

Under okkupasjonen var Aksel Baardseth en av NS' aller viktigste bidragsytere fra distriktet, og agiterte kraftig for partiet og drev aktiv verving, både av NS-medlemmer og frontkjempere. Med to sønner som vervet seg til krigstjeneste, stod frontkjempernes sak Baardseths hjerte nært. Under møter og foredrag i det lokale NS-lag, var SS-propagandaen og vervingen til Waffen-SS et viktig punkt. Videre ytet han økonomisk støtte til Den norske legion, Frontkjemperkontoret og andre NS-

⁹⁹ Kristiansen, «Romedølingene ble spart – stangesokningene fikk lide», s. 166

¹⁰⁰ Ibid, s. 166.

¹⁰¹ Rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, RA, L-sak Aksel Baardseth

organisasjoner, både fra egen lommebok og gjennom innsamlinger, og låven på gården hans ble brukt som lager for tyske Wehrmacht.

Fra 26. juni 1940 var han medlem av NS' kamporganisasjon, hvor kun de mest iherdige tilhengerne av NS var medlemmer, og fra 4. november 1940 var han aktivt medlem av Rikshirden. Nettopp som hirdmann var Baardseth også med på russeraksjonen i 1942, og var deltakende i arrestasjonen på Solberg gård på Tangen.¹⁰² Samme vår utarbeidet lagføreren, i samarbeid med lensmann Oppegaard, en såkalt jøssingliste. Denne listen inneholdt 80-90 navn på personer, som etter deres vurdering var en trussel mot NS-regimet. Våren 1944 drev Baardseth politisk kartlegging av Stanges befolkning, hvor et skriv med en rekke spørsmål ble sendt til innbyggerne. «Feil» eller manglende svar førte til at de ble registrert som statsfiender.¹⁰³

Baardseth var aktivt medlem av både Bondelaget og Bondepartiet, samt Fedrelandslaget. Ifølge sønnen Knut Baardseths omtale av egen barndom, tyder det på at Aksel var både nasjonalist og sterk motstander av kommunismen.¹⁰⁴ Om det var flere motiver involvert i Aksels NS-medlemskap og -aktivitet, er vanskelig å finne ut, men tilhørighet i Bondelaget og Fedrelandslaget, og agitasjonen for nasjonalistiske og antikommunistiske idealer, og dermed nazismen, var i og for seg motiver nok.

4.7 Lagførerne i Romedal

I Romedal var det også én person som gjorde seg mest bemerket i lagførervervet, nemlig Ole Johnsen Lie. Fra 1. januar 1941 var Lie organisasjonsleder i Romedal NS-lag. Dette vervet hadde han fram til 1. april 1942, da han ble utnevnt som lagfører i samme lag, hvilket han var fram til kapitulasjonen. Det var i dette vervet at Lie ytet mest kollaborativ tjeneste, og det var gjennom denne stillingen han ble kjent i lokalmiljøet som en nidkjær nazist og ivrig bidragsyter for NS.

Ole J. Lie var i stor grad aktiv i sitt virke som lagfører på flere måter, men i landssviksretten etter krigen, var det spesielt angiverier og oppsetting av lister som ble trukket fram. Den første listen ble satt opp i forbindelse med en verveaksjon han organiserte i april 1943, hvor han førte opp 150 personer som skulle forhøres, samt deres politiske innstilling kartlegges. En liknende liste ble også satt opp sommeren 1944, da Lie sendte ut et spørreskjema til en mengde kvinner og menn i Romedal kommune, med spørsmål om deres syn på Nasjonal Samling og de tyske okkupantene.

102 Tiltalebeslutning, 20.03.1946, RA, L-sak Aksel Baardseth

103 Spørreskjema, 1944, RA, L-sak Aksel Baardseth

104 Memoar, «Knut Baardseth Del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

Hensikten med dette spørreskjemaet, var å sette opp nevnte liste som skulle brukes som gisselliste i kommunen. «På skjemaet var anført at de som ikke svarte på spørsmålene ville bli regnet som statsfiendtlige individer».¹⁰⁵ Dette er samme liste som lagfører Baardseth benyttet i Stange.

De nevnte angiveriene var basert på diverse grunnlag, som lagføreren fant i strid med NS' føringer og verdier. Blant annet rapporterte Lie, via kretsfører Aksel Røhr, til Statspolitiet, at Per Røhne fra Romedal drev pengeinnsamling til lærere. Ifølge Lie selv, var det feil at lærerne skulle få ytterligere påskjønnelse utover sin lønn. I retten i 1946 spurte dommeren Lie: «Men De vet da godt at lærerne ikke fikk noen lønn av myndighetene, og at det var bakgrunnen for innsamlingen». Lie svarte: «Det har jeg aldri visst, herr dommer».¹⁰⁶ Videre angiverier bestod i stor grad av rapporter til Statspolitiet om illegale radiomottakere, generell illegal aktivitet og personer mistenkt for å være kommunister i kontakt med Sovjet.

Videre var Lie også medlem av Rikshirden fra 10.oktober 1941, og var i den forbindelse deltakende på et våpenkurs på Blæstad våren 1945. Han var også medlem av NS' kamporganisasjon fra 1942, som et bevis på at han var en iherdig NS-mann, som partiet kunne stole på. Under russeraksjonen våren 1942, var han også med på arrestasjons- og avhørsarbeidet, dog uten nevneverdige resultater. Som nevnt var Lie involvert i flere verveaksjoner, og drev selv verving til fronttjeneste og oppfordret på lokale NS-møter å støtte blant andre Den norske legion, ved siden av å drive generell NS-propaganda. I tillegg til verving av soldater, støttet han også DNL og frontkjemperkontoret økonomisk med pengedonasjoner.

Under rettsoppgjøret i Sør-Hedmark Herredsrett i september 1946, omtales lagfører Lie slik: «Han har vist både iver og glød, og han har vært temmelig forblindet. (...) han anså det som sin plikt å foreta de angiverier han er kjent skyldig i (...) han har heller ikke i dag plass for beklagelse over noe av det han har gjort».¹⁰⁷ Hans overbevisning og agitasjon for NS' sak, kan ikke sidestilles i kommunen, noe som kan understrekes ytterligere med en artikkel Lie selv skrev i Fritt Folk i juni 1944, om hvorfor han var medlem av Nasjonal Samling. «Det er intet i NS' program som ikke er bra». I artikkelen uttrykker han også sin overbevisning om jødernes, plutokraternes og kommunistenes hensikter. «Jeg måtte, hvis jeg i denne tid var passiv, bli å likne med en som stod og så på sine barn drukne uten å forsøke å redde dem».¹⁰⁸

105 «Ole J. Lie, Romedal har en rekke angiverier på samvittigheten», Hamar Arbeiderblad, 01.10.1946

106 Ibid.

107 Rettsbok for Sør-Hedemarks Herredsrett, 30.09.46, RA, L-sak Ole J. Lie

108 Avskrift av Fritt Folk, O.J.L om hvorfor han er medlem av NS, 13.6.44, RA, L-sak Ole Johnsen Lie

I november 1944 ble ordførersetet besatt av Ole Lie. Til tross for at det ikke var mye han utrettet gjennom dette vervet, understreker dette ytterligere Lies iver for å holde Nasjonal Samlings myndighetsposisjoner i lojale NS-hender.

4.8 Ordførerne i Romedal

I Romedal var det Arne Stramrud som ble plukket ut til å være ordfører. Dette skjedde i august 1941, da AP-politikeren Karl Petersen gikk av som følge av Nasjonal Samlings nyordning av 25. september 1940.¹⁰⁹ Før krigen var Stramrud formann i Bondepartiet i kommunen og en anerkjent gardbruker. Han meldte seg inn i Nasjonal Samling i 1940, men ble etter hvert mer og mer skeptisk til partiets intensjoner, blant annet på grunn av Hirdens aksjoner og Gestapos oppførsel overfor lokalbefolkningen.¹¹⁰ Litt etter litt kom han i opposisjon til partiet, og var ikke redd for å bruke stemmen når noe han ikke likte skjedde. I november 1944 rant det over for Stramrud. Da to av hans sønner ble utkalt til tjeneste i Quislings Førergarde, gikk ordføreren hardt til verks for å forhindre dette.¹¹¹ Han ble dermed ekskludert fra partiet, noe han ikke sa imot, da han selv ønsket seg ut.

Ordførersetet ble så besatt av Ole J. Lie. Lie var som tidligere nevnt bonde i Vallset i Romedal, og var kjent i bygda som en iherdig nazist, med medlemskap allerede fra 1933, som underbyggende faktum. Før han ble ordfører i desember 1944, hadde han som kjent en mengde verv i NS under krigen. Vi kan ut fra redegjørelsen i forrige delkapittel se at ordføreren i Romedal de siste 6 månedene, var nazist tvers gjennom. I tillegg fikk han etter frigjøringen den nest strengeste dommen blant ordførerne på hele Hedmarken og Østerdalen. Som ordfører i kommunen, var det derimot ikke mye Lie rakk å utføre, siden krigen var over under 6 måneder etter vervover takelsen. Ordførerstillingen i Romedal kan derfor sees som passiv under okkupasjonen.

4.9 Ordførerne i Stange

Situasjonen i Stange var forholdsvis lik den i Romedal. Kommunen hadde en rekke forskjellige ordførere i løpet av krigen, og ingen var særlig utøvende nazister. Kristian Fjeld var ordfører i krigens første år, men ble fort upopulær i NS-miljøet, for han var ingen nazist, men gammel AP-politiker. Det er også dokumentert at han bidro så lenge han klarte med organiseringen av illegal aktivitet i lokalsamfunnet. I forbindelse med russeraksjonen ble Fjeld arrestert for å ha bistått flyktingene, og satt i Grini fangeleir til kapitulasjonen.¹¹²

109 Njølstad, «Nyordning og nazifisering»

110 Lunde, *Hjemmefronten på Hedemarken og i Østerdalen*, bind 1, s. 89-90

111 Ibid.

112 Ibid, s.203

Etter Fjeld, tok Ottar Opsand over som ordfører, men vervet ble kortvarig etter at han gikk imot NS-ledelsen, og ble avsatt mot slutten av 1942. I oppgjøret etter krigen fortalte Opsand at han ikke hadde hørt om det såkalte førerprinsippet, at han var en original og sta politiker, og han hevdet at mens han satt som ordfører, var «alt som før» i Stange.¹¹³ På en annen side har jeg blitt fortalt at ordfører Opsand var en streng og nazifisert ordfører, som gjerne benyttet hirduniformen godt utover de gangene uniformen var obligatorisk. Uansett hvilken versjon av seg selv Opsand var, ble han ekskludert og så etterfulgt at E. Lysgård Wollebæk. Wollebæk var medlem av NS fra oktober 1940, og til tross for oppfordringer fra hans nærmeste om å forlate partiet, ble han værende. Noe annet syntes han var feigt, fortalte han i retten etter krigen. På den andre siden, var han en godt ansett gårdbruker i lokalsamfunnet, var tidligere straffet og ønsket ingen personlige goder ved å være medlem av partiet. Wollebæk har blitt omtalt som en motsetning til Opsand, som en mer lun og rolig ordfører. Hans eneste unnskyldning var at han hadde vært blind disse årene.¹¹⁴ Vi har ingen dokumentasjon på at noen av Stanges ordførere i vesentlig grad bidro til NS' og tyskernes sak, og kan anse ordførerstillingen som passiv under krigen.

I mikroundersøkelsen som dette kapittelet har omfattet, kommer flere opplysninger klart frem. For det første ser vi at selv myndighetspersonene i de to kommunene, både innad i samme kommune og satt opp mot hverandre, var nyanserte, spesielt vedrørende ordførerne og det klare skillet mellom lensmennene i de respektive kommunene. Da disse mennene i stor grad var de mest innflytelsesrike og sentrale NS-skikkelsene lokalt, er det viktig å prøve å forklare deres egne motiver for deres handlinger og holdninger, da dette ofte kan gjenspeiles i lokalsamfunnet.

4.10 Oppsummering

Lensmann i Stange var under hele okkupasjonen Martin Oppegaard. I april dagene 1940 var han deltakende, dog noe passivt, i saboteringen av tyskernes jakt på Kongen og regjeringen, samt i arrestasjoner av lokale NS-menn. Kort tid etter meldte Oppegaard seg inn i Nasjonal Samling og forklarte dette med at han gjorde det for å beholde stillingen som lensmann. Denne forklaringen holder derimot ikke mål, da han og sønnen Per ble omtalt som fryktløse og nidkjære nazister. Lensmannen stod ansvarlig for en lang rekke arrestasjoner under krigen, og var NS-mann på sin hals. Han hadde en rekke verv i det lokale NS-laget i Stange, og var medlem av NSKO og søkte medlemskap i GSSN. Han satte opp «jøssinglister» og arresterte i den forbindelse en rekke

113 Lunde, *Hjemmefronten på Hedemarken og i Østerdalen*, bind 1, s.90

114 Ibid.

personer, inkludert ordfører Fjeld, som ble beskyldt for å være kommunist. Disse opplysningene peker ganske klart i retning av nazistisk overbevisning. Under russeraksjonen våren og høsten 1942, var lensmann Oppegaard en svært aktiv deltaker, og sendte ut en rekke lokale NS-folk og Hirdgutter med skarpladde våpen. Aksjonen endte i 34 sivile stangesokninger arrestert, 21 av dem deportert til konsentrasjonsleire i Tyskland, hvor 8 døde i fangenskap. Lensmannens svært aggressive fremtreden gjorde seg negativt bemerket, selv hos NS-ledelsen, og han ble forsøkt avsatt.

Oppegaards sønn, Per, var en enda mer aktiv aggressor. Han jobbet ved farens lensmannskontor ved flere anledninger, og var en lengre periode ansatt ved Sipo på Lillehammer, hvor han var involvert i et stort antall avhør, voldsepisoder og torturhandlinger. Ved to anledninger søkte han seg også til fronttjeneste, men ble sabotert av faren. Pers voldelighet kan ha psykologiske røtter i den tøffe barndommen, og hans kollaborative deltakelse var ifølge ham selv basert på fiendtlighet overfor britenes tilstedeværelse i norsk farvann, og overbevisning om at NS var den rette veien til norsk selvstendighet. Dette tyder dermed på positiv holdning til Quisling og NS, og at han stilte seg bak den nazistiske ideologien. Hans samarbeid med tyske instanser som Sipo, tyder også på en tyskervennlighet og positiv innstilling overfor det tyske politiets aggressive handlingsmåte.

I Romedal var omstendighetene svært annerledes. Lensmannen var Gustav O. Bahun som sammen med sin fullmektig Oskar Pedersen sørget for at NS-myndighetene her fikk en adskillig svakere stilling. Begge var motvillige til NS-medlemskap og meldte seg inn kun for å beholde sine stillinger, motivert av å ivareta befolkningens beste interesser og hindre at lensmannsvesenet i kommunen skulle bli som i Stange. Basert på deres handlinger under okkupasjonen, er det ingen grunn til å sette spørsmål ved disse motivene. Bahun gjorde ingen innsats for NS' sak, og Pedersen gikk aktivt inn for å unngå at de lokale hjemmestyrkene kom i trøbbel. Under russeraksjonen tok de svært lite initiativ, og sørget dermed for at ingen romedøler her ble arrestert i den forbindelse, til tross for at de fikk samme ordre fra Politikammeret på Hamar som lensmannskontoret i Stange fikk, og til tross for at det sannsynligvis var minst like mange som bistod krigsfangene i Romedal som i Stange.

Lagførerstillingen i Stange var dominert av én mann under mesteparten av okkupasjonen, Aksel Baardseth. Han var ansvarlig for opprettelsen av Stange NS-lag i 1934, og var selv medlem fra 1933. Under okkupasjonen var han en av de ivrigste ververne i kommunen, og drev aktiv propaganda og verving av nye medlemmer og frontkjempere på de lokale NS-møtene. Han var medlem av NSKO og aktivt medlem av Rikshirden. I makt av sin stilling, var han deltakende under

russeraksjonen, som for ham resulterte i minst én arrestasjon. Sammen med lensmannen satte han opp den omtalte jøssinglisten, og drev ivrig kartlegging av lokalbefolkningens politiske innstilling, først og fremst for å finne ut hvem som kunne være kommunister. Hans aktive medlemskap i Bondelaget og Fedrelandslaget før krigen, samt sterke nasjonalistiske og anti-kommunistiske holdninger, er klare tegn på at Baardseth var svært overbevist ideologisk og stilte seg bak nazismen.

I Romedal var det Ole J. Lie som besatte lagførerstillingen mesteparten av krigen. Lie var initiativtakeren og stifteren av kommunens NS-lag, og var svært aktiv i Bondelaget før krigen. Han var en viktig verver av både NS-medlemmer og frontkjempere, og drev flere verveaksjoner under okkupasjonen. Han støttet Den norske legion og frontkjemperkontoret med økonomiske bidrag, og agiterte for krigsdeltakelse i DNL på NS-møtene. Ved siden av medlemskap i NSKO var han også medlem av Rikshirden og deltok på våpenkurs i den forbindelse. Lie satte også opp lister over mulige kommunister blant lokalbefolkningen, og uttalte klare anti-kommunistiske og antisemittiske holdninger i en artikkel i Fritt Folk i 1944. Basert på dette, var Lie en aktiv tilhenger av de fleste aspekter ved den nazistiske ideologien, spesielt anti-kommunismen da listene han satte opp skulle brukes til gisseltaking. Han hadde også klare tegn på antisemittisme, noe som ikke eksplisitt kommer fram i mange andre landssviksaker fra Stange og Romedal.

Ordførersjetene i Stange og Romedal var derimot grovt sett lite aktive under okkupasjonen, og ingen av de sittende ordførere agiterte i nevneverdig grad for NS i makt av sine stillinger.

KAPITTEL 5: Årsaker og motiver – veien inn i NS

Som vi så tidligere i oppgaven, var det flere organisasjoner som fungerte som «gateway»-organisasjoner, og ledet folk inn i Nasjonal Samling.¹¹⁵ I dette kapitlet vil jeg først fokusere på to av organisasjonene som ble gjort rede for i kapittel 2, nemlig Bondelaget og Fedrelandslaget. Jeg vil gjennom mesundersøkelse, se på i hvor stor grad disse kunne lede romedøler og stangesøkninger inn i NS. Videre vil også Bygdefolkets Krisehjelp og deres innvirkning i Stange og Romedal gjøres rede for, da de to kommunene ble hardt rammet av kriseårene på 1930-tallet. I Bondelaget og Fedrelandslagets tilfeller er opplysningene i størst grad basert på medlemslistene og muntlige kilder, da noe tilstrekkelig relevant arkiv for disse organisasjonene ikke finnes på det aktuelle lokale

115 Se side 14-16

nivå. Delkapitlet om krisetiden er i stor grad basert på Hamar Arbeiderblads arkiver. Videre i kapitlet vil jeg se på de mest relevante faktorene som kan ha bidratt til oppslutting til partiet NS, hvilke motiver NS-medlemmene hadde, og hvilke sosiale drivkrefter som lå til grunn for å melde seg inn, både på makro-, meso- og mikronivå.

5.1 Bondelaget lokalt

Bondelaget var et av de mest sentrale samlingspunktene for nasjonalistiske idéer i 1930-årene, spesielt fra 1935.¹¹⁶ Som vi så i kapittel 2, var de høyre-nasjonalistiske og antisemittiske tankene relativt radikale i denne organisasjonen. Ved siden av dette var organisasjonen, sammen med Bondepartiet, et naturlig samlingspunkt for mange bønder, da disse var interesseorganisasjon og -parti, som skulle ivareta bøndenes interesser. Under valget i 1936, fikk Bondepartiet 345 stemmer i Romedal og 500 stemmer i Stange, cirka 5%. Dermed hadde partiet, og derav sannsynligvis også Bondelaget, en viss oppslutning her.¹¹⁷ Utfra medlemslistene ser vi at 20 av 85 medlemmer fra Romedal, var medlem i Bondelaget. Dette gir en prosentandel på 23,5%. I tillegg var det én person som var medlem bare i Bondepartiet, og ikke Bondelaget. Inkluderer vi denne blir andelen 24,7%. I Stange var det derimot annerledes. Kun 15 av 168 NS-medlemmer var med i Bondelaget, en andel på 8,9%. 2 personer var medlemmer kun av Bondepartiet, og inkluderer vi disse, blir andelen 10,1%. Vi kan dermed si at for omtrent hvert 4. NS-medlem fra Romedal, kan Bondelaget ha vært en faktor som ledet dem inn i partiet. På den ene siden var dette en relativt stor del av medlemsmassen i kommunen. På den andre siden var fortsatt 75% ikke medlem av Bondelaget. I Stange var det kun hvert 15. NS-medlem som kan ha blitt ledet inn i partiet av Bondelaget. Omtrent 90% må dermed ha blitt påvirket av andre faktorer. Det må nevnes at det kan ha vært flere bondelagsmedlemmer enn det som står opplyst i medlemslistene, og at prosentandelene dermed kan være noe høyere, siden listene var mangelfulle.

5.2 Fedrelandslaget lokalt

Fedrelandslaget var en av de første store organisasjonene, som åpenlyst uttrykte sterk mistro til parlamentarismen, oppfordret til kamp mot bolsjevismen, og viste hengivenhet til Italias fascisme og tyskernes nasjonalsosialisme.¹¹⁸ I hvor stor grad organisasjonen nådde ut i periferien, som i Stange og Romedal, er vanskelig å fastslå, da forskningsmaterialet i dette tilfellet er svært begrenset. Oppsporingen av lokale registre eller dokumenter som kan underbygge noen

116 Simonsen, «Den store jødebevegelse», s.26

117 Norges Offisielle Statistikk, *Stortingsvalget 1936*, s.42. Hentet fra SSB, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_107.pdf

118 Se side 11

tilstedeværelse i de to aktuelle kommunene, har ikke vært suksessfulle, men vi vet om i alle fall ett tilfelle, hvor et lokalt NS-medlem også var medlem av Fedrelandslaget. Dette var Aksel Baardseth, NS-lagføreren i Stange. Kilden som her er brukt er Aksels sønn, Knut, som i et videointervju forteller dette.¹¹⁹ At noen flere stangesokninger og romedøler var medlemmer i Fedrelandslaget, er naturlig å tro, men at det var et signifikant antall lokale NS-medlemmer som hadde bakgrunn i denne organisasjonen og dermed kan se dette som et middel som ledet dem inn i NS, er lite sannsynlig. Det har i det minste ikke forekommet noen kilder som kan bevise dette.

5.3 Arbeiderkamp og krise på 1930-tallet

1930-tallet har gått inn i historien som «de harde 30-åra», i størst grad med fokus på arbeidsløshet og gjeldsproblemer. På landsbygda i Norge var mye gjeld den største utfordringen. Som ellers i samfunnet, hadde også mange bønder investert penger under den økonomiske veksten de første to tiårene av 1900-tallet.¹²⁰ Med den plutselige krisen som rammet bøndene, måtte de stadig dyrere lånene betales tilbake, mens prisen på produktene bøndene produserte, raste. Dette gjaldt også for skogeierne, som forsøkte å gjennomføre store kutt i skogsarbeidernes lønninger. Mange steder utløste dette kraftige arbeidskamper mellom skogarbeiderne og -eierne.¹²¹ Det er enighet i fagmiljøet, om at dette kunne være en medvirkende faktor til økt oppslutning til NS.

Arbeiderpartiet stod meget støtt i Stange og Romedal i 1930-årene, og mange storbønder følte seg derfor truet. I flere tilfeller kunne da Nasjonal Samling være et egnet tilfluktsted for å fortsette å kjempe for sine interesser. Et annet tilfelle av økt oppslutning til NS kunne være at gårds- og skogsarbeidere, som gjerne stod med yrkeskombinasjonen småbruker og skogsarbeider, fulgte sine arbeidsgivere i stedet for å ta del i arbeiderkampene og fagorganisasjonene, og slik følge dem inn i NS.¹²² Likevel var det tegn til at jordbruksarbeiderne begynte med organisasjonsarbeidet på større gårdsbruk i Stange og Romedal på 1930-tallet.¹²³

I Hamar Arbeiderblads arkiv finner vi mange artikler fra tidlig 1930-tall som annonserer og omtaler tvangssalg av bruk i Hamar-distriktet. Høsten 1932 sto det at «omkring 40 bruk har vært til tvangssalg, hvorav 6-7 bruk er solgt to ganger» i Stange kommune, noe som også i avisen den gang

119 Memoar, «Knut Baardseth Del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

120 Kjeldstadli, «Krisetid. De harde trettiåra?». <https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/hus-og-hjem/1604-de-harde-trettiara.html>

121 Ibid.

122 Moshaug og Sande, «NS i Stange og Romedal», s.194

123 Ibid.

antydtes til å være ganske heldig, sammenliknet med resten av fylket.¹²⁴ Det står ikke eksplisitt om tallet 40 gjelder for hele perioden fra krisens begynnelse, eller pr. 1.juli 1932 fra starten av året, men når vi ser antall tvangssalg i nabokommuner og i hele Sør-Hedmark, må man anta at det kun gjelder første halvdel av 1932. Vi kan dermed regne med et stort antall tvangssalg i Stange. Ordføreren i Stange, Kristian Fjeld, uttalte i Arbeiderpartiets distriktskonferanse i 1931 at «det spørsmål som lå Stange mest i hjertet var hvorledes man skulde få gjenreist småbrukerstanden. Gjeldsbyrden hviler tungt på alle bruk. For de store bruk har man den såkalte konkurslinje, mens det for småbrukerne blir tvangssalg og utkastelse. [...] At hjelp blir ydet her, er en livsbetingelse for kommunen». Stange kommune trengte hjelp, og utgangspunktet for oppslutning om Bygdefolkets krisehjelp kunne ikke vært «bedre».¹²⁵

Den samme krise som rammet Stange, rammet om mulig Romedal enda hardere. Hamar Arbeiderblad skrev i september 1932 at hele 210 av 410 bruk og boliger «som har fått lån etter kommunens garanti» ble tvangsauksjonert, og at «tapet for kommunen beløper sig til 600.000 kroner».¹²⁶ Det rommer derfor ingen tvil om at den økonomiske krisen rammet Stange og Romedal hardt. «Disse tall viser tydelig nok hvor hårdt krisen har virket for småbrukerne i Romedal».¹²⁷ Som vi så i kapittel 2 var snittet for antall tvangssalg i 1932 103.5 per 1000 hushold. Hvis vi antar at 410 bruk er rett i underkant av det totale antall bruk i Romedal, hvilket er sannsynlig basert på antall innbyggere og geografisk størrelse, og antall tvangssolgte bruk var 210, er dermed andelen tvangssalg her nærmere 500 per 1000 hushold innen september 1932, altså 50%.

Etter å ha sett hvordan krisen traff de to kommunene, er det viktig å påpeke et viktig moment, nemlig at det var «bruk» som oftest ble tvangssolgt. Det vil si at det var småbruk og småbrukere som ble hardest rammet, og at storbøndene som regel greide seg, til tross for at de også mest sannsynlig merket krisen godt. Informasjonen som kommer fram her stemmer også godt overens med studien gjort av Hagtvædt og Myklebust, i kapittelet «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling» i *Who were the Fascists*, som fremstiller Stange og Romedal med gjeldsprosent på over 65% i Fig.2.¹²⁸

Som tidligere nevnt, gjorde gjeldskrisen at forholdene lå til rette for Bygdefolkets Krisehjelps

124 «Småbrukene i Stange», Hamar Arbeiderblad, 20.09.32

125 Se s.46

126 «200 tvangssolgte bruk i Romedal», Hamar Arbeiderblad, 16.09.32

127 Ibid.

128 Hagtvædt og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling», i *Who were the Fascists?*, s.632

innmarsj, noe vi finner tegn på at også skjedde, spesielt i Romedal kommune. Ifølge avisartikler ser det ut til at en underavdeling av Krisehjelpen ble opprettet i Romedal i november 1931.¹²⁹ Hvor aktiv denne underavdelingen var, og hvilken påvirkning den hadde på de lokale bøndene i kommunen, sier ikke kildene mye om. Det kan derimot tyde på at Romedal var en kommune som Krisehjelpen så en mulighet til å skaffe seg innflytelse og påvirkning i, trolig i større grad enn i Stange, da vi ikke finner spor etter en lokal underavdeling der. Videre ser vi også at under et av Krisehjelpens møter i Romedal i april 1933, så var selveste lederen David Seierstad tilstede som foredragsholder. Seierstad var, som vi vet, en av de fremste talsmennene for organisasjonens samarbeid med Quisling. At talen han holdt her påvirket de lokale bøndene som var hardt rammet av krisen, er nokså sannsynlig. Et annet viktig poeng i denne oppgaves henseende kommer frem i en artikkel angående et møte på Bøndernes Hus i Hamar den 4. juni 1933, hvor tre menn fra Romedal var sentrale i et ordskifte etter foredragene, hvorav den ene også var møteleder. Disse tre var Ole J. Lie, Johan Skårås og K. A. Vassåsen. Lie kjenner vi som den senere iherdige NS-lagfører, og Skårås og Vassåsen var begge NS-medlemmer fra høsten 1940. Videre hadde alle tre lengre fartstid i både Bondelaget og i Bondepartiet. Det er da tydelig, at aktivitet i Krisehjelpen i Romedal, kan settes i sammenheng med NS-medlemskap.

Når det gjelder samspillet mellom arbeiderkrise/gjeldskrise og oppslutning til NS, er det derimot ingen tydelige tegn på at arbeiderkampen og krisen i Stange og Romedal resulterte i noen særlig økt popularitet til NS på 30-tallet, i motsetning til lenger nord i fylket, som i Elverum og Trysil. Sant nok var andel stemmer på NS i 1933 på 5% i Romedal, et forholdsvis høyt tall, som naturligvis kan skyldes striden og krisen på bygda.

Som vi så i delkapittel 2.6, var fremdeles flesteparten i både Stange og Romedal tilhengere av Arbeiderpartiet, selv etter en slik krise. Det var kun 13 personer i hele Stange og Romedal som meldte seg inn før krigen, og blant disse var både tømrere og handelsgartnere i tillegg til bønder.¹³⁰ 4-5 av bøndene er dokumentert at kommer fra storgårder, og kunne slik sett blitt truffet av arbeiderkampen, men vi vet med sikkerhet at flere av disse hadde andre, tyngre motiver for å melde seg inn i NS. Likevel kan krisetiden ha skiftet mentaliteten hos mange av de lokale innbyggerne i Stange og Romedal, og lagt et grunnlag for større mottakelse av et parti som NS, uten å nødvendigvis ha fått dem til å «skifte leir» umiddelbart.

129 «Dag til Dag», Hamar Arbeiderblad, 27.11.32

130 Liste over medlemmer av NS i Romedal og tilsvarende liste i Stange, Egil M. Kristiansens arkiv, mappe nr. 394, SAH

5.4 Bondefascisme

Det er tidligere i denne oppgaven belyst at en forholdsvis stor del av den lokale NS-medlemsmassen var tilknyttet jordbruket, både i små-, mellomstore og større bruk. Blant denne folkemassen fant man en rekke ulike motiver og drivkrefter. Likevel er det grunn i å tro at mange av de jordbrukstilknyttede medlemmene delte en samfunnsoppfatning som stod i stil med Quisling og NS' budskap, både før og etter krigen. I bunnen av denne oppfatningen, lå en følelse av bitterhet og misnøye overfor den rådende mellomkrigspolitikken, og var preget av anti-modernisme og anti-sosialisme.¹³¹ De større bøndenes møte med den voksende arbeiderbevegelsen og den respektive ideologien ble i flere tilfeller dramatisk, og mange tilsluttet seg derfor Bondepartiets politikk, som romantiserte landbruket og bygdesamfunnet. Denne interessepolitikkenes mål var å gjenopprette bondens posisjon i samfunnet, og å skaffe bøndene de vilkår og den respekt som trengtes for å kunne utvikles.¹³² Et annet alternativ lå i NS, men i det demokratiske systemet før krigen, klarte ikke de å lykkes. Da okkupasjonen kom, derimot, lå grunnlaget klart for å kunne ta et oppgjør med de etablerte makthaverne, og med nyordningen var det logisk at bøndenes motivasjon til et oppgjør med det tidligere politiske regimet, og dermed NS-medlemskap, ble forsterket. Dette motivet for medlemskap i Nasjonal Samling, kan dermed sees som et ønske om å restaurere den posisjonen bøndene tidligere hadde i samfunnet.

Det er likevel viktig å understreke at dette, etter oppslutningen lokalt å dømme, gjaldt kun en liten del av bøndene i Stange og Romedal, og at dette motivet sjelden blir presentert i egenforklaringene i rettsoppjøret. Det er derimot sannsynlig at dette motivet implisitt var tilstede hos flere av NS-bøndene, spesielt de som meldte seg inn før eller tidlig i krigen, da den sosialistiske mellomkrigspolitikken lå friskt i minnet.

5.5 Før 9. april

Nasjonal Samling var i mellomkrigstiden et politisk alternativ for allmuen. Selv om mye av partiets budskap var noe diffust og uklart, ble det tidlig oppfattet som nært beslektet Mussolinis Partito Nazionale Fascista og Hitlers NSDAP.¹³³ Rundt midten av 1930-tallet, var det lite kontroversielt å omtale NS som både fascistisk og nazistisk. Derimot behøver ikke dette bety at alle som stemte eller meldte seg inn i partiet var bevisste fascister eller nazister. NS' program og budskap berørte mange områder i samfunnspolitikken og var samtidig ganske uklart. Det er derfor mulig at flere var

131 Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45», s.78

132 Ibid

133 Se note 28

ukjent med alle sidene av NS' politiske spekter, og medlemmene stilte seg ikke nødvendigvis bak samtlige av partiets verdier.

Det naturlig å anta at det var tre hovedfaktorer som i forskjellig grad var gjeldene for de som støttet Nasjonal Samling på 1930-tallet: en positiv oppfatning av Vidkun Quisling, misnøye overfor den aktuelle politiske situasjon og følgende utilpasshet i andre partier, og til slutt interesse for, og medhold i, den nazistiske ideologi. Disse faktorene er naturligvis ikke utelukkende kun for årene før krigen, de kunne også gjelde under okkupasjonen, men de nevnes i eget delkapittel her, fordi de ikke nødvendigvis ble medført som følge av okkupasjonen.

I kildene som er brukt i arbeidet med denne oppgaven, kommer det sjelden fram hvilke motiver medlemmene faktisk hadde. Det er derfor vanskelig å systematisere hvilke faktorer som var mest avgjørende for de som stemte på NS under de to stortingsvalgene, og det knippet personer som meldte seg inn før krigen. Likevel er det mulig å tolke enkelte uttalelser eller tidligere organisatorisk aktivitet dithen at minst én av faktorene var gjeldende på 1930-tallet. Blant de 13 som var medlemmer før krigen, var flere medlem av Bondelaget og Bondepartiet, inkludert Aksel Baardseth, Ole J. Lie og Karl S. Lang-Ree.¹³⁴ Medlemskapet i Bondepartiet kan tyde på at disse fikk et godt inntrykk av Vidkun Quisling som forsvarsminister i Bondeparti-regjeringen, og at de dermed fulgte Quisling videre i politikken. Som nevnt tidligere var Aksel Baardseth (ifølge Knut Baardseths intervju), klar på at det var Quisling som hadde de reneste linjene når det gjaldt «det nasjonale» og kampen mot kommunismen.¹³⁵ Denne oppfatningen delte trolig de fleste som meldte seg inn før okkupasjonen. Det faktum at flere var medlem i Bondelaget, kan i seg selv ha sørget for en positiv oppfatning av Quislings ideologiske retning, og at de innehadde høyre-nasjonalistiske og antisemittiske holdninger.

5.6 Etter 9.april

Med invasjonen av Norge 9. april, den følgende åpne krigen og til slutt okkupasjonen, ble situasjonen for NS og deres sympatisører drastisk forandret. Tyskerne var uovervinnelige, og mange ble imponerte av tyskernes seier, spesielt de som kjempet mot dem i ukene før den norske kapitulasjonen. For en del av dem som meldte seg inn i NS, kan det ha vært en motivasjon å «være med på det seirende laget», selv om dette medførte en uttrykt støtte til den tyske domineringen i verdenskonflikten.¹³⁶ Vi vet at dette kan ha vært en faktor i tilfellene Martin og Per Oppegaard, som

¹³⁴ Liste over medlemmer av NS i Stange, Egil M. Kristiansens arkiv, mappe nr. 394, SAH

¹³⁵ Memoar, «Knut Baardseth Del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

¹³⁶ Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45», s.77

begge var i større eller mindre grad delaktige i kampene mot tyskerne i aprildagene 1940.

Okkupasjonen innførte en ny tid, og stilte nye utfordringer og krav til befolkningen i Stange og Romedal. Quisling og Terbovens taler i dagene, ukene og månedene etter invasjonen, spesielt med nyordningen i september, kan ha virket overbevisende for flere. Før invasjonen var Nasjonal Samling et legalt parti på lik linje med alle andre partier i norsk politikk. Nå var NS landets eneste tillatte parti: «For i fremtiden å løse den nåværende politiske situasjon norsk og nasjonalt så det norske folk får igjen sin frihet og selvstendighet i videste utstrekning, har bare én vei å gå, og den fører over NS. DET STÅR NÅ TIL DET NORSKE FOLK SELV Å VELGE».¹³⁷

Både NS' fører og Rikskommissæren slo fast at det eneste man kunne gjøre, var å gjøre en innsats for samfunnets beste, å ta ansvar gjennom å bistå den sympatiserende siden. At mange kommende NS-medlemmer, også i Stange og Romedal, ble påvirket av disse talene, er naturlig å tro. Å oppleve at man ikke hadde annen utvei, og at NS- og tyskersympati var det beste for ens lokalmiljø og fremtidige frihet og selvstendighet, var for mange et overbevisende «borgerplikt-motiv».¹³⁸ Disse forklaringene finner vi blant flere av NS-medlemmene i Stange og Romedal. Blant annet skrev ordfører i Romedal Arne Stramrud at: «de fleste hjemmeværende var innstillet på å samarbeide med tyskerne, så lenge okkupasjonen varte for å oppnå rimelige kår for sitt folk».¹³⁹

Regjeringen Nygaardsvolds reaksjon på den tyske invasjonen, ble sterkt kritisert i Stramruds forklaring. Han var en respektert mann i både bonde- og menighetsmiljøet i Romedal, og var trolig langt fra alene om å anse Kongen og regjeringen som svikere da de «lot landet vårt ligge åpent for tysk invasjon og etterpå rømte og overlot til tyskerne å skalte og valte med innbyggerne som de selv ville. Det er sikkert første gang i vår historie, at konge og regjering m.fl, har sviktet sitt folk på en så tarvelig måte.»¹⁴⁰ Dette motivet bør ikke nødvendigvis sees på som utslagsgivende i sammenheng med innmeldelse i Nasjonal Samling, men for mange var det en av de første faktorene som kunne trekke dem mot Quisling og hans åpenbare tyskersympati.

I forbindelse med å ta på seg det nevnte ansvar, melder også et annet motiv seg: personlige, økonomiske og karrieremessige fordeler, eller opportuniste. Å ta på seg verv i NS, og på den måten holde seg inne med makthaverne, kunne nemlig gi fordeler i forskjellige saker i

137 Nyordningen i Norge : Reichskommissar Terbovens tale 25.sept 1940.

138 Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45», s.78

139 Stramrud, «Mitt Livs Historie», s.36

140 Ibid, s.37

lokalsamfunnet. Dette kunne for eksempel være å bli prioritert foran andre ikke-medlemmer, eller å ha uoffisiell makt til å kreve ting og tjenester av medborgere. Eksempler på både borgerplikt-motivet og opportuniste, kan finnes i de fleste staber i NS-lagene. Å «ta ansvar» og ta på seg verv som lagfører, organisasjonsleder eller hirdleder satte en ofte i et mer privilegert sete enn andre. Hvis vi ser på staben for Romedal NS-lag i 1942, ble samtlige medlem av NS høsten 1940 eller før.¹⁴¹¹⁴² Dette kan bety at de ble påvirket av Quisling og Terbovens taler og at de på dette tidspunktet ikke så noen annen utvei enn å melde seg inn i NS, og/eller de kan ha sett en mulighet til å oppnå personlige fordeler ved å holde seg inne med NS-myndighetene, ved siden av å være ideologiske tilhengere av NS.

Å få beholde radioen var et utbredt eksempel på materiell opportuniste blant NS-medlemmene. Alle ikke-medlemmer fikk sin radio inndratt. At NS-medlemmene også var motivert på andre måter, er høyst plausibelt da å beholde radioen trolig ikke var nok til å ta det forholdsvis store steget inn i Nasjonal Samling. Hvor mange slike tilfeller vi finner i Stange og Romedal, er vanskelig å fastslå, men i landssviksakene nevner flere lokale dømte dette som en slags bonus i sine forklaringer.

Et annet motiv som likner borgerplikt-motivet, men som regel gjaldt de med maktposisjoner i lokalsamfunnet, var ønsket om å melde seg inn for resten av lokalbefolkningens beste. Her snakker vi da om personer som besatte verv og stillinger som på én eller flere måter hadde «makt» over resten av befolkningen, og som meldte seg inn i NS for å unngå at partiet selv valgte ut en mer overbevist nazist. Om det er flere eksempler på dette i Stange og Romedal, er usikkert, men vi finner minst ett godt eksempel i lensmann Bahus i Romedal, som ble oppfordret av innbyggerne i kommunen til å melde seg inn for å beholde jobben og sørge for romedølenes beste levekår under okkupasjonen.

I lensmann Oppegaards forklaring etter krigen, kan vi se en blanding av de to sistnevnte motivene, da han fortalte at han av nødvendighet hadde meldt seg inn i NS, for å beholde jobben som lensmann, et opportunistisk trekk. Han mente det var best for lokalbefolkningen å beholde lensmannen de var kjent med.¹⁴³ Som kjent må han også ha vært ideologisk overbevist, med tanke på hans medlemskap i flere nazistiske organisasjoner og hans handlinger under okkupasjonen.

141 Oversikt over stab for Romedal NS-lag, RA, L-sak Ole J. Lie

142 7 av 9 meldte seg inn høsten 1940, 2 meldte seg inn i 1933.

143 Oppegaards egen uttalelse i rettsoppjøret, rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, RA, L-sak Martin Oppegaard

Motivene som hittil er nevnt, gjaldt i stor grad for aktive medlemmer. Likevel var en vesentlig del av medlemsmassen i Stange og Romedal passive medlemmer, og som regel var dette i forbindelse med familiære forhold. På gårder med en viss størrelse, omfattet den sosiale enheten ofte mer enn to generasjoner, så ofte ble både NS-medlemskapet og ideologiske oppfatninger videreført over på både gamle og unge.¹⁴⁴ Slike tilfeller finner vi mange av i Stange og Romedal, spesielt førstnevnte, da vi finner flere større gårder her. I medlemslistene for Stange finner vi titalls eksempler hvor 4-7 like etternavn står på rekke. Respektive fødselsdatoer, yrker og innmeldingsdatoer tyder på at disse bor på samme gård og er i nær slekt. Ofte var det «mannen i huset», bonden på gården, som fra husholdningen var først ut og mest aktiv i NS, noe Aksel Baardseth og Ole J. Lie var eksempler på. Det kunne også være sønnene eller odelsgutten som dro med seg familien inn i NS, som i Arne Mickelsons tilfelle.¹⁴⁵ Den passive motiasjonen må sees som viktig for NS' oppslutning i Stange og Romedal, siden vi ser en rekke eksempler på dette.

Storgårdene fungerte som små samfunn i seg selv, og det var ikke nødvendigvis bare familien NS-medlemmene påvirket. Tjenestefolk på gårdene, som var knyttet til familien gjennom årrekker, kunne bli påvirket av gårdens kultur og miljø. De kunne følge i det politiske kjølvannet til husbonden i gårdsfamilien, i en form for paternalistisk motiv.¹⁴⁶ Vi ser flere tilfeller av «hushjelp» og «gårdsarbeider» i listene for Stange og Romedal. Disse var ofte tilknyttet gårder hvor familien, eller hvertfall deler av den, var aktive NS-medlemmer. Et svært godt eksempel fra Stange kommune er Linstad gård, hvor hele familien, samt gårdens ansatte, var medlemmer av partiet.

Et annet motiv, som heller ikke nødvendigvis krevde direkte aktiv deltakelse i partiet, var ønsket om å holde Norge så selvstendig som mulig. Etter krigen har mange forklart at de meldte seg inn for å unngå at Tyskland skulle ta fullstendig kontroll over norsk siviladministrasjon. Siden NS var eneste mulige nasjonale innflytelseskanal under okkupasjonen, var det mange patrioter og nasjonalister som så sin mulighet til å øke den norske selvstendigheten ved å støtte partiet. Med tanke på den pågående diskusjonen om maktfordelingen den første tiden etter tyskernes invasjon av Norge, og Rikskommisariatets dominans senere i krigen, gjaldt dette motivet sannsynligvis i størst grad for medlemmene som meldte seg inn tidlig i krigen. Dette motivet var også en medvirkende faktor for flere av medlemmene i Stange og Romedal. Kildene forteller at flere lokale personer reagerte negativt på tyskernes plutselige tilstedeværelse, og at mange ønsket selvstendig styring av Norge.

144 Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45», s.70

145 Se kapittel 6

146 Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45», s.79

5.7 Naziideologi

I landssviksakene er det vanskelig å filtrere ut medlemmer med ideologisk motivasjon, siden mange forsøkte nettopp å unngå å bli forbundet med nazi-ideologien. Til tross for dette, kan man finne flere eksempler på trekk man kan tolke dithen at de var ideologisk motivert og stilte seg bak de nazistiske idealer. Det er viktig å understreke at selv om det var NS' ideologi mange stilte seg bak, betydde ikke det nødvendigvis at de trodde på alle aspektene ved partiets mål. Det mest fremtredende ideologiske trekket, ved siden av antikommunismen som omtales nedenfor, var nasjonalismen. Prioriteringen av «det nasjonale» var for mange det viktigste, både blant motstandere og sympatisører. Mange mente at NS var det rette verktøyet for å sikre norsk nasjonalitet og ånd. Som regel var dette nasjonalistiske motivet satt sammen med det antikommunistiske, da det for mange var klart at det var kommunismen som utløste de høyre-nasjonalistiske strømningene.

Det er sannsynlig at de som meldte seg inn i NS før 1940, var nysgjerrige på og interesserte i NS-ideologien, siden de ble medlemmer mens partiet var legalt og alternativene var mange. Partiet var fascistisk, og dermed må visse ideologiske motiver ha eksistert hos foregangsmennene i Stange og Romedal på 1930-tallet. I de to kommunene kan det se ut til at nasjonalismen, ved siden av antikommunismen, var det viktigste ideologiske trekket ved NS som appellerte til dem. Mange stangesøkninger og romedøler forklarte i rettsoppgjøret at de fulgte Quisling på grunn av hans «nasjonale linje», og miljøer rundt bøndene skal ha vært preget av nasjonalismen.¹⁴⁷ Mange mente at «den norske ånd» var i ferd med å bli utvasket fra nordmenns oppfatning, etter påvirkning fra kapitalismens og sosialismens ideologiske angrep fra starten av 1900-tallet, og man søkte derfor tilbake til det man betraktet som ekte norsk, i denne sammenheng med fokus på bonden og hans liv i samspill med den norske naturen. NS stod frem som forkjemper for denne idéen, og virket dermed som et alternativ for mange nasjonalistisk orienterte personer.

Når det kommer frem av forklaringene i rettssakene at de dømte ønsket kun å bevare det sanne norske og Norges selvstendighet, er dette neppe hele sannheten. I teorien måtte det mer til for å ta det store steget og bli NS-medlem, å være patriot var ikke tilstrekkelig. Flertallet av de som valgte den nazisympatiserende siden av krigen, var nødvendigvis nazister, ikke bare nasjonalister eller anti-kommunister. Det er sannsynlig at flertallet delte det nazistiske og antisemittiske synet på jødene, sigøynere og andre minoriteter, da rasisme i praksis var adskillig mer utbredt enn det er i dag. Disse anklagene er svært vanskelige å bevise empirisk, da fullstendige og helt ærlige

¹⁴⁷ Memoar, «Knut Baardseth Del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

forklaringer nesten aldri forekom under landssvikoppjøret. Det er derimot svært sannsynlig at de fleste medlemmene var preget av den ideologiske drivkraften, nazismen, og at dette var en av de sentrale grunnene for medlemskapet. Da forklaringene var mangelfulle, må man tolke handlinger, tidspunkter på innmelding og verving, samt andre faktorer. Gjennom slik tolkning oppdager man at den nazistiske overbevisningen var tilstede, og som vi har sett og vil finne videre i oppgaven, gjaldt dette for mange i Stange og Romedal.

5.8 Anti-kommunisme

Det mest utbredte motivet de dømte landssvikerne forklarte sine handlinger og medlemskap med, var anti-kommunisme. Det kommunistiske styret i Sovjet hadde av nødvendighet blitt godtatt av den allierte siden under krigen, da Sovjetunionen var avgjørende for krigens utfall i de alliertes favør. Stalins kommunistiske diktatur i øst var etter krigen, derimot, en uting i de fleste norske øyne. Dette visste de landssvikdømte godt, og benyttet muligheten til å legge skylden for sin NS-sympati på Tysklands kamp mot kommunismen. Man skal heller ikke undervurdere hvor sentral anti-kommunismen var i den fascistiske og nazistiske ideologi i krigsårene, i størst grad etter juni 1941. Også i mellomkrigsårene ble kommunismen omtalt som en av de viktigste årsakene til krisetiden, og dermed en viktig faktor for NS-medlemskap før okkupasjonen. De nasjonalistiske holdningene som bredte seg i Norge på 1930-tallet, var på mange måter en reaksjon mot kommunismen og sosialismen som, ofte sammenkoblet med jødene, ble sett på som en styggedom fra de nasjonalistiske og fascistiske hold. Anti-kommunismen var, som nevnt, nært tilknyttet de nasjonalistiske tankene på denne tiden, og var nasjonalistenes fremste mål å skjerme den norske ånd fra den kommunistiske higen etter verdensherredømme. Denne sosialistiske trusselen var det mest vektlagte og utbredte motivet medlemmene i Stange og Romedal la til grunn. Svært mange av de landssvikdømte unngikk andre ideologiske forklaringer, enn anti-kommunismen. I årene etter krigen, rådet en fiendtlig innstilling overfor kommunismen. Rapporter og kommunikative dokumenter fra NS-miljøet lokalt, underbygger dette.

5.9 Geososiale forhold

I et bygdesamfunn er de lokasjonsbaserte sosiale forhold svært viktig, og det var det også i forbindelse med NS-miljøet i Stange og Romedal. I undersøkelsen av de geososiale forholdene, ble et kart over de to kommunene anvendt til å lokalisere hjemstedene og gårdene, der medlemmene kom fra, for så å markere så mange man klarte å finne bostedet til og til slutt tolke resultatet.¹⁴⁸ Det

¹⁴⁸ I dette arbeidet var min far viktigste kilde, som lokalkjent person.

eksisterer liten tvil om at de geososiale forhold kan ha hatt stor innvirkning på NS-oppslutningen i Stange og Romedal, spesielt i Stange. I Stange kommune alene, finner vi mange «svermer» eller ansamlinger av gårder tilhørende NS-folk, opptil 7-8 personer med 2-5 gårder per sverm. Dette er altså grupper med nabogårder som befinner seg kun 100-200 meter fra hverandre, hvor samtlige var eid og bebodd av NS-medlemmer.

5.10 Oppsummering

Bondepartiet fikk under valget i 1936 en oppslutning på cirka 5% i begge kommunene. Partiet og dermed Bondelaget fikk dermed en viss oppslutning her. Ifølge NS-medlemslistene var 20 av 85 medlemmer i Romedal og 15 av 168 medlemmer i Stange, også medlemmer av Bondelaget. Det er derimot mulig at listene er ufullstendige, med tanke på medlemskap i Bondelaget. Likevel ser det ikke ut til at Bondelaget var en vei inn i NS for noe flertall i disse kommunene, kun for et mindretall samt enkelte av de ledende NS-skikkelsene. I Fedrelandslagets tilfelle var tilstedeværelsen tilsynelatende enda mindre. At stangesokninger og romedøler var medlemmer er sannsynlig, men det har ikke forekommet kildebevis som kan underbygge dette.

Krisetiden og arbeiderkampen på 1930-tallet kan derimot ha åpnet øynene for mange på landsbygda på Hedemarken. Da skogseiere og gårdbrukere stod med skyhøy gjeld, var mange utsatt for tvangssalg av gård og eiendom. Stange og Romedal ble rammet svært hardt av denne gjeldskrisen. Da 40 bruk ble tvangssolgt i Stange på 6 måneder i 1932, og hele 210 av 410 bruk og boliger hadde blitt tvangssolgt i Romedal fra krisens begynnelse til september 1932, tyder dette på svært vanskelige tider for jordbrukerne her. Det var småbrukerne som ble hardest rammet, de fleste storbøndene hadde ressurser nok til å greie seg. Med den vanskelige tiden lå forholdene til rette for Bygdefolkets Krisehjelp, spesielt i Romedal, hvor det ble opprettet en underavdeling av organisasjonen, der lederen David Seierstad holdt foredrag på et av møtene. Han var en viktig pådriver for samarbeidet med NS, klarte sannsynligvis å påvirke de hardt rammede romedølene og kan ha åpnet deres øyne for Quisling og hans politikk. Under et møte på Hamar i 1933 var tre romedøler sentrale deltakere, og disse tre var også NS-medlemmer under okkupasjonen. To ble medlemmer høsten 1940 og én var allerede NS-medlem, da møtet fant sted. Lokalt finner vi dermed en sammenheng mellom aktivitet i Bygdefolkets Krisehjelp og medlemskap i NS. Krisen kan ha hatt påvirkning på oppslutningen til NS lokalt ved valget i 1933, da 5% i Romedal stemte på NS, og 13 medlemmer meldte seg inn samme år. Likevel er ikke dette overbevisende tall, og krisetidens påvirkning på NS-oppslutningen var ikke stor. Men mentaliteten hos mange i bondemiljøet kan ha

endret seg, og flere kan ha blitt mer mottakelige for Quislings politikk etter denne krisen.

På grunn av bondens svekkede stilling, og krisen på 30-tallet, kan flere i bondemiljøet ha fattet motstand mot den sittende regjering og deres politikk. Mange delte Bondelaget og NS sine oppfatninger om at bondens posisjon i samfunnet måtte gjenopprettes, og at bøndene måtte finne tilbake til sine røtter. Bondefascismen, som var preget av anti-sosialisme og anti-modernisme, var dermed et utbredt fenomen i bondemiljøet. Om dette var et direkte motiv for bøndene i Stange og Romedal, er vanskelig å bevise empirisk, men at denne oppfatningen ubevisst ledet flere inn i NS, både før og spesielt etter okkupasjonen startet, er sannsynlig.

De 13 som meldte seg inn før krigen, hadde nødvendigvis en positiv oppfatning av Quisling, og var trolig imponert over hans arbeid som forsvarsminister. Medlemskapet i seg selv tyder på ideologisk overbevisning. Til tross for at NS' ideologi var mer moderat fram til 1935, var trekkene klart nasjonalistiske og fascistiske. Men da okkupasjonen var et faktum våren 1940, ble motivene og drivkreftene flere. De som skuet den tyske militære dominans, kan ha følt et behov for å være med på det seirende laget, noe som trolig gjaldt en håndfull lokale NS-folk. Da NS var landets eneste tillatte parti, og ledere av både NS og okkupasjonsmakten proklamerte at veien til frihet var gjennom NS, var trolig dette motivet overbevisende for mange. I tillegg påførte Kongen og regjeringens reaksjon en følelse av svik og ydmykelse på mange landsmenn. Ordfører Stramruds berettelse bekrefter dette, og han var trolig langt fra den eneste i Stange og Romedal.

Videre var opportunisme et mulig motiv for mange medlemmer, spesielt de som skaffet seg stillinger i de lokale NS-stabene. Å vise seg som tillitsfull og pliktoppfyllende i sin stilling kunne føre til personlige eller karrieremessige fordeler. I staben i Romedal, var samtlige medlemmer av NS høsten 1940 eller før, og var dermed enten tilhenger av Quisling og hans ideologi, overbevist om at NS var veien å gå til norsk selvstendighet, eller de så for seg muligheten for å oppnå gevinst, ved å holde seg inne med partiet. En kombinasjon av de nevnte motivene, er også svært trolig.

Å sørge for lokalsamfunnets interesser, var et svært viktig motiv for personene i maktposisjoner, særlig i Romedal. Lensmann Oppegaard i Stange forklarte seg også med dette motivet, men sett i lys av hans handlinger under krigen kan vi avkrefte at dette var tilfelle. Dette motivet er derimot godt representert i Romedals lensmann Bahus.

Et av de viktigste motivene lokalt, var basert på familiære forhold. På mange gårder gikk hele

familien inn i NS for å støtte én, som regel bonden, som var aktivt medlem. Dette gjaldt ofte også for tilhørende tjenestefolk på storgårdene. Slik var det mange passive medlemmer i Stange og Romedal. I nær sammenheng med dette var også de geososiale forhold svært viktig for oppslutningen lokalt. I begge kommuner finner vi mange tilfeller på grupper av gårder og bruk som ligger i umiddelbar nærhet av hverandre hvor samtlige var bebodd og drevet av NS-folk.

Ved siden av disse spesifikke motivene, stod den generelle ideologiske overbevisningen sentralt hos flertallet av NS-medlemmene lokalt. De nazistiske, og spesielt anti-kommunistiske, trekkene ved NS og okkupasjonsmaktens ideologi, var for de fleste det mest grunnleggende motivet for å gå inn i partiet.

KAPITTEL 6 - Stangesokninger og romedøler i fronttjeneste

Allerede tidlig i 1941 meldte de første nordmennene seg til krigstjeneste og avla ed til SS-fører Himmler selv. Gjennom krigsårene ble nordmenn plassert i alle våpengrener i det tyske Wehrmacht og i Waffen-SS. De fleste ble plassert i SS, i diverse regimenter og divisjoner, og flere kjempet helt fra den tyske invasjonen av Sovjetunionen i juni 1941, fram til den tyske tilbaketrekningen til Berlin våren 1945. Blant de rundt 4500 nordmennene som meldte seg, var over 50 av dem fra Stange og Romedal kommuner, henholdsvis 37 fra Stange og 14 fra Romedal. Totalt 51 er navngitt når vi inkluderer frivillige i Hirdens Alarmenhet og Vaktbataljonen. 45 av disse er hentet fra to utgaver av *Birkebeineren*, Nasjonal Samlings meldingsblad for Hedmark og Oppland. De resterende 6 er hentet fra Eirik Veums bokserie *Nådeløse Nordmenn*. Grunnen til at disse ikke er nevnt i *Birkebeineren* er usikkert. Den tidligste av de to utgavene av *Birkebeineren*, fra cirka midten av 1944, inneholder en liste over alle frontkjemperne i Hedmark som var i tjeneste på det tidspunktet, og den viser at Stange og Romedal kommuner hadde flere frontkjemper enn Hamar og Ringsaker til sammen, til tross for å ha adskillig færre innbyggere. Med 51 vervede soldater av totalt 279 i hele Hedmark, kan vi åpenbart se at Stange og Romedal var godt representert blant de norske frivillige på Østfronten. Av disse 51 har 25 av dem blitt nærmere undersøkt til denne oppgaven. Før vi ser nærmere på frontkjemperne fra Stange og Romedal vil jeg redegjøre på makronivå hva SS var, hva de stod for, og hvilke avdelinger de fleste av de norske frontkjemperne tjenestegjorde i. I denne undersøkelsen blir mikronivå det mest fremtredende. Dette gir best forklaringer på de frivillige vervingene lokalt, og kan slik sette soldatoppslutningen i Stange og Romedal inn i et større sammenheng.

6.1 Hva var SS?

SS, eller *Schutzstaffel*, ble opprettet i 1925, og fungerte fram til 1934 som en underavdeling i NSDAPs *Sturmabteilung* (SA), en paramilitær avdeling som spilte en stor rolle i Adolf Hitlers vei til makten i 1933. Etter SAs kollaps i 1934, da ledelsen ble myrdet på ordre fra Hitler selv, ble SS den viktigste paramilitære avdelingen i NSDAP, og fungerte som Hitlers livvaktstyrke. Lederen av SS var Heinrich Himmler. Med makten som ble tillagt organisasjonen i 1934 så SS-føreren muligheten til å utvide denne makten ytterligere. I 1936 ble all politi- og sikkerhetsmyndighet underlagt SS, og fram til utbruddet av andre verdenskrig vokste også SS' hær: Waffen-SS. Waffen-SS var en egalitær, rasedyrkende avdeling, til forskjell fra Tysklands Wehrmacht, det tyske forsvaret, som i utgangspunktet var en upolitisk organisasjon.¹⁴⁹ Under okkupasjonstiden bestod SS av tre hovedavdelinger: Allgemeine SS, Waffen-SS og Sicherheitsdienst (SD), samt en lang rekke underavdelinger. Her i landet var Germanske SS Norge den norske avleggeren av SS, som jobbet med ideologisk, militær og politisk opplæring av nordmenn innen den generelle nasjonalsosialistiske ideologi, samt SS-ideologien pangermanisme. Pangermanismen var en ideologisk strømning innenfor, og radikal tolkning av, nasjonalsosialismen, og blir primært assosiert med Himmlers SS. I sentrum av denne strømmingen stod den germanske rasen. Rasedyrkningen var sentral i hele nasjonalsosialismen, men noe som kjennetegnet pangermanismen, og skilte den fra nasjonalismen, var den politiske tanken om samlingen av rasen i ett stort germansk rike.¹⁵⁰ Pangermanismen skulle være et oppgjør med den nasjonalistiske tanken om nasjonalstaten som ideal. Nasjonalstaten egnest seg ikke som prinsipp i pangermanistenes øyne. I den pangermanske tanken, var en internasjonal, eller inter-germansk samling det ideelle. Nasjonalstaten og dens tanker måtte nedgraves: det var rasen som skulle være utgangspunktet for samlingen, ikke nasjonalitet. Her var det nordiske folk, med nordmenn i spissen, stilt på lik linje med tyskerne, og skulle leve side om side i det kommende storgermanske riket.

Som vi ser var rasen første prioritet i SS, og dette gjaldt også i organisasjonens hær. Waffen-SS var en elitegruppe som kun skulle bestå av personer som hadde den rette ariske, eller germanske, avstamning, og som var overbeviste nasjonalsosialister. Grunnet deres rasesyn var det nettopp SS som fikk ansvaret for å innlemme norske frivillige i organisasjonen og Waffen-SS. Siden Wehrmacht hadde førsterett på vernepliktige årskull i Tyskland, var de nødvendigvis avhengige av å verve soldater av samme rase fra andre land.

149 Ørjavik, *Frontkjemperne fra Møre og Romsdal 1940-1945*, s.22

150 Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s.47

6.2 Verving, budskap og avdelinger

Vervingen til Waffen-SS begynte offisielt med en tale av Quisling den 12. januar 1941, selv om planleggingen av verving av nordmenn til SS hadde foregått siden okkupasjonen startet.¹⁵¹ De norske frivillige som vervet seg rundt januar 1941, ble først og fremst plassert i Regiment Nordland. Regiment Westland og Regiment Germania skulle fylles av soldater fra andre germanske land, som Nederland og Flandern, og sammen utgjorde regimentene den kjente 5. SS-Division Wiking. Allerede kort tid etter rekrutteringen, oppstod det enkelte konflikter mellom nordmenn og SS. Fordelingen i regimentene var ikke alltid konsekvent, til tross for Quislings lovnader, og flere nordmenn endte dermed opp i utenlandske regimenter. For mange av disse var det nemlig viktig å tjenestegjøre samlet i avdelinger med så norskt preg som mulig.¹⁵² Enn så lenge måtte de norske soldatene nøye seg med regimentet de var plassert i.

De som vervet seg til divisjon Wiking ble tidlig utplassert i operasjon Barbarossa, den tyske invasjonen av Sovjetunionen, og mange av de norske frivillige kjempet både ved erobringen av russiske områder, og retretten mot Tyskland årene etter. Umiddelbart etter Tysklands invasjon av Sovjet ble Den norske legion opprettet, og vervearbeidet økte nå betraktelig i omfang. Propagandaen spilte fra nå av på anti-kommunistiske strenger, noe den nå brutte ikke-angrepspakten mellom Adolf Hitler og Josef Stalin tidligere hadde hindret for. Angrepet på det kommunistiske øst fikk entusiastisk mottakelse i nasjonalistiske, fascistiske og tysk-sympatiske kretser i hele Europa. Med opprettelsen av en nasjonal legion i Norge, en avdeling med et mer tydelig nasjonalt preg, ble terskelen for å verve seg betraktelig senket for mange nordmenn.¹⁵³ Terskelen for å faktisk kunne bli vervet ble også senket når man skulle rekruttere til de nasjonale legionene. Kravene her var mer moderate enn hos SS-Wiking, som på dét tidspunktet i stor grad var ute etter gutter de mente passet som «elitesoldater». Selv om fordelingen av makten over Den norske legion mellom SS og NS var noe diffus, var tanken i utgangspunktet at legionen skulle være under nasjonal ledelse og kontroll.¹⁵⁴ Men ettersom felttoget i Sovjetunionen ble mer langvarig og tapene større enn antatt, ble den i praksis underlagt Waffen-SS høsten 1941. Dette førte til at det nasjonale preget ble innskrenket, men soldatene i legionen fikk likevel ikke SS-medlemskap da opptakskravene som nevnt var lavere i legionen enn i Waffen-SS. Likevel ble legionærene sett på som en viktig bidragsyter i Himmler og SS' storgermanske visjon.

151 Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s.172

152 Ørjavik, *Frontkjemperne fra Møre og Romsdal 1940-1945*, s.23

153 Sørli, *Solkors eller hakekors*, s.65

154 Ibid. s.66

I januar 1941 var det rundt ti unge gutter fra Stange og Romedal som dro til frontkjemperkontoret på Hamar. De hadde hørt Quisling tale til folket om å la seg verve til Waffen-SS og det nyopprettede Regiment Nordland og om å kjempe mot den «evige uro- og krigsstifter» England.¹⁵⁵ Ikke bare manet Quisling til kamp *mot* England, men han la stor vekt på at de frivillige ville kjempe *for* å sikre Norges plass i et nytt, nasjonalsosialistisk Europa under Tysklands førerskap. De unge guttene som så opp til NS-føreren oppfattet maningen som spennende og forlokkende. «Jeg oppfordrer derfor alle unge nordmenn, som føler ansvar for fremtiden, til å tre inn i regimentet Nordland for skulder ved skulder med de tyske kamerater å gå åpent og aktiv inn for nyordningen i Europa og for det germanske forbund».¹⁵⁶ Blant de 25 undersøkte frontkjemperne var det 6 stk som vervet seg til Regiment Nordland, altså 24%, hvilket er en noe høyere andel enn i resten av landet, hvor totalt cirka 800 av 4500 frontkjemperne tjenestegjorde i dette regimentet, altså 17,7%.¹⁵⁷

Som i resten av landet var Den norske legion den avdelingen som så størst oppslutning blant de frivillige i Stange og Romedal. Ut fra de 25 undersøkte frontkjemperne, ser det ut til at 10 tjenestegjorde i DNL på et eller annet tidspunkt. Hvis vi antar at de 25 er representative for det totale antallet frontkjemperne fra Stange og Romedal, vil det si cirka 20 som tjenestegjorde i legionen. Flere av disse forlenget kontrakten etter at legionen ble nedlagt i våren 1943, og cirka halvparten av de lokale frontkjemperne i denne avdelingen ble overført til 23.

Panzergrenadierregiment «Norge».

SS-Skijegerbataljon Norge var en annen enhet som mange romedøler og stangesokninger vervet seg til. Det var hit den andre halvparten av de lokale legionærene ble overført. Selv om noen «nykommere» vervet seg rett til denne avdelingen, var de fleste lokale frivillige veteraner fra SS-Wiking eller Den norske legion. Skijegerbataljonens primære oppgave var å operere i Karelen i Finland, som et tiltak for å holde bolsjevikene unna Norden, og nordmennene som meldte seg var dermed i hovedsak drevet av den anti-kommunistiske idéen. I tillegg hadde mange som meldte seg en brorskapsfølelse overfor nabolandet Finland, samt sympati for finnene i forbindelse med vinterkrigen 1939-40.¹⁵⁸ Av de 25 undersøkte mennene, tjenestegjorde 5 stk fra Stange og Romedal her, hvilket vil si at cirka 10 stk totalt er sannsynlig, altså 20%. Lokalt sett gjør det SS-Skijegerbataljon til et forholdsvis populært tjenestested, sett i forhold til resten av landet, hvor det

¹⁵⁵ Hamar Arbeiderblad, «Hverving av norske frivillige mot England», 14.01.1941

¹⁵⁶ Ibid

¹⁵⁷ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s.85

¹⁵⁸ Ibid, s.109

blir anslått at cirka 500-700 nordmenn tjenestegjorde i denne avdelingen, cirka 10 prosent.¹⁵⁹

Tatt i betraktning at flertallet av frontkjemperne fra Stange og Romedal forlenget sine kontrakter frivillig, og ønsket seg videre i andre SS-avdelinger etter legionens oppløsning, kan dette tyde på at de fleste her var sterke i troen på den nasjonalsosialistiske ideologien, og at den anti-kommunistiske tankegangen sto svært sterkt her. Videre er det grunn til å tolke den forholdsvis store oppslutningen til SS-Wiking dithen, at flere hadde et forholdsvis radikalt tankesett i forbindelse med den nazistiske ideologien. Dette kan være en viktig faktor når det kommer til spørsmålet om hvorfor så mange fra Stange og Romedal vervet seg.

6.3 Alder og bakgrunn

Utover at den gjennomsnittlige norske frontkjemper var forholdsvis ung, var de frivillige en sammensatt gruppe av ulike individer. Vi finner frontkjemper som var skoleelever og studenter, de var bønder, leger og til og med noen prester, for å nevne noen eksempler. Disse kom fra hjem med god, stabil økonomi, eller de kom fra familier som levde under fattigrensa. Fra forskjellige hold i forskningen kommer påstander om at bønder og andre innen primærnæringene på bygdene var overrepresentert, mens andre mener det var selvstendig næringsdrivende, funksjonærer og ingeniører som var overrepresentert. Uansett ser det ut til at brorparten av de vervede tilhørte middelklassen. Videre ser det også ut til at verving til fronttjeneste i stor grad var et urbant fenomen, med opptil en fjerdedel av alle norske frivillige som oppga Oslo som hjemfylke.¹⁶⁰ Foruten Oslo så var østlandsfylkene Østfold, Buskerud og Hedmark også sterkt representert blant frontkjemperne.

Som nevnt er det generell enighet blant historikere at frontkjemperne var en ung gruppe. Forskjellige snittaldere blir brukt, men historiker Gunnar S. Sjøstad anslår i sin studie at snittalderen var 24,5 år.¹⁶¹ Hvor «ungt» dette er, kan man spørre seg, men det ser ut til at en liten gruppe som var adskillig eldre enn resten drar snittet opp, og at flertallet av de vervede var knappe 20 år. Flertallet av frontkjemperne fra Stange og Romedal ser ut til å ha vært svært unge. Regner vi alder ved utgangen av 1941, ser vi at 60% er under 25 år gamle. 16 mann var mellom 17 og 20 år. Ut fra tallene vi finner i Veums *Nådeløse nordmenn*, var det 15 soldater fra nåværende Stange kommune

¹⁵⁹ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s.102

¹⁶⁰ Ibid, s.112

¹⁶¹ Ibid, s.113

som falt. Aldersfordelingen stemmer overens også her, da 8 av de 15 falne var under 25 år gamle, altså cirka 53%. Hvis vi ser på alder samt avdelingen som de væpnede frivillige fra Stange og Romedal tjenestegjorde i, er tendensen at de fleste yngre var plassert i Waffen-SS og Den norske legion, mens brorparten av de eldre (over 25 år) tjenestegjorde i vaktstyrker som Hirdvaktbataljonen. Det totale antallet i vakttjeneste var riktig nok kun 4-5 stk.

Bakgrunnen til frontkjemperne i Stange og Romedal var ikke like variert som i resten av landet, til tross for at vi finner forskjellige yrkesrepresentasjoner her også. Som kjent var bondemiljøet overrepresentert blant NS-medlemmene, og det gjaldt også blant frontkjemperne. De fleste som vervet seg var enten bondesønner eller tilhørte bondemiljøet gjennom arbeidsforhold tilknyttet én eller flere gårder. Av de 14 frivillige fra Romedal, kom minst 12 stk fra større eller mindre gårder. Det vil si at over 85% av guttene her tilhørte bondemiljøet. I Stange lå andelen frontkjemperne tilhørende bondemiljøet noe lavere grunnet kommunens og Stange sentrums mer sentraliserte beliggenhet og større tilbud på arbeid utenfor landbruket. Men fortsatt var prosentandelen også her på over 80%.

En mulig tese kunne være at det var et flertall av mellomste- og yngstesønner på gårdene som vervet seg. Odelsgutten kunne bruke odal som unnskyldning for ikke å dra ut, mens brødrene ikke hadde noen unnskyldning for å holde seg hjemme. Dette ser derimot ikke ut til å være noen dominerende tendens for Stange og Romedal, da flere av frontkjemperne som har fått mest fokus i dette forskningsarbeidet var nettopp odelsgutter på familiegårdene, blant andre Knut Baardseth, Arne Mickelson og Knut Nøkleholm.

6.4 NS-medlemskap

Når det kommer til frontkjempernes bakgrunn og motiver for å melde seg til tysk tjeneste, må vi først og fremst se på deres forhold til Nasjonal Samling. Av de 51 navngitte soldatene, stod kun 19 av dem som medlemmer av partiet i medlemslistene, 3 fra Romedal og 16 fra Stange.¹⁶² Det vil si at 32 frivillige, ikke var oppført som medlemmer. Dette betyr derimot ikke at disse ikke var tilknyttet partiet på noen som helst måte. Utfra medlemslistene kan vi se at 6 av frontkjemperne fra Romedal som ikke var medlemmer, likevel hadde familie som var medlemmer av partiet. Det samme gjelder

¹⁶² Moshaug og Sande, «NS i Stange og Romedal», s. 203.

9 av frontkjemperne fra Stange. Dermed gjenstår 17 frontkjemper som tilsynelatende ikke hadde noen tilknytning til NS, 5 fra Romedal og 12 fra Stange. Av disse hadde totalt 5 dødd på fronten, så deres tilknytning til NS er vanskelig å vurdere.

Sigurd Sørliie skriver i *Solkors eller Hakekors* at «minst 80% av de krigsfrivillige sto som medlemmer av NS eller partiets ungdomsorganisasjon under hele eller deler av okkupasjonen».¹⁶³ Dette vil dermed si at opptil hver femte frontkjemper ikke var medlem av NS. I tilfellet med Stange og Romedal ser det ut til at vi finner vi litt andre tall. Kun 37,3 % av frontkjemperne fra Stange og Romedal stod som NS-medlemmer i medlemslistene som er brukt i denne studien. Inkluderer vi de som hadde nær tilknytting til partiet, men ikke stod som medlemmer i listene, blir tallet 66,6%. Tallet for frontkjemper som var NS-medlemmer er dermed noe lavere enn det som ofte regnes som snittet for resten av landet. Som nevnt er det sannsynlig at listene som er brukt i denne studien, i hovedsak Milorgs arrestasjonslister og Politidirektoratets Liste nr.1, kan være noe mangelfulle og preget av feil. Det er derfor vanskelig å bedømme nøyaktig hvor mange frontkjemper fra Stange og Romedal som var medlemmer av NS.

Til tross for mulig mangelfulle kilder, var det sannsynligvis færre frontkjemper som var NS-medlemmer her enn i resten av landet. Et spørsmål som jeg vil inkludere i dette kapitlet blir dermed: Hva var årsaken til at denne gruppen ikke-medlemmer fortsatt meldte seg frivillig til å kjempe på tysk side?

6.5 Kampen mot bolsjevismen

Ser man videre på motivene, er det også viktig å se på de individuelle årsakene til at de vervet seg. En slik mikroundersøkelse er naturligvis vanskelig å gjennomføre i dag, så vi må basere så mye som mulig på uttalelsene i landssviksakene etter de overlevende frontkjemperne. De dømtes forklaringer må nødvendigvis leses med kildekritisk holdning, da de fleste pyntet på sannheten, og regelrett løy, for å motta mildere dommer. Det ene og dominerende motivet mange forklarte seg med, var frykten for og hatet mot kommunismen. Dette motivet er det forøvrig ingen grunn til å betvile, da dette var et sentralt budskap i vervingspropagandaen under hele okkupasjonen etter juni 1941. Likevel må vi være kritiske, og anta at de aller fleste hadde flere og mer radikale motiver, enn

¹⁶³ Sørliie, *Solkors eller hakekors*, s.115

anti-kommunismen. Frykten for bolsjevikene, var svært utbredt blant hele den høyreorienterte delen av det norske folk, og videre et av NS' viktigste instrumenter å spille på. Knut Baardseth forteller i et videointervju etter krigen at «vi var i alle fall motiverte for at vi måtte se til å holde oss unna kommunismen og kommunismens vederstyggelighet. (...) Kommunismen var det verste. Og da Quisling oppfordret oss til å melde oss, syntes vi det var riktig. Det at Quisling kom med oppfordring var i seg sjøl en grunn til å melde seg.»¹⁶⁴ Da han her snakker om «vi» er det naturlig å tro at dette omhandler han og andre lokale gutter som meldte seg til fronttjeneste, da han rett før sitatet nevner tiden i NSUF i Stange. I kildene ser vi at flere av frontkjemperne fra Stange var medlemmer, eller tidligere medlemmer av NSUF, før de vervet seg. Dette kan tyde på at antipatien mot kommunismen var et viktig, og tungt vektlagt punkt i undervisningen og foredragene i NSUF lokalt. At det ble holdt egne vervemøter er høyst sannsynlig. Som nevnt tidligere forlenget flere av de lokale frontkjemperne sine tjenestekontrakter, og ønsket å fortsette kampen. Dette til tross for at det begynte å se dystert ut for de tyske militære styrker fra 1943 av. Dette indikerer at den anti-kommunistiske idéen stod svært sterkt blant guttene i Stange og Romedal. Mange herfra var villige til å kjempe mot kommunismen til siste slutt.

Det anti-kommunistiske motivet kunne også være et av de sentrale motivene for ikke-medlemmene som meldte seg til fronttjeneste, da fiendtlighet overfor kommunismen ikke nødvendigvis medførte NS-medlemskap, og var et utbredt fenomen også utenfor NS' ideologi.

6.6 Nasjonalistisk motiv

I likhet med de fleste NS-medlemmene, var det også for mange av frontkjemperne viktig å kjempe «for Norge». Mange så det som sin plikt å verve seg for å kjempe for, og bidra til, at Norge skulle oppnå en sterk og selvstendig posisjon i det kommende tyskdominerte Europa. Tross opplæring innen Waffen-SS med SS-ideologien som rammer, var det nasjonalistiske målet fremtredende hos de fleste, og i motsetning til kampen mot bolsjevismen gjaldt dette motivet fra første vervingsbølge i januar 1941. Flere så på den tyske invasjonen og okkupasjonen som en nasjonal krenkelse på norsk selvstendighet, og ønsket dermed å igjen «bli herrer i eget hus.»¹⁶⁵ Flere frontkjemper som ble intervjuet, selv under krigen, forklarte sine vervingsmotiver med nasjonalistiske årsaker: «For å sikre Norges fremtid i det nye Europa. Hvis vi heller ikke denne gangen i handling vil være med på

164 Memoar, «Knut Baardseth Del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

165 Sørli, *Solkors eller hakekors*, s.127

å holde bolsjevismen borte fra Norden, kommer vi til å bli regnet med som tusseladder og det vil selvsagt svekke vår stilling ved fredsslutningen.»¹⁶⁶ Her ser vi bevis på at det nasjonalistiske standpunktet ofte var nært tilknyttet det anti-kommunistiske. Knut Baardseth, en av de sentrale frontkjemperne og en viktig NS-skikkelse i Stange, skrev i sin dagbok før han dro ut i tjeneste: «Vi er jo alle til ut i fingerspissene besjelet av en fedrelands-kjærlighet som det skal letes lenge etter. Det er jo for Norge og ikke noe annet vi nå reiser ut som soldater.»¹⁶⁷ Også flere andre frontkjemper fra Stange oppga forklaringer som gikk i samme retning, så at den nasjonalistiske drivkraften var sterk her, kan ikke betviles. Ønsket om å kjempe for norsk selvstendighet, var også trolig et viktig motiv for de som ikke var medlemmer av NS.

6.7 Nasjonalsosialistisk sympati

Både anti-kommunismen og ønsket om nasjonal selvstendighet, var viktige motiver for de krigsfrivillige. Likevel var ikke disse politiske tankene utelukkende tilstede hos NS-folk og tyskersympatisører: disse drivkreftene var utbredt blant hele høyre-siden i norsk politikk. Hovedgrunnen til at det bare var cirka 4500 frivillige frontkjemper, var at det var få som vervet seg med mindre de også stilte seg bak den nasjonalsosialistiske ideologien.¹⁶⁸ Siden minst 66% av de frivillige fra Stange og Romedal var NS-medlemmer eller hadde nær tilknytning til partiet, er det sannsynlig at samtlige av disse næret en sympati med nasjonalsosialismen. Dette kommer tydeligst frem hos de rundt 10 frivillige som vervet seg til SS-Wiking tidlig i 1941. At disse satt inne med anti-kommunistiske tanker, er svært sannsynlig, men anti-kommunismen var ikke en del av vervingspropagandaen på dette tidspunktet, så dette motivet er ikke egnet til å forklare hvorfor disse første frivillige vervet seg. SS-budskapet om et germansk-dominert Europa, antyder derimot at den nasjonalsosialistiske ideologien, og til og med den pangermanske visjonen, var en viktig drivkraft for de frivillige, spesielt de som vervet seg vinteren og våren 1941.

6.8 Ikke-ideologisk motiv

Den antibolsjevistiske kampen tyskerne la opp til, var for de fleste kollaboratører, en forlokkende måte å delta i den pågående historiske krigen på. En annen faktor som også overbeviste mange til å

166 Aftenposten, «Hvorfor jeg har meldt mig til Den norske Legion», 07.07.41. Hentet fra Sørliens *Solkors eller Hakekors*, s.127

167 Sørli, *Solkors eller hakekors*, s.128

168 Ibid, s.129

dra ut i tysk tjeneste, var ikke ideologisk eller politisk betinget i det hele tatt. Det var nemlig ikke alltid den anti-kommunistiske eller nasjonalsosialistisk faktoren var sterk nok til å få den enkelte unge nordmann til å trå over terskelen og melde seg som frivillig til krigstjeneste. Det måtte en ikke-ideologisk motivasjonsfaktor til. Her kom eventyrlysten ofte inn. Krigstjeneste var for mange en unik mulighet til å reise ut i verden og oppleve noe nytt og mer eksotisk, enn det trauste livet på landsbygda i Norge. NS og propagandaapparatet kjente godt til de unge menn sin eventyrlyst. De var derfor målbevisste i romantiseringen av frontsoldatlivet og kameratskapet som oppstod ved fronten i en krig. Motivet eventyrlyst kan sees i sammenheng med påvirkningen de tyske soldatene hadde på de norske guttene. Uniformering med feltuniform, ridestøvler og stålhjelm kunne se forlokkende ut og gi store tanker og drømmer.

Det var ikke bare det romantiserte soldatlivet som lokket guttene. Man fikk også ta del i et historisk oppgjør, som i århundrer ville være emner i samtaler og historier.¹⁶⁹ Selv om dette virket forlokkende på unge, eventyrlystne gutter og denne faktoren i utgangspunktet var ikke-ideologisk, var trolig flesteparten av de som ble påvirket allerede NS-relatert og tyskersympatisører. Disse var naturligvis i enda større grad mottakelige for propagandaens romantisering av krigstjenesten på fronten, og ønsket i større grad å utfolde sin gryende eventyrlyst for å kjempe for Hitler.

Det er sannsynlig at eventyrlystmotivet ofte gjaldt de yngre soldatene. Disse var kanskje nylig ferdig med skole og hadde bodd hjemme hele livet. Ungdom fra Stange og Romedal som aldri hadde sett annet enn skog og jorder, satt trolig inne med en yrende lyst til å oppleve verden. Det er også naturlig å tro at frontkjempere som ikke hadde tilknytning til NS, i stor grad var påvirket av denne faktoren. I landssviksakene til frontkjemperne fra Stange og Romedal som her er undersøkt, ser det ut til at dette kan være tilfelle, da andre motiver er vanskelig å lese ut fra deres forklaringer. Videre er eventyrlystmotivet også en del av forklaringen for de fleste som var ideologisk orientert og overbevist.

I nær sammenheng med eventyrlysten, kan man også se et annet motiv: den militære fascinasjonen. Flere av de undersøkte landssviksakene viser at mange av guttene som dro ut i soldattjeneste generelt var interessert i det militære. En slik faktor kan sees som en underkategori av

169 Sørli, *Solkors eller hakekors*, s.137

eventyrlysten, men mange var relativt spesifikke på at det var det militære de var interesserte i.¹⁷⁰ Arne Mickelson fra Stange forklarte sin innmeldelse i Waffen-SS tidlig februar 1941 at han hadde en «forkjærlighet for det militære.»¹⁷¹ Det ser ut til at dette var et utbredt motiv i Stange og Romedal, både blant de som var ideologisk overbeviste, og de som ikke hadde tilknytning til NS.

Waffen-SS' primære mål var hele tiden å verve frivillige på et ideologisk grunnlag, men for å utvide propagandaens nedslagsfelt, tok de i bruk lovnader om materielle og karrieremessige fordeler.¹⁷² Da rekrutteringen startet vinteren 1941, ble de som vervet seg til SS-Wiking garantert at de kunne tre tilbake til sine tidligere stillinger etter dimittering. Om man tjenestegjorde i ett år ville man få fordeler og retter til jobb i statsapparatet hjemme eller befalsutdannelse i Waffen-SS. Videre var også lovnader om tysk statsborgerskap og artiumsvitnemål ved avbrutt skolegang, en del av lokkemethodene. De mest relevante materielle lovnadene det er naturlig å se nærmere på i denne sammenhengen, er de som angikk jordbruk. De som tjenestegjorde aktivt, hadde rett på gårdseiendommer i Øst-Europa, og for guttene fra bondemiljøet, som ikke hadde noen odelsrett som holdt dem hjemme, kunne dette virke forlokkende. Fra SS' perspektiv var dette et viktig trekk for å sikre germansk bosetting i den østlige delen av det kommende storgermanske riket. Disse lovnadene ble i størst grad forespeilet de som meldte seg tidligst, til SS-Wiking, siden det ikke ser ut til at de vervede i legionen skulle få tilsvarende goder. Likevel var oppslutningen til Den norske legion spesielt stor, sammenliknet med resten av okkupasjonstiden. Slike karrieremessige og materielle goder var derfor ikke i noen overbevisende grad utslagsgivende for oppslutningen. Likevel er det sannsynlig at for flere av dem som meldte seg i Stange og Romedal, så var dette faktorer som gjorde terskelen lavere. Jostein Berge fra Ottestad var en av disse. Om det var en dominant årsak til hans frivillige tjeneste i Waffen-SS, er lite trolig, men han hadde sannsynligvis stor tiltro til det fremtidige germanske landbruket i Øst-Europa. Berge var odelsgutt på Kåterud gård, og faren var NS-medlem fra 1933. Sommeren 1943 meldte han seg til Germansk Landtjeneste, og jobbet på flere gårder i det okkuperte Polen. Germansk Landtjeneste var en institusjon etablert av SS og administrert av NSUF-leder Axel Stang. Landtjenesten hadde det formål å bidra i koloniseringen av Øst-Europa, og sikre den germanske ekspansjonen østover.¹⁷³ Slik sett kan man se dette landbruksmotivet som transparent og nært forbundet med den germanske og nasjonalsosialistiske tankegangen.

170 Rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, 3.5.46, L-sak mot Arne Mickelson og Asbjørn Filseth

171 Ibid.

172 Sørli, *Solkors eller hakekors*, s.138

173 Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s.321

Et annet motiv som blir representert gjennom Jostein Berge, var vervingen til krigstjeneste som fluktreaksjon. Ett år etter at han meldte seg til Germansk Landtjeneste, returnerte han til Norge, og opplevde helt andre forhold hjemme i lokalsamfunnet nå enn da han reiste. Mens Jostein var borte hadde de allierte gått i land i Normandie og skaffet seg fotfeste på det europeiske fastlandet. Tyskerne kjempet nå på flere fronter og situasjonen så stadig mørkere ut for den tyske militærmakt. Krigssituasjonen gjenspeilet seg også i lokalsamfunnet, hvor NS-sympatisørene stadig opplevde større aggresjon og isolasjon fra resten av befolkningen. «Vi ble hetset og isolert av alle vi kjente. Jeg syntes det var tungt og ville bare komme meg vekk. Vi var mange som dro i denne perioden, flere av dem kjente jeg. Vi ville sammen med våre egne ved fronten, jeg ville til Finland».¹⁷⁴ Berge vervet seg så til SS-Skijegerbataljon Norge, men da finnenes fredsavtale satte stopper dette ble han plassert i SS-Polizei-Schijäger-Batallion 506 for å jakte på norske motstandsmenn. Dette fluktmotivet gjelder sannsynligvis de fleste av «attpåklattene» i Stange og Romedal, som vervet seg for første gang i 1944 og 1945. Det var ikke mange av disse, men motivet kan også gjelde for mange av de som vervet seg for andre og tredje gang. Da lokalbefolkningen isolerte og hetset de frivillige og deres familie, var terskelen lav for å verve seg igjen og flykte fra isolasjonen.

6.9 Sosialt miljø

I små lokalsamfunn der «alle kjenner alle», er det nesten ikke til å unngå at sambygdingers handlinger er noe alle får med seg. Som vi har sett, var sosiale og geososiale forhold en viktig faktor ved oppslutningen til NS i Stange og Romedal. Dette gjaldt i stor grad for den lokale oppslutningen til frontkjempersaken også. Var det en sentral person som handlet på ett vis, var det ikke lenge før flere som delte de samme tanker og idéer gjorde det samme. Slik var det også med vervingen til fronttjeneste. Som vi så, var flertallet av de vervede under 25 år gamle, og det er derfor fornuftig å tro at flertallet av disse kjente hverandre gjennom skole, idrett eller andre sosiale sammenhenger. Av de 25 frontkjemperne, hvis krigsdeltakelse har blitt nærmere undersøkt til denne oppgaven, var det som nevnt 6 gutter som vervet seg til SS-Wiking i januar og februar 1941. Disse guttene var mellom 18 og 22 år. Minst 5 av dem var bondesønner på større gårder i Stange, og tilhørte slik sett samme miljø, i tillegg til å trolig være skolekamerater. «Det var mange i nærmiljøet som meldte seg, det var det absolutt, stor tilslutning til den linja her i distriktet. Venner og kjente. Det var miljø for det» fortalte Knut Baardseth, en av guttene i Stange, som vervet seg først.¹⁷⁵ I tillegg til å være først ute med å verve seg, var naturligvis disse pionerene også svært ivrige i NS-tjenesten ellers, og

174 Brenden og Veum, *De som falt*, s.169

175 Memoar, «Knut Baardseth Del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

delte de fleste visjoner ved den nasjonalsosialistiske ideologien. Denne sosiologiske forklaringen kan sannsynligvis ha medvirket til vervingen av ikke-medlemmer, da brorparten av de vervede som ikke var NS-medlem ser ut til å tilhøre samme sosiale miljø, som de andre frivillige.

Unge gutter fra bondemiljøet var altså overrepresentert blant de lokale frivillige. Svært mange var bondesønner på storgårder som lå i umiddelbar nærhet av hverandre. Flertallet var enten NS-medlemmer eller nært tilknyttet til partiet gjennom familie, og var i cirka samme alder. Flere var NSUF-medlemmer i samme ungdomslag, klassekamerater eller bare bekjente. Basert på alder og bakgrunn er det stor grunn til å tro at flertallet av de vervede fra Stange og Romedal, trolig i størst grad førstnevnte, var hver sin del av et større miljø, og at disse på mange måter påvirket hverandre. For de frivillige fra Romedal, ser det ikke ut til at denne faktoren hadde like stor påvirkning her, da både alder, bakgrunn og geografisk bosted var mer spredt enn i nabokommunen. Siden brorparten av frontkjemperne var nettopp fra Stange, 37 mot 14 fra Romedal, må man tolke denne sosiale faktoren som en av de viktigste i denne oppgavens sammenheng. Jeg vil derfor redegjøre for tre av de mest sentrale frontkjemperne fra Stange, som meldte seg samtidig, var ivrige nazister utenfor krigstjenesten, og var sentrale for påvirkningen og vervingen innad i miljøet.

6.10 Knut Baardseth – NSUF-leder og frontkjemper

En som trolig stod bak påvirkningen på, og vervingen av, en stor del av de lokale frivillige, var lagfører-sønnen Knut Baardseth. Knut ble født den 2. desember 1922, og vokste opp på Guåker søndre, like utenfor Stange sentrum. Han var sønn av tidligere omtalte lagfører Aksel Baardseth. Da krigen kom til Norge, og Knut gikk på gymnaset, hadde han allerede vært medlem av NS ungdomsfylking i 4 år. Han ble tidlig aktiv i Stange NSUF, som både lagleder og økonomileder, og ble medlem av Rikshirden 25. februar 1941. Videre var han kommisjonær for NS-bladet «Fritt Folk», medlem av Bondelauget i Stange, samt medlem av Norsk-Tysk Selskap.¹⁷⁶ Under russeraksjonen i 1942, var Knut deltakende i jakten på krigsfangene og deres lokale sivile hjelpere, dog uten nevneverdige resultater. Utover disse medlemskapene og vervene, ble han funnet skyldig i en rekke angiverier i løpet av 1941 og 1942.¹⁷⁷ Selv om Baardseth var en sentral skikkelse i det lokale NS og deres aktivitet, skulle hans mest nevneverdige virke under krigen derimot bli som frontkjemper i Waffen-SS. Knut meldte seg først til fronttjeneste i Regiment Nordland i SS-Wiking i januar 1941, men ble ikke tatt opp, grunnet ikke tilfredsstillende resultater i legeundersøkelsen. Til tross for å ikke ble tatt opp i SS-Wiking, var motivasjonen den samme. Han meldte seg så til Den

¹⁷⁶ Rettsbok for Sør-Hedmark herredsrett, 25.9.46, RA, L-sak Knut Baardseth og Jørgen Stensbye

¹⁷⁷ Ibid.

norske legion i 1942 og ble sendt til Østfronten den 17. november samme år.¹⁷⁸ Her tjenestegjorde han i både DNL og Regiment Norge fram til 9. april 1945, da han ble tatt som krigsfange av allierte styrker, og satt i både amerikansk og britisk fangenskap i flere måneder etter krigen i Europa var over.

Årsakene til Knut Baardseths NS-medlemskap og fronttjeneste har én overordnet forklaring: den nazifiserte familien. Faren hadde vært medlem i Fedrelandslaget og Bondelaget i mellomkrigstiden¹⁷⁹, ble medlem av Hamar NS-lag i 1933, og han initierte selv opprettelsen av Stange NS-lag i 1934. Knut hadde dermed under store deler av oppveksten vært under sterk nasjonalistisk påvirkning av sin far. Som nevnt ble Knut medlem av NSUF i 1934, i en alder av 12 år, og dette ble vektlagt under hans rettsak i 1946. Baardseth selv ytret i et videointervju i 1995 at motivet for hans, og farens, iherdige NS-aktivitet, var frykten for, og hatet mot, kommunismen. Om dette ene og alene var årsak i Baardseths tilfelle, er lite trolig, men at det var en viktig motivasjon, er sikkert: «Kamp mot kommunismen var hele tiden poenget for oss. Som unge lærte vi at kommunismen var styggedom. Det var årsaken til medlemskap i Nasjonal Samling. Motivet mitt for å melde meg til krigstjeneste på Østfronten var for å sloss mot kommunismen».¹⁸⁰ I samme intervju fra 1990 forteller Baardseth videre at de (han og kona Kirsten, datter av Ole J. Lie) trodde på det standpunktet de tok under krigen, og gjorde det «for så vidt i dag også».¹⁸¹

I det omtalte intervjuet i HA kommer det også fram at Baardseth var på tysklandstur i 1938, arrangert av en tysk mann bosatt i Norge, som arrangerte turer for norsk skoleungdom. Her fikk Baardseth et positivt inntrykk av Tyskland under Hitlers styre, med lav arbeidsledighet og «vennlige folk med god oppdragelse». Denne turen betydde mye for Knut «i synet på Tyskland og NS-medlemskap».¹⁸² Som følge av Baardseths tjeneste på fronten, og agitasjon i det lokale NS-miljøet, ble han dømt til 4 års tvangsarbeid i Sør-Hedmark herredsrett. Som nevnt ble hans unge alder og familiære påvirkning tatt i betraktning i retten, og er dermed skyld i den forholdsvis milde dommen. I forbindelse med Knut Baardseths nazistiske overbevisning, bør det også nevnes at han lenge var aktiv i Institutt for okkupasjonshistorie (INO), hvilket stort sett besto av tidligere NS-medlemmer. Hele resten av sitt liv jobbet han for å bidra med en korrekt historisk vurdering av okkupasjonsårene, og for å bli kvitt landsforræderstempelet som han, og andre frontkjempere og

178 Rettsbok for Sør-Hedmark herredsrett, 25.9.46, RA, L-sak Knut Baardseth og Jørgen Stensbye

179 Memoar, «Knut Baardseth Del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

180 «Vi i NS ønsket ikke tyskerne hit», Hamar Arbeiderblad, 07.04.1990

181 Ibid.

182 Ibid.

NS-medlemmer, fikk etter krigen.¹⁸³

Knut Baardseth var dermed gjennom tiden i NSUF, vervene i det lokale NS-laget, og i kraft av å være odelsgutt på en geososial sentral gård i kommunen, en viktig foregangsmann for NS' og frontkjempenes sak. Han var en svært synlig skikkelse i det kollaborative ungdomsmiljøet og var slik trolig en av de viktigste ververne til Waffen-SS i Stange. Det var et stort nasjonalt og nazistisk nettverk i Stange, og det at han og andre kamerater meldte seg til frivillig krigstjeneste allerede i januar 1941, kan ha virket overbevisende for flere gutter i samme miljø i kommunen.

6.11 Knut Nøkleholm – frontkjemper og Sipo-mann

En annen unggutt som var en ivrig agitator både for NS og frontkjempersaken, var Knut Nøkleholm. Han ble født i 1923 på Huse gård i Stange, og var allerede i ung alder en framtrедende skikkelse i det nasjonalistiske miljøet på Stange. Han meldte seg inn i NSUF i september 1940, og ble tatt opp i partiet i desember 1942. Nøkleholm var en av de første som så store muligheter i krigsdeltakelsen, og meldte seg frivillig til Regiment Norge vinteren 1941, etter å ha blitt overbevist av Josef Terbovens tale og Quislings opprop til fronttjeneste.¹⁸⁴ Oppholdet i SS-Wiking ser derimot ikke ut til å inneholde mye fronttjeneste i Nøkleholms tilfelle, da kildene ikke inneholder noe info om fronttjeneste i denne perioden. Videre tjenestegjorde han som grensepolitikonstabel en periode rundt påsken 1942, og at han var troppsfører i Førergarden allerede i februar samme år. Likevel er det faktum at han vervet seg til krigstjeneste på et så tidlig tidspunkt nok til å tolke hans motiver i en viss retning. Han var klar på at han ville kjempe den militære kampen for Tyskland. Troppsførerstillingen i Førergarden hadde han fram til oktober 1942, da han igjen vervet seg, denne gang til Den norske legion, og kjempet på Leningradfronten som en del av 1. SS-politikompani, fram til september 1943.¹⁸⁵

I rettssaken mot Nøkleholm kommer det også frem, at han tjenestegjorde i Ersatzkommando i Oslo, i tillegg til å frivillig utføre tjenester for Sipo på Victoria Terrasse sommeren 1943. Da dette i teorien var mens han var på fronten, betyr det trolig at han var på midlertidig permisjon for å tjenestegjøre for SS i Norge. Det er dermed åpenbart at Knut Nøkleholm var en svært agiterende stangesokning når det kom til NS' og SS' saker. Allerede før han dro til Leningradfronten, gjorde han seg svært bemerket lokalt i distriktet rundt Stange. Flere av hans handlinger forskrekket selv de

183 «Vi i NS ønsket ikke tyskerne hit», Hamar Arbeiderblad, 07.04.1990.

184 Rapport til Hamar politikammer, 22.6.45, RA, L-sak Knut Nøkleholm

185 Siktelse, Hamar Politikammer, 29.3.47, RA, L-sak Knut Nøkleholm

ledende NS-skikkelsene i kommunen. Mens han var troppsfører i Hirten misbrukte han den innbilte makten som fulgte med vervet, hvilket gikk hardt ut over enkelte sambygdingar. En sen julikveld i 1942, var Nøkleholm ute og vandret i Stange sentrum og fikk det for seg at flere gutter drev baksnakking av ham og gjengen med NS-gutter han hadde med seg. Enkelte av disse sivile guttene ble kraftig trakassert av Nøkleholm, som utførte vold med harde knyttneveslag, og truet enkelte til å melde seg inn i NS og Den norske legion. Andre ble også tvunget til å drikke sølevann med ekskrementer og rope «Heil og Sæl, Knut Nøkleholm!». ¹⁸⁶ Videre var han involvert i flere voldsaksjoner på Hedemarken, blant annet i Hamar hvor det endte med at Nøkleholm skjot en mann i ryggen med pistol.

Da Nøkleholm ble dimittert fra fronttjenesten i Den norske legion, tok han over stillingen som Hirdidrettsleder i Hedmark og Oppland. Denne stillingen hadde han fra desember 1943 til februar 1945. Sommeren 1944 var han også involvert i voldelige avhør på Hamar kretsfengsel. Han bistod dermed Sipo ved flere anledninger, både i Oslo og lokalt. I oktober 1944 søkte han medlemskap i Germanske SS Norge, men om denne søknaden ble godkjent, er uvisst. ¹⁸⁷ At han i det hele tatt ønsket seg inn i GSSN er forklaring på at han stilte seg bak den nazistiske, og kanskje til og med pangermanske, ideologien. Motivasjonen til å bistå SS var i stor grad til stede.

Knut Nøkleholms aktivitet for NS og den tyske okkupasjonsmakten, var mangfoldig, og flere av vervene og tilfellene må tolkes i en ideologisk motivert retning. Han hevdet selv at han ikke var politisk interessert, men at han hadde en fascinasjon for uniformer og det militære. ¹⁸⁸ Dette var nok en faktor som bidro hans verving til fronttjeneste, men hans tjeneste for SS, NS og Hirten, må det tolkes dithen at han var overbevist nazistisk motivert, og delte de fleste av både NS og SS' verdier og holdninger. Hans forklaring på deltakelsen på våpenkurset i Tyskland, var at denne militære avdelingen skulle danne grunnstammen i en ny norsk hær, et nasjonalistisk motiv. ¹⁸⁹

Den frivillige vervingen i januar 1941, kan man se som et ønske om å kjempe militært mot Storbritannia, som på det tidspunktet var den primære fienden, sett med nazistenes øyne. At han også meldte seg til tjeneste i Den norske legion, er et tegn på at han også var anti-kommunist. Knut Nøkleholms motiver kan dermed sees som en blanding av omtrent samtlige av de ovenfornevnte motivene i dette kapittelet. I tillegg til å være svært aktiv i tjenesten for Tyskland og NS, ser det ut

¹⁸⁶ Siktelse, Hamar Politikammer, 29.3.47, RA, L-sak Knut Nøkleholm.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Egenerklæring, udatert, RA, L-sak Knut Nøkleholm

¹⁸⁹ Ibid.

til at han også var aktiv «utenfor»: flere nevner nemlig Nøkleholm som en person som drev aktiv verving av lokale frivillige i Stange, og han var en sentral person i det unge bondemiljøet i kommunen. Blant kompisene i det jevngamle miljøet, ser det ut til at han var en av de som gikk mest inn for frontkjempersaken og var trolig en viktig bidragsyter for at så mange fra dette miljøet vervet seg til krigstjeneste. Det er viktig å poengtere at mottakerne av denne type overbevisning og press, må ha hatt et grunnlag for å akseptere denne nazistiske ideologien. Ut fra det forholdsvis høye antall krigsfrivillige fra det unge bondemiljøet i Stange, kan man anta at disse unge guttene hadde nettopp det.

6.12 Arne Mickelson – nazisten i kompisgjengen

Arne Mickelson ble født 29. mai 1920, og var odelsgutt på Skjelve gård i Stange. Mickelson var eldst i en søskenflokk på 9, og kom fra en familie der omtrent alle var NS-medlemmer, men Arne selv var den mest iherdige. Han meldte seg inn i partiet i desember 1940 sammen med 4 av sine brødre, og kun en måned senere reiste han til frontkjemperkontoret og meldte seg til tjeneste i Regiment Nordland.¹⁹⁰ I rettssaken opplyser Mickelson at det var Knut Nøkleholm som vervet ham, både til medlemskap i NS og krigstjeneste for Waffen-SS.¹⁹¹ Mickelson ble sendt til fronten i juli 1941, kun få dager etter igangsettelsen av operasjon Barbarossa, og kjempet under slaget ved Kiev. I mars 1942 ble han skadet og lå på lasarettet bak fronten fram til august samme år, da han ble sendt til straffeleiren Danzig-Matzkau, hvor han tjenestegjorde som fangevokter. Da han ble dimittert i januar 1943, dro han tilbake til Norge og meldte seg umiddelbart inn i Germanske SS Norge. SS' radikale virkelighetsoppfatning hadde tydeligvis gjort et positivt inntrykk på Arne Mickelson, da han rett etter frontsoldattilværelsen i SS, meldte seg til organisasjonens norske avlegger, som stod for en av de mest radikale tolkningene av nasjonalsosialismen. Det fremgår også av *Liste nr. 1* at den ene av Arnes brødre også meldte seg inn i organisasjonen sammen med broren. I forbindelse med GSSN-medlemskapet, deltok Arne på våpenopplæring og ideologisk skole på Kongsvinger, våren 1943 og sommeren 1944. Han tok også troppførerkurs våren 1945. Om han ble utnevnt som troppsfører i GSSN, kommer ikke frem i Mickelsons landssviksak, men ifølge *Liste nr. 1* innehadde han denne stillingen.¹⁹²

I dokumentene i landssviksaken, kommer det fram opplysninger angående en russeraksjon høsten 1943. Tidligere i denne oppgaven har jeg redegjort for russeraksjonen våren og høsten 1942, men at det var enda en russeraksjon et år etter, var hittil ukjent. Slike opplysninger finnes heller ikke i

190 Rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, 03.05.1946, RA, L-sak Arne Mickelson og Asbjørn Filseth

191 Ibid.

192 Solberg (red), *Liste nr. 1*, s.483. Faksimile opprinnelig utgitt av Politidirektoratet, Stockholm 1945

andre relevante landssviksaker. Dette tyder på feilinformasjon. Selv om «høst 1943» står nevnt i flere individuelle dokumenter, er det trolig Mickelson som husker feil eller det kan være en skrivefeil som har spredd seg videre i rettsprosessen. Det som derimot kan være tilfellet, er at Mickelson var med på den omtalte russerjakten høsten 1942, mens han var på permisjon fra vakttjenesten ved Danzig. Mickelson ble kontaktet og bedt med av lensmann Oppegaard, og var deltakende i arrestasjonen av minst én person.¹⁹³

Ved siden av at Mickelson var ideologisk overbevist, og stod inne for både den nasjonalsosialistiske og pangermanske tankegangen, var det også et par andre motiver som var viktige for hans agitasjon for NS og krigsdeltakelsen på Østfronten. Først og fremst forklarte han vervingen til Waffen-SS med at han var svært fascinert og interessert i det militære, i uniformer og våpen.¹⁹⁴ Videre ser det ut til at Skjelve gård ble drevet av en lite arbeidsom far, som hadde stor gjeld. At familiegården var i ferd med å forfalle, samt at familien erfarte en vanskelig økonomisk situasjon, kan ha bidratt til at Mickelson ønsket seg vekk.

Allerede før Mickelson meldte seg inn i NS og til fronttjeneste, ble han omtalt som nazist, og ble kalt dette blant annet av kompisene sine. I sin forklaring i rettssaken fortalte han at dette også var et motiv, at siden han allerede ble kalt for nazist kunne han like gjerne melde seg inn.¹⁹⁵ Basert på informasjonen her er det sannsynlig at Mickelsons tidlige agitasjon og verving, var til inspirasjon for andre kameraters innmelding i Nasjonal Samling, og verving til krigstjeneste.

6.13 De falne

Av omkring 4500 nordmenn som vervet seg frivillig til fronttjeneste, var det mellom 800 og 900 som falt. Av disse var 162 i 5. SS-Division Wiking, 180 i Den norske legion, 174 i 6. SS-Gebirgs-Division Nord, hvor SS-Skijegerbataljon var en underavdeling, og 202 i III SS-Germanische Panzerkorps, som 23. Panzergrenadierregiment «Norge» var en del av. Ytterligere cirka 100 falne, var fordelt på diverse mindre avdelinger.¹⁹⁶ Totalt sett var dermed tapsprosenten på landsbasis cirka 18 prosent. I Stange og Romedal er det dokumentert at 15 frontkjempere døde på Østfronten som følge av krigshandlinger, 11 fra Stange og 4 fra Romedal. Av de lokale falne tjenestegjorde to i SS-Wiking, fire i SS-Skijegerbataljon, fem i Den norske legion og 4 i Regiment Norge. Med totalt 51 frontkjempere herfra var tapsprosenten dermed over 29%, med 29,7% i Stange og 28,6% i Romedal. Her er det igjen viktig å påpeke at minst 3 lokale frivillige aldri så fronten i sine

193 Rapport til Hamar Politikammer, 13.06.45, L-sak Arne Mickelson og Asbjørn Filseth

194 Rettsbok for Sør-Hedmark Herredsrett, 03.05.1946, L-sak Arne Mickelson og Asbjørn Filseth

195 Ibid.

196 Brenden og Veum, *De som falt*

soldatkarrierer, da de ble plassert i vaktbataljoner, og aldri gjorde tjeneste i noen frontavdeling. Hvis vi utelater disse vaktsoldatene, og herunder benytter den mer anvendte og snevrere betydningen av begrepet frontkjemper, vil 15 falne av 48 frivillige utgjøre hele 31,2% falne. Ifølge Baardseth-lista var det ytterligere enda en frivillig som mistet livet. Harald Hansen falt i april 1945, hvilket skjedde etter siste utgivelsen *Birkebeineren* som for meg er tilgjengelig, så dette dødsfallet kan ikke bekreftes empirisk.¹⁹⁷ Likevel er dette nokså troverdig, så antall falne bør kunne heves til 16. Med 16 falne på 48 soldater på Østfronten, gir dette en prosentandel på 33,3%. Hva kan forklare disse høye tapstallene?

Noen spesifikke årsaker som lå til grunn i disse høye tallene, er vanskelig å finne i kildematerialet. Det er derimot noen faktorer som kan være sannsynlige. Først og fremst kan det være den banale årsaken at de frivillige her var mer «uheldige» enn det som var vanlig for de andre norske frivillige. Kanskje var det at flere av de fiendtlige kulene og granatene traff nettopp de unge guttene fra Stange og Romedal, enn andre. En annen nærliggende årsak, og den mest sannsynlige i så måte, kunne være at de kompaniene og troppene som de lokale guttene hadde blitt plassert i, opplevde mer direkte strid og væpnet kontakt enn andre. Man kan dermed tenke seg at kampviljen og iveren etter å delta i direkte krig var svært tilstedeværende blant ungguttene i det nazistiske miljøet i Stange og Romedal. Basert på tidligere omtalt informasjon, er dette sannsynlig. Om man ser på avdelingene de aktuelle frontkjemperne tjenestegjorde i, var dette avdelinger som var vitne til mye kamphandlinger, og var slik svært utsatt. Vi kan også se at det var svært mange som vervet seg to, og enkelte hele tre ganger, altså var iveren etter å kjempe ansikt til ansikt med fienden åpenbart tilstede.

Denne type faktor, en slags brutalitet og militær aggresjon, kombinert med en yrende nazistisk, eller i det minste antikommunistisk, overbevisning, får man trolig den beste forklaringen på de lokale frivilliges offervilje, og til slutt bøting med livet. Med tanke på at det var mange lokale gutter som tjenestegjorde i to eller flere avdelinger, kan dette naturligvis ha en sammenheng med det store tapstallet. Ellers i landet var kanskje tendensene annerledes, at når man hadde tjenestegjort ut kontraktstiden og ble dimmitert fra soldattjenesten, så dro man gjerne hjem og var fornøyd med egen «innsats».

En siste faktor som bør nevnes, er at det kan ha vært enda flere frontkjemper fra de to nabokommunene enn hittil dokumentert. Med tanke på at kun 45 av de 51 frivillige stod nevnt i

¹⁹⁷ Baardseth-lista, Excel-dokument gitt til meg av Terje Emberland

Birkebeineren, og at ytterligere 6 gutter ble lagt til etter å ha undersøkt forskningsmaterialet og kildene, kan det være mulig at det fortsatt er enkelte navn som har gått tapt eller som er vanskelige å finne. Det er her viktig å nevne at disse «nye» navnene gjaldt både soldater i vaktbataljonene og soldater som tjenestegjorde i avdelinger som deltok på Østfronten. Skal tapsprosenten for Stange og Romedal nærme seg landsgjennomsnittet på 18%, så må antall frivillige herfra være på over 80 soldater. At 30 navn har forsvunnet fra kildene, er lite sannsynlig. Dekkhistorier som skjuler 30 gutter og deres historier, er umulig å konstruere i et lite og gjennsiktig bygdesamfunn, som i Stange og Romedal. Likevel er det tenkelig at 51 frontkjemper kan være et ufullstendig tall, men trolig er det ikke langt fra sannheten. Antallet 51 allerede er veldig høyt, sammenliknet med resten av landet.

6.14 Oppsummering

Da vervingen til fronttjeneste begynte i januar 1941, var det 10 gutter fra Stange og Romedal som meldte seg til SS-Wiking. De ble satt inn på fronten under invasjonen av Russland. Omtrent 20 lokale gutter vervet seg til den nye nasjonale legionen. 10 gutter vervet seg til Skijegerbataljonen, enten ved å bli overført fra legionen eller ved direkte verving. De siste 11 frontkjemperne vervet seg til andre avdelinger, som Regiment Norge og Hirdvaktbataljonen. Da det var mange av de lokale soldatene som forlenget kontraktene og vervet seg flere ganger, tyder dette på en utbredt og sterk nazistisk overbevisning.

I samsvar med resten av landet, var flertallet av frontkjemperne fra Stange og Romedal unge. 60% var under 25 år og 16 gutter var mellom 17 og 20 år. Det er også tydelig at flertallet av frontkjemperne herfra, tilhørte bondemiljøet.

Cirka 80% av de norske frivillige var samtidig medlemmer av NS, men dette tallet var noe lavere i Stange og Romedal. I medlemslistene stod kun 19 som medlemmer. Basert på at listene kan være mangelfulle, var trolig tallet høyere, og det var ytterligere 15 som stod i nær tilknytning til partiet. Ut fra listene var det dermed cirka 66% som var NS-medlemmer eller var tilknyttet NS, gjennom familiære forhold. Uansett totalt antall, var tallet frontkjemper som var NS-medlemmer, relativt lavt.

Den mest utbredte forklaringen de dømte frontkjemperne la fram etter krigen, var anti-kommunismen. Anti-kommunismen var etter juni 1941, en sentral del av den nazistiske ideologien. Kampen mot bolsjevismen ble vektlagt under møtene i det lokale NSUF, hvor mange av dem var, eller hadde vært medlemmer, og de fleste frontkjemper stod sterkt i troen på at kommunismen var

en styggedom. Dette gjaldt også trolig for mange ikke-medlemmer. Man må likevel huske på, at i etterkrigstidens kalde krig, var det anti-kommunistiske motivet akseptabelt, og de fleste dømte frontkjemperne la dermed vekt på dette i landssviksakene. Derfor må man være kritisk til de som oppga dette motivet i sine forklaringer.

Tilknyttet det anti-kommunistiske motivet, var det nasjonalistiske motivet. Kampen *mot* bolsjevismen var først og fremst kampen *for* Norge og å sikre landets selvstendighet. Anti-kommunisme og ønsket om nasjonal selvstendighet, var politiske tanker som var utbredt blant hele høyre-siden i norsk politikk. Likevel vervet kun cirka 4500 nordmenn seg. Man må dermed anta at sympati for nasjonalsosialismen var en nødvendighet for de fleste frivillige, spesielt for dem som vervet seg vinteren og våren 1941, da anti-kommunismen ikke var en del av vervingspropagandaen.

Videre var ikke-ideologiske drivkrefter viktige. Mange hadde en forkjærlighet eller fascinasjon for det militære, for våpen og uniformer, og ble tiltrukket av det romantiserte soldatlivet. Mange satt også inne med en eventyrlyst, og så muligheten til å oppleve verden gjennom fronttjeneste. Dette var utbredte motiver for frontkjemperne fra Stange og Romedal. Trolig var disse ikke-ideologiske motivene de viktigste forklaringene på at så mange lokale ikke-medlemmer også vervet seg til krigstjeneste. Videre kunne også materialistiske motiver bidra til den høye oppslutningen. Quisling lovet karrieremessige fordeler, og SS reklamerte med lovnader om store jordbrukseiendommer i øst som lå klare for de germanske frontkjemperne da krigen var over.

En viktig faktor for, og forklaring på den store oppslutningen, var det sosiale miljøet. Flertallet kom fra bondemiljøet, og var rundt samme alder. Her betydde dette at de fleste trolig gikk på skole sammen, og var kamerater. Det er derfor naturlig å tro at de påvirket hverandre og oppfordret hverandre til å verve seg.

Fra Stange og Romedal er det dokumentert at 15 frivillige falt. Med en andel på nesten 30%, var dette adskillig høyere enn i resten av landet. Den viktigste forklaringen på dette, var at det var mange som ønsket seg til, og/eller ble plassert i, avdelinger som opplevde mye direkte krigshandlinger. Flertallet tjenestegjorde i SS-Wiking, Legionen og Skijegerbataljonen, hvilket betyr at flertallet var frontsoldater i fremste rekke, og var derfor svært utsatt.

Kapittel 7 – Konklusjon

I denne masteroppgaven har jeg jobbet med én hovedproblemstilling: hva var motivene og årsakene for NS-folkenes medlemskap, og frontkjempernes frivillige verving i Stange og Romedal kommuner? Som en følge dette spørsmålet, dukker flere underproblemstillinger opp: Hva ledet dem inn i partiet? Hvorfor var det så mange frontkjemper herfra? Ser vi forskjeller mellom NS' tilstedeværelse og administrasjon i de to kommunene? I dette avsluttende kapitlet vil jeg samle trådene, og basert på informasjonen som er avdekket gjennom dette arbeidet, forsøke å gi forklaringer og svar på disse problemstillingene.

Hvem var NS-medlemmene i Stange og Romedal, og hvorfor meldte de seg inn?

Med en medlemsmasse på 253 personer fordelt på disse to kommunene, var denne gruppen en sammensatt gruppe med ulike bakgrunner og motiver. Bondemiljøet var noe overrepresentert i partiet lokalt, men vi finner også både tømrere, gartnere og fyrbøtere m.fl. i NS' rekker. Kjønn- og aldersmessig ligner denne gruppa snittet på landsbasis: medlemmene var fordelt cirka 70/30 mellom menn og kvinner, og 43,5% av medlemmene var under 30 år gamle. NS i Stange og Romedal hadde en stor andel unge personer. Jeg har pekt på en rekke motiver og drivkrefter, som i varierende grad har hatt innvirkning på stangesokningene og romedølene, som støttet den kollaborative siden under okkupasjonen. Noen av disse motivene er godt dokumentert i landssviksakene, og andre dokumenter og arkiver. Andre er ikke like godt dokumentert, og er derfor vanskeligere å bevise empirisk. Likevel var disse ofte svært sannsynlige og plausible motiver. Det er få av de dømtes sanne motiver som kom frem under landssviksakene, så mange av dem må vurderes og tolkes ut fra de enkelte individenes dokumenterte handlinger, og tidspunktet for når de skjedde.

For de 13 som meldte seg inn i NS før 9. april, var det først og fremst en generelt positiv oppfatning av Vidkun Quisling og hans politikk. For det andre var flertallet av disse 13 også medlemmer i Bondelaget og Bondepartiet. Slik har de trolig blitt enten påvirket og overbevist av Bondelagets høyreradikale og anti-semittiske holdninger, eller funnet tilhørighet i organisasjonens rekker, dersom personen allerede delte de samme verdiene. Veien fra Bondelaget til NS var kort, og *Nationen* oppfordret sine lesere til å stemme NS ved valget i 1936. Medlemskap i Bondelaget kan ha vært en medvirkende faktor for flere enn bare de 13 foregangsmenn (og -kvinne). Totalt 35 av 253 NS-medlemmer i Stange og Romedal var medlemmer av interesseorganisasjonen, og disse kan dermed ha blitt ledet inn i Quisling-partiet via Bondelaget. Verdt å nevne er også at flere av de fremtredende NS-medlemmene i Stange og Romedal, hadde lengre fartstid i Bondelaget. Slik sett

var organisasjonen kvalitativt sterkt representert, men ikke kvantitativt.

En annen organisasjon, som var representert lokalt i mellomkrigstiden, var Bygdefolkets Krisehjelp. Landsbruks- og gjeldskrisen på 1930-tallet rammet Stange og spesielt Romedal svært hardt. Med flere hundre tvangssalg av bruk og eiendom, medførte dette trolig en misnøye blant de rammede, som følte seg nedprioritert av det sittende maktapparat. Målet om å få «gjenreist småbrukerstanden», som ordfører Fjeld omtalte det, var trolig viktig for mange. Derfor ble organisasjoner som Bygdefolkets krisehjelp, som var positive overfor Quisling og NS, og hadde klare anti-parlamentariske og nasjonalistiske trekk, naturlige tilholdssteder for de hardt rammede bøndene. Hvor omfattende oppslutningen til BK var i Stange og Romedal, er vanskelig å bevise empirisk, men basert på underavdelingen som ble opprettet i Romedal, og det generelle skadeomfanget lokalt, var det trolig mange som fikk opp øynene for organisasjonens mål og ideologi. At den såkalte bondefascismen hadde grobunn i bondemiljøet i Stange og Romedal er dermed utvilsomt.

Med okkupasjonen ble motivene og drivkreftene flere og mer omfattende. Tysklands tilsynelatende uovervinnelighet virket overbevisende for mange, spesielt de som så maktdemonstrasjonen på nært hold. At flere ble påvirket av dette lokalt, er sannsynlig. Hvor mange er dog vanskelig å bevise. En håndfull lokale NS-medlemmer var med i saboteringen av tyskernes fremmarsj gjennom Hedemarken, og kan, som øyenvitner ha kjent en fryktblandet overbevisning om at man ville være med på det seirende laget. Tyskernes overbevisende maktdemonstrasjon, sammen med NS-ledelsens og Rikskommissariatets taler, overbeviste mange om at NS var eneste vei til norsk frihet og selvstendighet. Borgerplikt-motivet var framtrødende hos flere i Stange og Romedal. Quislings maning til å ta ansvar og bistå okkupanten, virket overbevisende og mange ønsket å oppnå rimelige kår for sitt lokalsamfunn.

Et annet motiv som trolig trakk flere stangesokninger og romedøler mot NS, var oppfatningen av at Kongen og Nygaardsvold-regjeringen hadde sviktet landet, og lot det ligge åpent for tyskerne å okkupere. Ordfører Stramrud påstod dette i sitt skriv om sin livshistorie, og det var flere som delte denne oppfatningen. Da Nasjonal Samling så kom på banen, som den eneste mulige redningen av norsk selvstendighet, ble mange overbevist. En versjon av dette motivet gjaldt for mange som besatte myndighetsverv under okkupasjonen. Flere av disse meldte seg inn for å beholde sine stillinger til lokalbefolkningens beste, og for å bevare deres interesser. Den mest fremtrødende i denne sammenheng, var lensmann Bahun i Romedal, som sammen med sin fullmektig Pedersen

utelukkende hadde lokalsamfunnets beste som motiv for NS-medlemskap. For de fleste andre myndighetspersoner i Stange og Romedal, gjaldt dette motivet bare i liten grad, hvertfall i praksis, da de ofte tjente NS og okkupasjonsmakten med overbevisende ideologisk iver. På lensmannskontoret i Romedal var derimot lokalbefolkningens beste ene og alene det gjeldende motivet.

Opportunistiske motiver er også sannsynlige medvirkende faktorer for flere i Stange og Romedal, spesielt de som satt i administrerende stillinger i NS-lagene. Å ta på seg verv og dermed holde seg inne med NS og okkupasjonsmakten, kunne nemlig medføre økonomiske og karrieremessige fordeler. Blant annet kunne dette være å få beholde radioapparatet. Dette var tilsynelatende viktig for mange, da dette ble nevnt i mange forklaringer under rettsoppgjøret. Opportunisme alene var sjelden tilfredsstillende forklaringer, men lovnader om personlig gevinst gjorde terskelen lavere for å melde seg inn i NS.

En vesentlig andel av medlemmene lokalt, var passive. De var som oftest støttemedlemmer overfor én eller noen få personer innen familien som var aktive. På de store gårdene, hvor bonden eller bondesønnen var aktivt medlem, fulgte ofte resten av familien med og meldte seg inn, for å vise ikke-politisk støtte. Vi finner et stort antall slike tilfeller både i Stange og Romedal. Videre var det ikke bare familiemedlemmer som fulgte patriarken på gården. Vi finner også flere tilfeller der arbeidsfolk på gården, som tjenestepiker og gårdsarbeidere, fulgte i familiens fotspor, ble påvirket av arbeidsgiveren, og meldte seg så inn i partiet. Det er viktig å påpeke at det var ikke nødvendigvis bare var ikke-politisk støtte som var motivasjonen her. De nazi-ideologiske oppfatningene, som gårdens aktive medlem innehadde, smittet gjerne over på den yngre, eller eldre, generasjon på gården. Det er likefullt et paternalistisk motiv som her lå til grunn.

Et annet motiv som også kan ha vært viktig for passive medlemmer, var ønsket om å holde Norge så selvstendig som mulig. Mange var negative til tyskernes tilstedeværelse og okkupasjon av landet, og ønsket å unngå at de skulle ta kontroll over norsk siviladministrasjon. Mange patrioter støttet derfor det eneste tillatte partiet, for å sørge for bevaringen av den norske selvstendigheten. Dette betydde at de støttet NS på grunnlag av partiets makt som eneste nasjonale innflytelseskanal, og ikke på grunn av deres politikk og ideologi. Det er sannsynlig at dette gjaldt de stangesokningene og romedølene som meldte seg inn sommeren og tidlig høst 1940, da Rikskommissariatet overtok siviladministrasjonen etter nyordningen i september 1940

Uansett hvilke forklaringer man kommer opp med, kommer man ikke unna at den ideologiske overbevisningen må ha ligget til grunn hos de aller fleste som meldte seg inn i NS i Stange og Romedal. Nazi-ideologien, med de antisemittiske og raseideologiske tankene, var nødvendigvis noe det store flertallet stilte seg bak. Dette motivet er det mest utfordrende å bevise empirisk, men gjennom tolkning av handlinger og holdninger, finner man at dette var gjeldende for mange. Mest tydelig kommer dette fram blant myndighetspersonene, hvis holdninger kom forholdsvis klart frem for offentligheten. I samtidige avisartikler og liknende skriv, finnes tilfeller av antisemittiske holdninger, spesielt fra Ole J. Lie. Gjennom økonomiske bidrag og innmeldelser i Kamporganisasjonen, GSSN og andre radikale kanaler, kan man tolke en nazistisk overbevisning hos mange i både Stange og Romedal. Likevel er det én bit av den nasjonalsosialistiske ideologien som trådte klarere frem enn andre, nemlig anti-kommunismen. Det anti-kommunistiske motivet var det mest utbredte blant de dømte fra Stange og Romedal. Selv om det er viktig å være kildekritisk til disse forklaringene, ser det ut til at dette faktisk var tilfelle. I de tilgjengelige rapporter og dokumenter, er det en fremtredende fiendtlighet overfor kommunistene.

En av de viktigste faktorene for NS' oppslutning i Stange og Romedal, var de geososiale forholdene. Det var nemlig mange ansamlinger av nabogårder, med opptil 5 gårder pr. «sverm», som lå i umiddelbar nærhet av hverandre, hvor samtlige var nazister. Disse naboene har trolig påvirket hverandre, spredd den sympatiserende holdningen, og gjennom sosiale forhold som bekjentskap og vennskap, samlet seg om NS' sak.

Hvilke forskjeller var det mellom NS i Stange og NS i Romedal?

Når det gjelder det gjennomsnittlige NS-medlemmet, var de to kommunene i stor grad like. De samme personlige motiver og sosiale drivkrefter motiverte NS-medlemskapene. De fleste hadde samme bakgrunn og det var tilnærmet like utgangspunkt for NS' styrke i begge kommunene. Oppslutningen var også relativt lik, og lagførerne var like iherdige i sin tjeneste, og like overbeviste nazister. Det var likevel én vesentlig forskjell mellom kommunene: NS-myndighetenes utøvende makt, i form av lensmannsvesenet. Lensmannen i Stange var en fryktet og iherdig nazist, som fulgte NS-ledelsens føringer til punkt og prikke, og til tider i så overdreven grad, at selv lagfører og fylkesfører ønsket ham avsatt. Russeraksjonen i Stange, under lensmann Oppegaards ledelse, resulterte i 34 arrestasjoner og 21 deportasjoner av sivile til konsentrasjonsleire i Tyskland, hvor 8 døde i fangenskap. Lensmannen i Romedal var den rake motsetning. Han nærmest boikottet NS' føringer, og var, sammen med sin fullmektig, svært viktig for bevaringen av de ikke-kollaborative romedølenes interesser. Som resultat av dette, ble ingen i Romedal arrestert under russeraksjonen.

Utover lensmennenes utøvende makt, var det ikke vesentlige forskjeller mellom NS i Stange og i Romedal.

Hvem var frontkjemperne fra Stange og Romedal, og hvorfor vervet de seg?

De lokale frontkjemperne var av forskjellige alder, hadde ulike bakgrunner og hadde forskjellige motiver. Alderen strakk seg fra den eldste født i 1905 til den yngste født i 1927, men over 60% var under 25 år da de meldte seg. Forskjellige yrkesretninger var representert her også, men det var bøndene og bondesønnene som dominerte. Den typiske frontkjemperen fra Stange og Romedal, var dermed en ung voksen, i starten av 20 årene, med bakgrunn fra bondemiljøet. Basert på medlemslistene og de frivilliges bosted, vil jeg anslå at over 80% fra Stange og Romedal hadde direkte tilhørighet i bondemiljøet.

En forutsetning, når man forklarer frontkjempernes motiver, er å undersøke NS-medlemskap. Ut fra arrestasjonslistene og Liste nr.1, var kun 19 av 51 frontkjemperne fra Stange og Romedal NS-medlemmer, altså 37,3 %. Det er et mye lavere tall enn det som blir anslått på landsbasis (cirka 80%). Hvis vi legger til de som hadde nær tilknytning til partiet, det vil si var i nær familie med medlemmer, havner andelen på 66,6%. Det må nevnes at arrestasjonslistene og Liste nr.1, var ufullstendige og inneholdt feilaktige opplysninger. Derfor kan antallet frontkjemperne som også var NS-medlemmer, ha vært noe høyere.

Som blant NS-medlemmene i Stange og Romedal, var anti-kommunismen det mest utbredte motivet for de frivillige soldatene. Man må huske på, at anti-kommunismen var akseptabelt i etterkrigstidens kalde krig, og mange dømte frontkjemperne la dermed vekt på dette motivet. Kampen mot bolsjevismen var sentral i den nazistiske ideologien, men man må anta at mer radikale motiver lå til grunn for de fleste frivillige.

Nært tilknyttet anti-kommunismen, var den nasjonalistiske drivkraften. Viljen til å kjempe mot bolsjevikene var i stor grad basert på ønsket om at Norge skulle oppnå en så sterk og selvstendig posisjon i det kommende tyskdominerte Europa som mulig. For at Norge igjen skulle bli selvstendig, måtte man nedkjempe bolsjevismen. Anti-kommunisme og ønsket om nasjonal selvstendighet, kunne man finne i hele den høyreorienterte siden av landets politikk, så man må dermed anta at sympati for nasjonalsosialismen var en nødvendighet for de fleste frivillige. Dette kom klarest frem hos de som vervet seg vinteren og våren 1941, da anti-kommunisme ikke var en del av vervingspropagandaen. På dette tidspunktet var det nasjonalsosialistiske budskap det

viktigste lokkemiddelet, så de frivillige som vervet seg til SS-Wiking, må nødvendigvis ha næret en sympati for nasjonalsosialismen. Siden mange av de lokale frontkjemperne også var NS-medlemmer eller nært tilknyttet partiet, er det svært sannsynlig et flertall fra Stange og Romedal stod inne for den nasjonalsosialistiske ideologien.

Anti-kommunismen, den høyreautoritære nasjonalismen og nasjonalsosialismen, ser ut til å ha vært sterkt tilstede blant de lokale frivillige. Siden disse oppfatningene var så utbredte som de var, spesielt blant fremtredende skikkelser i miljøet, er dette den mest plausible forklaringen på den store oppslutningen til frontkjempersaken i de to kommunene. Det store flertallet meldte seg til avdelinger som ble plassert i fremste linje i kampen mot den sovjetiske fienden, og mange vervet seg flere ganger eller forlenget sine kontrakter, så det er liten tvil om at de nazistiske drivkreftene var svært sterke blant de frivillige i Stange og Romedal.

Den ikke-politiske eventyrlysten, var et annet motiv som var utbredt blant de lokale frivillige. De fleste gutter på landsbygda hadde sjelden sett noe annet enn jorder og skog, så at eventyrlysten var tilstede hos mange, er svært sannsynlig. Dette var også trolig med på å senke terskelen for å verve seg til krigstjeneste. Dette kommer fram i flere forklaringer i landssviksakene. Den militære fascinasjonen, en forkjærlighet for det romantiserte soldatlivet og drømmen om å kle seg i uniform var dessuten et viktig motiv. Disse ikke-politiske motivene er også sentrale for å forklare hvorfor den forholdsvis store gruppen ikke-medlemmer vervet seg.

Den beste forklaringen på den store lokale oppslutningen til frontkjempersaken, ved siden av den sterke anti-kommunistiske, nasjonalistiske og nazistiske overbevisningen blant ungdommen i Stange og Romedal, var at flertallet kom fra samme sosiale miljø. De aller fleste som vervet seg, kom som nevnt fra bondemiljøet og var av rundt samme alder. Her var også den geososiale forklaringen viktig: mange kom fra gårder som lå i umiddelbar nærhet av hverandre. Gjennom klassekameratskap, tilhørighet i samme sosiale miljø og enkelte sterke personligheter som påvirket og vervet mange i omgangskretsen, ble oppslutningen til frontkjempersaken stor i Stange og Romedal. Denne sosiologiske forklaringen gjelder med stor sannsynlighet for de frivillige, som ikke var medlem av NS, siden flertallet av disse tilhørte samme sosiale miljø som resten av de frivillige.

Den sterke nazistiske overbevisningen er også den mest plausible forklaringen på hvorfor så mange frontkjemper fra Stange og Romedal falt. Kampviljen, offerviljen og den ideologiske overbevisningen gjorde at flertallet ønsket seg til de avdelingene som så mest strid, og mange vervet

seg flere ganger. Dermed var sjansene store for at de måtte bøte med livet, noe hele 15 (16 hvis vi inkluderer frontkjemper Hansen, nevnt i Baardseth-lista) gjorde.

Konklusjonene som her er presentert, er basert både på meso- og mikroforklaringer. Da temaet legger opp til at forskningsobjektene blir svært mange, altså samtlige NS-medlemmer og frontkjemper fra dagens Stange kommune, har det vært viktig å være selektiv og fokusere på de mest sentrale og fremtredende skikkelsene. Dette åpner for videre forskning på dette feltet på lokalt nivå, der mer spesifisert forskning og undersøkelse av samtlige NS-medlemmer og frontkjemper på mikronivå blir sentralt. Denne studien kan bære preg av en masteroppgaves tidsbegrensninger, men forklaringene er nøye begrunnet og bevist empirisk så langt det har latt seg gjøre, med det begrensede kildematerialet som finnes. Motivene og drivkreftene NS-medlemmene og frontkjemperne fra Stange og Romedal hadde, er dermed forklart etter de rammer som kan forventes i en slik studie.

Litteraturliste

- Brenden, Geir og Eirik Veum. *De som falt*. 2. utg. Oslo: Vega forlag, 2010.
- Brevig, Hans Olaf. *NS – fra parti til sekt 1933-37*. Oslo: Pax forlag, 1970.
- Bogen, Olav. «Fremst i fylkingen». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2008.
- Dahl, Hans Fredrik, Bernt Hagtvedt og Guri Hjeltnes. *Den norske nasjonalsosialismen: Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder*. Oslo: Pax forlag. 1982
- Dahl, Hans Fredrik. «Fascismen i Norge 1920-40. Et overblikk». *Kontrast* nr.3 (1966): 9-36.
- Dahl, Hans Fredrik. «Nordisk høyre-radikalisme – En forskningsoversikt og et forslag». *Historisk tidsskrift*, bind 83 (2004): 417-444
- Dahl, Ottar. *Historie og teori: Artikler 1975-2001*. Oslo: Unipub forlag, 2004.
- Emberland, Terje og Matthew Kott. *Himmlers Norge – Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug, 2012.
- Johansen, Sverre Berg. «Borgersamfundets nødverge. En studie i studie i Norges Samfundshjelp». *Kontrast* nr.3 (1966): 37-57.
- Kristiansen, Egil M. «Romedølingene ble spart – stangesokningene fikk lide». I *Gammelt frå Stange og Romedal*, redigert av Egil M. Kristiansen, Solveig Nordal, Svein-Erik Ødegaard, Terje Moshaug og Kari Bjørseth. Stange Historielag, 2012.
- Larsen, Stein Ugelvik, Bernt Hagtvedt og Jan Petter Myklebust (red). *Who were the fascists – Social Roots of European Fascism*. Bergen: Universitetsforlaget, 1980.
- Lunde, Jon Vegard. *Hjemmefronten på Hedemarken og i Østerdalen. Bind 1: Motstand og ikke-motstand 1940-42*. Lillehammer: Lunde pressetjeneste, 1998.

- Moshaug, Terje og Per Sande. «NS i Stange og Romedal». I *Gammalt frå Stange og Romedal*, redigert av Terje Moshaug, Rolv A. Amdal, Astrid Nordsveen Refsdal, Anders Strand Vestjordet og Solveig Nordal. Stange Historielag, 2016.
- Moren, Gudmund. «Nasjonal Samling i Dovre 1933-1945: Styrke og stagnasjon». Forskningsrapport. Høgskolen i Lillehammer. 2004.
- Nerbøvik, Jostein. *Bønder i kamp: Bygdefolkets Krisehjelp 1925-35*. Oslo: Samlaget, 1991.
- Simonsen, Kjetil Braut. *Den store jødebevægelse*. Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2009
- Solberg, Finn Jørgen (red). *Liste nr.1*. Oslo: Vega forlag, 2014. Opprinnelig utgitt av Politidirektoratet, Stockholm 1945.
- Sørensen, Øystein. *Hitler eller Quisling: ideologiske brytninger i Nasjonal samling, 1940-1945*. Oslo: Cappelen, 1989.
- Sørensen, Øystein. *Solkors og solidaritet: høyreautoritær samfunnstenkning i Norge ca. 1930 - 1945*. Oslo: Cappelen, 1991.
- Sørli, Sigurd. *Solkors eller hakekors – Nordmenn i Waffen-SS 1941-1945*. Ph.D.avhandling. Universitetet i Oslo. 2014.
- Terboven, Josef. *Nyordningen i Norge: Reichskommisar Terbovens tale 25. sept 1940*. Oslo: I kommisjon hos J.M. Stenersen. 1940.
- Veum, Eirik. *Nådeløse nordmenn: Hirden 1933 – 1945*. Oslo: Kagge, 2013.
- Veum, Eirik. *Nådeløse nordmenn: Gestapo 1940 – 1945*. Oslo: Kagge, 2014
- Veum, Eirik. *Nådeløse nordmenn: Statspolitiet 1941 – 1945*. Oslo, Kagge, 2012

- Ørjavik, Reidulf. «Frontkjemperne fra Møre og Romsdal 1940-1945 – Hvem var de, og hva motiverte dem?». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Bergen. 2015

Kildeliste

Forkortelser for arkiver:

PA – Privatarkiv

SAH – Statsarkivet, Hamar

RA – Riksarkivet, Oslo

Riksarkivet:

25 landssviksaker er gjennomgått på Riksarkivet i Oslo:

- L-sak Aksel Baardseth
- L-sak Knut Baardseth
- L-sak Gustav Olaussen Bahus
- L-sak Håkon Berge
- L-sak Jostein Nikolai Berge
- L-sak Asbjørn Filseth
- L-sak Dagfinn Olav Habberstad
- L-sak Olaf Nikolai Hals
- L-sak Bjørn Hensvold
- L-sak Magne Herset
- L-sak Adolf Kirsebom
- L-sak Markus Kjernli
- L-sak Karl S. Lang-Ree
- L-sak Ole J. Lie
- L-sak Arvid Henry Lillehagen
- L-sak Dag Sigmund Ljønes
- L-sak Arne Mickelson
- L-sak Sverre Mæhlum
- L-sak Knut Nøkleholm
- L-sak Ottar Opsand

- L-sak Harda Oppegaard
- L-sak Martin Oppegaard
- L-sak Per Oppegaard
- L-sak Johan Refsahl
- L-sak Jørgen Stensbye

Private arkiver:

- Egil M. Kristiansens privatarkiv: SAH/ARK/340

Aviser:

- *Hamar Arbeiderblad*: 1925 – 2010
- *8. Mai*: 1952
- *Namdal Arbeiderblad*: 1977

Trykte blad og brosjyrer:

- *Birkebeineren Nr.3 – mars 1944*. Dok. 118385
- *Birkebeineren Nr.3 – mars 1945*. Dok. 118387
- *NS Årbok 1944*. Dok. 104220

Disse kildene er funnet i Stiftelsen Norsk Okkupasjonshistorie (SNO) sitt digitale arkiv.

Andre kilder fra SNOs arkiv:

- Transkribert intervju med Jostein Nikolai Berge. Dok. 106142
- Arne Stramrud: *Mitt livs historie*. 1968. Dok. 109352

Offisiell statistikk:

- Norges Offisielle Statistikk, *Stortingsvalget 1933*. Hentet fra SSB, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_026.pdf
- Norges Offisielle Statistikk, *Stortingsvalget 1936*. Hentet fra SSB, https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_107.pdf
- Folketelling 1910 for 0401 Hamar kjøpstad. Hentet fra Digitalarkivet, <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036393003362>
- Folketeljing 1900 for 0238 Nannestad. Hentet fra Digitalarkivet, http://xml.arkivverket.no/folketellinger/hefter/1900/02Akershus/f00238_hefte.pdf
- Folke- og bolig telling 2001 for 0417 Stange. Hentet fra Digitalarkivet, https://www.ssb.no/a/fob2001/kommunehefte/0417/fob_0417_tabeller.pdf

Video:

- Memoar, «Knut Baardseth del 1 07». Video. Intervju med Knut Baardseth. <https://vimeo.com/258110121>

Artikler på nettsider:

- Emberland, Terje. «Nordmenn i SS' raseideologi», *Norgeshistorie.no*. Lest 18. april 2019 <http://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/religion-og-verdensbilder/1716-nordmenn-i-ss-raseideologi.html>
- Kjeldstadli, Knut. «Krisetid. De harde trettiåra?», *Norgeshistorie.no*. Sist endret 21. februar 2019. <https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/hus-og-hjem/1604-de-harde-trettiara.html>
- Njølstad, Olav. «NS-medlemmene: Hvem var de?», *Norgeshistorie.no*. Sist endret 9. april 2016. <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/mennesker/1701-ns-medlemmene-hvem-var-de.html>

- Sejersted, Francis og Daniel Sjulseth. «Fedrelandslaget», *snl.no*. Sist endret 4. juli 2018.
<https://snl.no/Fedrelandslaget>

- Torpen, Hans. «Trygve Dehli Laurantzon», *snl.no*. Publisert 28. september 2014.
https://nbl.snl.no/Trygve_Deqli_Laurantzon

- Institutt for arkeologi, konservering og historie, UiO. «Vi forsker på historie: Historisk teori og metode». Lest 11. april 2019. <https://www.hf.uio.no/iakh/forskning/vi-forsker-pa/historievitenskap/historisk-teori-metode/>